خوږه ژبه

پښتو معاني، بيان، بديع او د شعر دولونه

عبدالرحيم مسلم دوست

کتاب پېژندنه

د کتاب نوم	: خوږه ژبه
لیکوال	: عبدالرحیم مسلم دوست
شمیر	: ۱۰۰۰ ټوکه
د خپرېدو نېټه	: ذوالحجة/ ۱٤۲۱ هـ سپوږمیز، کب/ ۱۳۷۹ هجري لمریز
کمپوزر	: رفیع الله
کمپیوټر	: نصیر لیزر کمپیوټر، ۱۲٤ اتاق، دوهم منزل، گل حاجي پلازه، یونیورستی روډ، پېښور، فون: 43861 او 294861 -0320.
چاپ ځی	: سبا کتابتون، ډهکی نعلبندی، قصه خوانی بازار، پېښور. فون: 2565520 U. P.O.Box# 795 Emil: nlcc@pes.comsats.net.pk

د کتاب ټول حقوق د لیکوال سره خوندي دي.

پته: G.P.O.Box# 532 پېښور.

ټیلفون: ۸٤٤٤۵۵ -۰۹۱ / 844455 -091.

Download From: Aghalibrary.com

بسم الله الرحمن الرحيم

PROPERTY OF ACKU

خوره ژبه

Download From: Aghalibrary.com

ډالۍ

هغو پښتنو ته چې اسلامي احساس لري،
پښتو وايي، پښتو لولي او پښتو ليکي.

لـــړليـــک

گڼه	سرلیک	مخ
١	**سريزه**	١
٢	فصاحت	٩
٣	د فصاحت لغوي معنا	٩
٤	د فصاحت اصطلاحي معنا	١٠
٥	په کلمې کې فصاحت	١٠
٦	تنافر	١٠
٧	غرابت	١١
٨	د قياس مخالفت	١١
٩	په کلام کې فصاحت	١٢
١٠	د ترکيب ضعف	١٢
١١	د کلمو تنافر	١٢
١٢	تعقيد	١٣
١٣	تکرار او د اضافتونو زيا توالی	١٣
١٤	په متکلم کې فصاحت	١٣
١٥	بلاغت	١٦
١٦	د بلاغت لغوی معنا	١٦
١٧	د بلاغت اصطلاحي معنا	١٦
١٨	په کلام کې بلاغت	١٦
١٩	په متکلم کې بلاغت	١٧
٢٠	**معانی**	١٩
٢١	د معاني لغوي معنا	١٩
٢٢	د معاني اصطلاحي معنا	١٩
٢٣	د کلام ډولونه	٢٠
٢٤	خبر	٢٠
٢٥	مخاطب سره د خبرو کولو څرنگوالی	٢٢
٢٦	تأکيد (ټينگار)	٢٤
٢٧	إنشاء	٢٥
٢٨	أمر	٢٧
٢٩	نهی	٢٩
٣٠	إستفهام	٣١
٣١	تمني	٣٦
٣٢	نداء	٣٧

ګڼه	سرليک	مخ	ګڼه	سرليک	مخ
۳۳	مبتدا او خبر	۳۹	۵۵	وصل او فصل	۹۳
۳٤	ذکر او حذف	٤٠	۵٦	ايجاز	۹۵
۳۵	د کلام جوړښت	٤۳	۵۷	د قصر ايجاز	۹۵
۳٦	نوم	٤٤	۵۸	د حذف ايجاز	۹٦
۳۷	فعل (کړ)	٤۵	۵۹	إطناب	۹۸
۳۸	ضمير (ګوته‌لک)	٤٦	٦٠	د إطناب ډولونه	۹۹
۳۹	برخيز (ادات)	٤٦	٦۱	تطويل	۱۰۱
٤٠	د تأکيد برخيزونه	٤۷	٦۲	حشو	۱۰۲
٤۱	د پښتو ځينې نور برخيزونه...	٤۹	٦۳	مساوات	۱۰۳
			٦٤	إلتفات	۱۰۳
٤۲	د تصغير برخيزونه	۷٠	٦۵	تجاهل العارف	۱۰٤
٤۳	نيمګړي فعلونه	۷۳	٦٦	قلب (چپه کول)	۱۰۵
٤٤	په حال او نږدې ماضي کې...	۷۳	٦۷	د مضارع په ځای ماضي	۱۰٦
٤۵	په ليرې ماضي کې...	۷٦	٦۸	تغليب	۱۰٦
٤٦	د امر او نهې نيمخيزونه	۷۹	٦۹	بيان	۱۰۷
٤۷	د راتلونکي...	۷۹	۷٠	د بيان لغوي معنا	۱۰۷
٤۸	فعل او فاعل	۸۱	۷۱	د بيان اصطلاحي معنا	۱۰۷
٤۹	مصدر	۸۲	۷۲	تشبيه	۱۰۸
۵٠	مفعول	۸۳	۷۳	د تشبيه بنسټونه	۱۰۹
۵۱	صفت او موصوف	۸٤	۷٤	د تشبيه برخيزونه	۱۱٠
۵۲	ژبدود ته پاملرنه	۸۵	۷۵	د تشبيه ډولونه	۱۱۲
۵۳	مضاف اليه او مضاف	۸۹	۷٦	لومړی ويش	۱۱۲
۵٤	مطلق او مقيد	۹٠	۷۷	حسي تشبيه	۱۱۲

گڼه	سرلیک	مخ
۷۸	خیالي تشبیه	۱۱٤
۷۹	وهمي تشبیه	۱۱٤
۸۰	دوهم وېش	۱۱۵
۸۱	درېیم وېش	۱۱٦
۸۲	ملفوف	۱۱٦
۸۳	مفروق	۱۱٦
۸٤	تسویه	۱۱۷
۸۵	جمعه	۱۱۷
۸٦	د تشبیه څلورم وېش	۱۱۸
۸۷	تمثیل تشبیه	۱۱۸
۸۸	نابېلګېزه تشبیه	۱۱۹
۸۹	شیندلي تشبیه	۱۱۹
۹۰	رېښلي تشبیه	۱۲۰
۹۱	نږدې سپکه تشبیه	۱۲۰
۹۲	لرې تشبیه	۱۲۱
۹۳	د تشبیه پنځم وېش	۱۲۲
۹٤	مرسل تشبیه	۱۲۲
۹۵	مؤکده تشبیه	۱۲۲
۹٦	بلیغه تشبیه	۱۲۲
۹۷	د تشبیه شپږم وېش	۱۲۳
۹۸	ترخنې تشبیه	۱۲۳
۹۹	سرچپه تشبیه	۱۲۳
۱۰۰	د تشبیه ګټې	۱۲٤
۱۰۱	د تشبیه ځینې بېلګې	۱۲٤
۱۰۲	عیبجنه تشبیه	۱۲۵
۱۰۳	مجاز	۱۲۸
۱۰٤	لغوی مفرد مرسل مجاز	۱۳۰
۱۰۵	د سبب نه مسبب اخیستل	۱۳۱
۱۰٦	د مسبب نه سبب اخیستل	۱۳۱
۱۰۷	د لازم نه ملزوم اخیستل	۱۳۲
۱۰۸	د ملزوم نه لازم اخیستل	۱۳۲
۱۰۹	د کل نه جزء اخیستل	۱۳۲
۱۱۰	د جزء نه کل اخیستل	۱۳۳
۱۱۱	د آلې نه د هغې اغېزه اخیستل	۱۳۳
۱۱۲	د عام نه خاص اخیستل	۱۳٤
۱۱۳	د خاص نه عام اخېستل	۱۳٤
۱۱٤	د تېرې زمانې له مخې	۱۳٤
۱۱۵	د راتلونکې زمانې له مخې	۱۳۵
۱۱٦	د ظرف نه مظروف اخیستل	۱۳۵
۱۱۷	د مظروف نه ظرف اخیستل	۱۳٦
۱۱۸	د بدل اړیکې	۱۳٦
۱،۱۹	د عوض اړیکې	۱۳٦
۱۲۰	د ګاونډیتوب اړیکې	۱۳٦
۱۲۱	اشتقاقي اړیکې	۱۳۷
۱۲۲	استعاره	۱۳۸

گڼه	سرلیک	مخ
۱۲۳	د استعارې بنسټونه	۱۳۹
۱۲٤	د استعارې لومړی وېش	۱٤۰
۱۲۵	تصريحي استعاره	۱٤۱
۱۲٦	کنايي او خيالي استعاره	۱٤۲
۱۲۷	د استعارې دوهم وېش	۱٤۳
۱۲۸	تحقيقي حسي استعاره	۱٤۳
۱۲۹	تحقيقي عقلي استعاره	۱٤۳
۱۳۰	د استعارې دريم وېش	۱٤٤
۱۳۱	أصليه	۱٤٤
۱۳۲	تصريحي تبعيه	۱٤۵
۱۳۳	کنايي تبعيه	۱٤۵
۱۳٤	د استعارې څلورم وېش	۱٤٦
۱۳۵	عناديه	۱٤٦
۱۳٦	وفاقيه	۱٤٦
۱۳۷	د استعارې پنځم وېش	۱٤۷
۱۳۸	تمليحيه	۱٤۷
۱۳۹	تهكّميه	۱٤۷
۱٤۰	د استعارې شپږم وېش	۱٤۸
۱٤۱	عاميه مبتذله	۱٤۸
۱٤۲	خاصيه غريبه	۱٤۹
۱٤۳	د استعارې اووم وېش	۱٤۹
۱٤٤	مطلقه استعاره	۱۵۰
۱٤۵	مرشحه استعاره	۱۵۰
۱٤٦	مجرده استعاره	۱۵۱
۱٤۷	تمثيلي استعاره	۱۵۱
۱٤۸	مرکب مرسل مجاز	۱۵۳
۱٤۹	کنايه	۱۵٤
۱۵۰	د کنايې لومړی وېش	۱۵۵
۱۵۱	د صفت نه کنايه	۱۵۵
۱۵۲	د موصوف نه کنايه	۱۵٦
۱۵۳	د نسبت نه کنايه	۱۵٦
۱۵٤	د کنايې دوهم وېش	۱۵٦
۱۵۵	نږدې کنايه	۱۵۷
۱۵٦	ليرې کنايه	۱۵۷
۱۵۷	د کنايې دريم وېش	۱۵۸
۱۵۸	تعريض	۱۵۸
۱۵۹	تلويح	۱۵۹
۱٦۰	رمز	۱۵۹
۱٦۱	إيماء	۱٦۰
۱٦۲	محاکات	۱٦۱
۱٦۳	بديع	۱٦۲
۱٦٤	د بديع لغوي معنا	۱٦۲
۱٦۵	د بديع اصطلاحي معنا	۱٦۳
۱٦٦	د بديع ډولونه	۱٦٤
۱٦۷	لفظي صنايع	۱٦٤
۱٦۸	جناس	۱٦٤

گڼه	سرلیک	مخ
۱۶۹	د لفظي جناس ډولونه	۱۶۵
۱۷۰	تام جناس	۱۶۵
۱۷۱	مماثل جناس	۱۶۵
۱۷۲	مستوفي جناس	۱۶۶
۱۷۳	نیمګړی جناس	۱۶۶
۱۷۴	مردوف جناس	۱۶۷
۱۷۵	مکتنف جناس	۱۶۷
۱۷۶	یوستوی مطرف جناس	۱۶۸
۱۷۷	مذیل جناس	۱۶۸
۱۷۸	غبرګ مطرف جناس	۱۶۹
۱۷۹	مضارع جناس	۱۶۹
۱۸۰	لاحق جناس	۱۷۰
۱۸۱	محرف جناس	۱۷۰
۱۸۲	مصحف جناس	۱۷۱
۱۸۳	مرکب جناس	۱۷۱
۱۸۴	مرفو جناس	۱۷۲
۱۸۵	مقرون جناس	۱۷۲
۱۸۶	مفروق جناس	۱۷۳
۱۸۷	مقلوب جناس	۱۷۳
۱۸۸	چپه جناس	۱۷۴
۱۸۹	رد او بدل جناس	۱۷۴
۱۹۰	مستوي جناس	۱۷۵
۱۹۱	تصحیف	۱۷۵
۱۹۲	سجعه	۱۷۶
۱۹۳	مطرف سجعه	۱۷۶
۱۹۴	مرصع سجعه	۱۷۷
۱۹۵	متوازي سجعه	۱۷۷
۱۹۶	ازدواج	۱۷۸
۱۹۷	تشریع	۱۷۸
۱۹۸	ترافق	۱۸۱
۱۹۹	موازنه	۱۸۲
۲۰۰	ترصیع	۱۸۲
۲۰۱	لزوم مالایلزم	۱۸۲
۲۰۲	دوداړخیز	۱۸۳
۲۰۳	واز	۱۸۴
۲۰۴	لغز (غیر منقوطه)	۱۸۵
۲۰۵	قبیح او ملیح	۱۸۶
۲۰۶	پوخلی (منقوطه)	۱۸۶
۲۰۷	پاسنی (فوقانیه)	۱۸۷
۲۰۸	لاندینی (تحتانیه)	۱۸۸
۲۰۹	تضمین	۱۸۹
۲۱۰	ذوالقافیتین (دوه قافیز)	۱۸۹
۲۱۱	ذو القوافي (بارانی)	۱۹۰
۲۱۲	تکرار (غبرګون)	۱۹۲
۲۱۳	سوال او ځواب	۱۹۲
۲۱۴	مربع (څلکوری)	۱۹۵

ګڼه	سرلیک	مخ
۲۱۵	تلمیع	۱۹۶
۲۱۶	توشیح	۱۹۷
۲۱۷	د شعر د یوه بیت وبش	۱۹۹
۲۱۸	رد العجز	۲۰۰
۲۱۹	رد العجز علی الصدر	۲۰۱
۲۲۰	رد العجز علی العروض	۲۰۳
۲۲۱	رد العجز علی الإبتداء	۲۰٤
۲۲۲	رد العجز علی الحشو	۲۰٦
۲۲۳	مالا یستحیل بالإنعکاس	۲۰۹
۲۲٤	موأربه	۲۰۹
۲۲۵	اطراد	۲۱۰
۲۲٦	تسمیط	۲۱۱
۲۲۷	انسجام او سهولت	۲۱۱
۲۲۸	إکتفاء	۲۱۲
۲۲۹	معنوي صنایع	۲۱۲
۲۳۰	توریه	۲۱۲
۲۳۱	د توریې دولونه	۲۱۳
۲۳۲	مجرده توریه	۲۱۳
۲۳۳	مرشحه توریه	۲۱٤
۲۳٤	مبینه توریه	۲۱٤
۲۳۵	مهیأه توریه	۲۱۵
۲۳٦	استخدام	۲۱۵
۲۳۷	افتنان	۲۱٦
۲۳۸	استطراد	۲۱٦
۲۳۹	مقابله	۲۱۷
۲٤۰	طباق	۲۱۷
۲٤۱	إرصاد	۲۱۸
۲٤۲	مراعاة النظیر	۲۱۹
۲٤۳	عقلي استدلال	۲۱۹
۲٤٤	ادماج	۲۲۰
۲٤۵	حسن التعلیل	۲۲۱
۲٤٦	مشاکله	۲۲۱
۲٤۷	تجرید	۲۲۲
۲٤۸	لف او نشر	۲۲۲
۲٤۹	مرتب لف او نشر	۲۲۳
۲۵۰	غیر مرتب لف او نشر	۲۲٤
۲۵۱	معکوس لف او نشر	۲۲٤
۲۵۲	مزاوجه	۲۲۵
۲۵۳	جمعه	۲۲٦
۲۵٤	تفریق	۲۲٦
۲۵۵	تقسیم	۲۲۷
۲۵٦	تفریق سره جمع	۲۲۷
۲۵۷	جمعې سره تقسیم	۲۲۸
۲۵۸	مغایره	۲۲۸
۲۵۹	مبالغه	۲۲۹
۲٦۰	تبلیغ	۲۲۹

گڼه	سرلیک	مخ
۲۶۱	إغراق	۲۲۹
۲۶۲	غلو	۲۳۰
۲۶۳	د غندنې په رنگ کې ستاینه	۲۳۰
۲۶۴	د ستاینې په رنگ کې غندنه	۲۳۱
۲۶۵	القول بالموجب	۲۳۲
۲۶۶	توجیه یا محتمل الضدین	۲۳۲
۲۶۷	استتباع	۲۳۳
۲۶۸	سلب او ایجاب	۲۳۳
۲۶۹	د حکمت چار	۲۳۴
۲۷۰	إبداع	۲۳۵
۲۷۱	عکس او بدلون	۲۳۷
۲۷۲	رجوع	۲۳۷
۲۷۳	سنجیده توکه	۲۳۸
۲۷۴	تفریع	۲۳۸
۲۷۵	تجاهل العارف	۲۳۹
۲۷۶	معما یا لغز (اړ)	۲٤۰
۲۷۷	د ابجدو حساب	۲٤۲
۲۷۸	د ابجدو اړونه	۲٤۳
۲۷۹	تلمیح	۲٤۷
۲۸۰	تخلص	۲٤۷
۲۸۱	براعة الإستهلال	۲٤۸
۲۸۲	براعة الطلب	۲٤۹
۲۸۳	براعة المقطع	۲۵۰
۲۸٤	حاضر جوابي	۲۵۱
۲۸۵	طنز	۲۵۲
۲۸۶	مزاحیه	۲۵٤
۲۸۷	شعري غلاوې	۲۵۵
۲۸۸	نسخه	۲۵۶
۲۸۹	کټ مټ	۲۵۶
۲۹۰	ورته	۲۵۷
۲۹۱	سرچپه	۲۵۷
۲۹۲	مسخه	۲۵۸
۲۹۳	ممدوح	۲۵۸
۲۹٤	مساوي	۲۵۹
۲۹۵	مذموم	۲۶۰
۲۹۶	سلخه	۲۶۰
۲۹۷	ممدوح	۲۶۱
۲۹۸	مساوي	۲۶۱
۲۹۹	مذموم	۲۶۲
۳۰۰	توارد	۲۶۳
۳۰۱	اقتباس	۲۶٤
۳۰۲	عقد	۲۶٤
۳۰۳	حل	۲۶۵
۳۰٤	تضمین	۲۶۵
۳۰۵	**دپښتو شعر دولونه**	**۲۶۶**
۳۰۶	لومړی: غروضي شعرونه	۲۶۷

ګڼه	سرليک	مخ
۳۰۷	حمد	۲۶۸
۳۰۸	مناجات	۲۷۰
۳۰۹	نعت	۲۷۳
۳۱۰	مرثيه (ويرنه)	۲۷۵
۳۱۱	مدحه (ستاينه)	۲۷۷
۳۱۲	هجو (غندنه)	۲۷۹
۳۱۳	وياړنه	۲۸۰
۳۱۴	حماسي شعر	۲۸۲
۳۱۵	د جوړښت له مخې	۲۸۳
۳۱۶	غزل نسيب او تشبيب	۲۸۳
۳۱۷	د بند ترجيع	۲۸۶
۳۱۸	د بند ترکيب	۲۸۷
۳۱۹	مثنوي (دوه ييز)	۲۸۹
۳۲۰	مثلث (دريیز)	۲۹۰
۳۲۱	مربع (څلوريز)	۲۹۱
۳۲۲	مخمس (پنځيز)	۲۹۳
۳۲۳	مسدس (شپږيز)	۲۹۴
۳۲۴	مسبع (اوه ييز)	۲۹۵
۳۲۵	مثمن (اته ييز)	۲۹۶
۳۲۶	متسع (نهه ييز)	۲۹۷
۳۲۷	معشر (لسيز)	۲۹۸
۳۲۸	رباعي (څلوريزه)	۲۹۹
۳۲۹	قطعه (پارکی)	۳۰۰
۳۳۰	بولله (قصيده)	۳۰۳
۳۳۱	مستزاد	۳۰۶
۳۳۲	آزاد نظم	۳۰۷
۳۳۳	معرّیٰ (لغړ) نظم	۳۱۱
۳۳۴	دوهم: ملي شعرونه	۳۱۲
۳۳۵	لنډۍ	۳۱۳
۳۳۶	بدله يا چاربيته	۳۱۹
۳۳۷	لوبه او بګتۍ	۳۲٤
۳۳۸	غاړې يا نارې	۳۲۶
۳۳۹	نيمکۍ، سروکۍ او ټيکۍ	۳۲۸
۳٤۰	کيسه، حکايت او داستان	۳۲۹
۳٤۱	نامه	۳۳۱
۳٤۲	ديوان	۳۳۵
۳٤۳	کليات	۳۳۶
۳٤٤	هايکو	۳۳۷
۳٤۵	**د شاعر دولونه**	**۳۳۸**
۳٤۶	**پای**	**۳۳۹**

PROPERTY OF ACKU 12119

بسم الله الرحمن الرحیم

الحمد لله الذی خلق الانسان علمه البیان و الصلاة و السلام علی من أرسل بجوامع الکلم فبلغ الرسالة و أدی الأمانة محمد و علی آله و اصحابه الذین ساروا علی نهجه القویم. أما بعد:

انسان له نورو حیواناتو څخه په عقل او علم جلا کېږي، عقل د علم لپاره وسیله ده، د عقل مظاهر حواس دي، علم په زده کړه کېږي، زده کړه په افهام او تفهیم سره کېږي، د افهام او تفهیم لپاره ښه آله او وسیله خبرې دي خبرې د خولې په مخارجو (وتوځایو) سره کېږي؛ په مخارجو کې مهم او اساسي رول د ژبې دی چې انسان پرې مختلف غږونه ادا کوي، د دې غږونو له ترکیب او تألیف څخه کلمې او لفظونه جوړېږي، د کلمو له یو ځای کولو څخه کلام او جمله جوړېږي، دې جملې او کلام ته خبرې ویل کېږي او دا خبرې په ژبې او لغت سره یادېږي. څرنګه چې کائنات او موجودات ګڼ او مختلف دي نو د دې لپاره چې هریو وپېژنو او یو له بله یې توپیر وکړو، نومونه یې هم جلا جلا دي، چې جمادات، مائعات، غازونه، هواګانې... پکې شامل دي، ځینې ذي روح (ژوندي) دي او ځینې بې روحه دي، ځینې ذوی العقول (د عقل والا) دي او

ځینې غیر ذوي العقول دي...

د کائناتو په دې ګڼې ګونې کې د انسانانو د افهام او تفهیم لپاره ژبې پیدا شوې دي د وخت په تیرېدو سره هرې ژبې پرمختګ کړی دی. د ژبو د سم لوستلو لپاره بنسټونه، ژبدودونه او قوانین جوړ شوي دي، کله چې یوه ژبه روغه وي او د ډول ډول لاملونو له کبله تاواني شوې او یا ړنګه شوې نه وي بلکه په لومړني فطري حالت پاتې وي. د هغې خپلو ویونکو لپاره د دې قوانینو اړتیا کمه لیدل کېږي په هره ټولنه کې چې څوک زېږي او لویږي هغه ژبه په اورېدلو او ویلو زده کوي، د بېلګې په توګه: یو ماشوم چې کله په خبرو راشي او افهام او تفهیم وکولای شي هغه وايي: بابا راغی، ابۍ راغله. هغه مذکر او مؤنث نه پېژني خو په خبرو کې یې خپله توپیر کوي. ژبدود او ژبنیو قوانینو ته په درې صورتونو کې زیاته اړتیا لیدل کېږي:

۱ - هغه وخت چې ژبه ګډه وډه شوې وي او د ړنګېدو او تغیر ویره یې وي.

۲ - د یوې ژبې ادیبانو او د ادبي ارزښتونو رابرسېره کوونکو ته د دې زیاته اړتیا ده چې د هغې ژبې په ټولو ژبنیو بنسټونو پوه وي.

۳ - کله چې پردی ژبه زده کوي نو د هغې ژبې ژبدودونه او بنسټونه به ارومرو زده کوي.

د دې لپاره چې انسانان سره وپېژني، د نړۍ په ابادۍ او د علومو په استنباط او ترویج کې زیات ابتکارات، انکشافات او اختراعات منځ ته راشي، الله تعالی انسانان په مختلفو پرګنیو، قبیلو، پښو، خېلونو او

قومونو ويشلي دي او جلا جلا ژبې او لغتونه يې ورکړي دي چې د هر چا لپاره د جلا شخصيت او تشخص لامل گرځېدلی دی.

هره ژبه دوه ډوله ژبدودونه او مميزات لري:

۱- هغه چې د نورو ژبو سره مشترک وي.

۲- هغه چې د يوې ژبې ځانگړي وي او په نورو ژبو کې نه وي.

دا يوه فطري غريزه ده چې د هرې ژبې ويونکي په خپله ژبه وياړي، اند پکښې کوي، خوبونه پکښې گوري، پرې ښه پوهېږي هغه تعبير او د زړه او ذهن ترجماني چې په خپله ژبه يې کولای شي په پردۍ ژبه يې نه شي کولای، نو له همدې امله هرڅوک غواړي چې د هغه ژبې ته خدمت وشي، او دا د تحسين، تقدير او ستاينې کار دی، يوې ژبې ته کارکول هغه وخت د غندنې وړ وي چې نورې ژبې يا د هغې ويونکي يواځې د ژبې له أمله سپک وگڼل شي، وغندل شي، تېری پرې وشي او حقوق يې تلف شي؛ که دا نه وي نو د هرې ژبې ويونکي دا حق لري چې خپلې ژبې ته خدمت وکړي او له حقوقو څخه يې دفاع وکړي.

نو زه هم د فطرت له دې پنځونې څخه جلا او مستثنا نه يم چې وغواړم خپلې ژبې (پښتو) ته خدمت وکړم.

اگر چې له ما څخه مخکې ډېرو نوميالیو پښتو ژبې ته د يادونې او قدر وړ خدمتونه کړي دي او کوي يې خو خدمت کې هڅه او هاند هيڅکله پای نه لري؛ زه هم غواړم هڅه وکړم چې په دې خدمت کې د وس مناسب ونډه واخلم.

په دې وروستیو کې ځینو ښاغلیو په شعوري او غیر شعوري توګه هڅه وکړه چې پښتو ته د خدمت په نامه د هر څه په پښتو کولو کې افراط وکړي او خپله ټوله توجه یې همدې خواته ورکړې ده چې هر څه په کولو را ایستلو او تکلف وژباړي او پېچلي، نامأنوس او نامألوف نوموونه پرې کښېږدي او ځینو خو لا دومره افراط کړی دی چې په دیني شعائرو او ارزښتونو پورې یې ملنډې وهلې دي.

ځینې نور بیا دومره تفریط کې واقع شوي دي چې پښتو یې بیخي شا ته غورځولې ده او د پښتو مألوف، اسان او روان لغتونه پرېږدي او پردي لغتونه استعمالوي، پرې ویاړي او حتی په ساده پښتو شرمېږي او ځینې خو لا د اعتدال د پولو نه دومره تېر شوي دي چې په خپلو لیکنو کې د پردیو لغتونو د زیات استعمال له أمله که یو کال وروسته خپله لیکنه وګوري نو پرې نه پوهېږي او دې ته اړتیا پېښېږي چې کومه ډکشنري او قاموس ورپسې وګوري.

زما په اند که څوک غواړي چې یوې ژبې ته خدمت وشي او ژبه پرمختګ وکړي، لاندې مواردو ته په پاملرنه کیدای شي:

١ - د ژبې لرغوني ادبي ارزښتونه دې رابرسېره شي.

٢ - د ژبې او ژبویونکو ناوړه دودونه دې اصلاح شي.

٣ - لغتونه، متلونه، شعر او نثر دې را ټول شي او جلا جلا قاموسونه، موسوعات او معاجم دې پکښې ولیکل شي.

٤- زیات او معیاري لیکل دې پکښې وشي.

٥- له نورو ژبو نه دې ارزښتناک آثار ورته را وژباړل شي.

٦- دا ژبه او د دې ادبي ارزښتونه دې نورو ژبو ته وژباړل شي.

٧- د خپرونې ټولې وسیلې لکه، ورځپاڼې، مجلې، راډیو، ټیلوېژن، کمپیوټر، انټرنټ... دې د دې ژبې په خپرولو کې په کار راوستل شي .

٨- نوي اسان، روان، مألوف او مأنوس لغتونه دې پکښې را زرغون او مروج شي.

٩- پردي عام فهمه، مألوف او مأنوس لغتونه دې پکښې پرېښودل شي ځکه چې هغه د دې ژبې یوه برخه ګڼل کېږي او د ډېر استعمال له کبله مشترک ګرځېدلي دي.

١٠- دیني ارزښتونو ته دې پوره پاملرنه وشي، له ژبې څخه دې جلا و نه ګڼل شي او را ودې ژباړل شي.

١١- د لرغوني او معیاري استعمال په بنسټ دې ژېدودونه، قوانین او ضوابط ورته کېښودل شي.

١٢- له نورو ژبو سره دې پرتله شي او له مشترکو ارزښتونو څخه دې یې ګټه پورته شي.

١٣- د ژبویونکیو اقتصادي ودې (تجارت، صنعت، زراعت له مځکنیو زېرمو څخه ګټه اخیستلو، صادراتو...) ته دې پاملرنه وشي.

١٤- رکود او جمود دې پکښې نه وي او تل دې د رغنده اصلاح، نوښت

او ابتکار جوګه وي.

١٥- د ژبپوهنکیو رسمي او تعلیمي ژبه دې شي او تعلیم (ښوونې) ته دې پکښې زیاته وده ورکول شي.

١٦- حکومتي سرپرستي دې ولري او سیاسي حقونه دې یې ترلاسه شي.

١٧- د ژبپوهانو یو شامل کتونکی پلاوی دې ولري چې تل د ژبې او ژبپوهنکیو سره کلک اړیکي ولري او پورتنیو مادو ته د عمل جامه ور واغوندي.

هره ژبه د معنا او تأدیې له مخې توپیر لري، ځینې خبره خوږه، څرګنده او اغیزناکه او ځینې ترخه، مبهمه او پېچلې وي.

د دې لپاره چې د ژبې له معنا او تأدیې نه عیوب لیرې شي، خوږه، اغیزناکه او څرګنده شي، ژبپوهانو ځینې قوانین او بنسټونه ایښي دي چې زده کړې پورې اړه لري او د معاني او بیان علم بلل کېږي چې شعر او نثر دواړو ته شامل دی.

د پښتو د صرفي او نحوي بنسټونو په هکله ډیرو پوهانو ډېر څه لیکلي دي او لیکي یې؛ که مونږ ته فرصت میسر شو په راتلونکي کښې به مونږ هم إنشاء الله د جهد المقل په حیث پکښې برخه واخلو او یو ژبښود به ولیکو.

په دې بحث کې مونږ د پښتو معاني، بیان، بدیع او د شعر ځینې اړخونه څیړو او دا په دوه ډوله دي:

١- هغه چې د پښتو، عربي او نورو ژبو ترمنځ د ژبو د فطري جوړښت له

املې یو شان او مشترک دي.

۲ – هغه چې د پښتو ځانګړتیاوې ګڼل کېږي.

په دې کتاب کې چې د ښلګو په توګه کوم شعرونه راوړل شوي دي که د نورو شاعرانو دي نومونه یې په خپل خپل ځای کې یاد شوي دي او له کومو سره چې نوم نښته هغه د راقم الحروف دي. (پرته له لنډیو ځکه چې د لنډیو شاعر معلوم نه وي) اګر چې ما ته دا ښه برېښېده چې ګرد مثالونه او ښلګې د نورو پخوانیو او اوسنیو شاعرانو وای خو دا کار څه ناڅه ستغ او پېچلې ؤ ځکه چې زیاتې پلټنې ته پکښې اړتیا وه په تېره بیا د بدایعو صنایعو په بحث او انتخاب کې د پلټنې ډیرې ستړیا او سرګردانۍ ته اړتیاوه نو د اسانۍ لپاره مو په اکثرو مواردو کې خپل مات ګوډ شعرونه د ښلګې په توګه وړاندې کړي دي.

او هڅه مو کړې ده چې هر مفهوم او صنعت لږ ترلږه یوه ښلګه ولري، په ځینو ځایو کې مو ځینو مفاهیمو ته د پښتو نوي نومونه ایښي دي او ځینې نور مو له دې وړې پرې ایښي دي چې پېچلي او بې خونده نه شي.

اګر چې له ما څخه مخکې ځینو ښاغلیو د پښتو بیان او بدیع په هکله لیکنې کړي دي او په خپل وخت او خپل ځای کښې د قدر وړ دي خو هیڅ لیکنه له نیمګړتیاوو خالي نه وي، زه هم خپله لیکنه له نیمګړتیاوو خالي نه بولم خو د ومره ارومرو ویلای شم چې د دې او له دې نه مخکنیو لیکنو ترمنځ تو پیر شته چې د کمیت او کیفیت کچ یې زه د هغو لوستونکیو پرېکړې ته پرېږدم چې د دې او نورو لیکنو پر تلیزه مطالعه وکړي.

په دې وروستیو کې ځینې خلک د معلوماتو د نیمګړتیا له امله د معانیو، بیان او بدیع علم ته پاملرنه نه کوي او ښه ورته نه بریښي خو دا خبره صحیح نه ده او په دې علومو پوهه ډېره زیاته ګټوره ده.

که مونږ د مخکنیو نومیالیو لکه: عبدالرحمن بابا، خوشحال ختک، عبدالحمید بابا او نورو د کتابونو ژورد مطالعه وکړو دا به راته جوته شي چې هغوی له دې علومو څه څومره ګټه پورته کړې ده!؟

په وروستنیو کې هم د مشهورو شاعرانو کلام له دې څخه خالي نه دی، نو په کار دا ده چې لیکوالان او شاعران له دې علومو سره اشنا وي ترڅو ترې ګټه پورته کړي.

د معاني، بیان او بدیع بنسټونه په هرې ژبې کې شته څه نسبي توپیر ارومرو لري خو اساسي بنسټونه د ډیرو ژبو تر ډیره حده یو شان دي د ژبې ځرګندوالی، خوږوالی، د معنا تحسین او ښکلا په دوه ډوله ده:

١- هغه چې د لفظ سره اړیکي لري.

٢- هغه چې د معنا سره اړیکي لري.

د لفظ سره چې اړیکي لري «فصاحت» بلل کیږي.

او د معنا سره چې اړیکي لري «بلاغت» بلل کیږي.

د دې لپاره چې ښکلې، څرګندې او د وخت او موقع سره برابرې خبرې وپېژنو باید چې «فصاحت» او «بلاغت» وپېژنو.

فصاحت

د فصاحت لغوي معنا:

فصاحت د عربي ژبې کلمه ده او مصدر دی ماضي يې فَصُحَ او مضارع يې يَفصُحُ راځي په لغت کې ځرگندوالي، وضاحت او ښکاره کېدو ته ويل کېږي.

فصاحت لرونکي سړي ته فصيح ويل کېږي مذکر جَمع يې فُصحاء، فِصاح او فُصُح ده او مؤنث يې فصيحة دی، مؤنث جمع يې فِصاح او فصائح ده، فصاحت د شخص، ژبې او خبرې درې واړو صفت کيدای شي.

لکه: فصيح سړی، فصيحه ښځه، فصيحه ژبه او فصيح کلام يا فصيحه خبره او وينا. په کومه ورځ چې اسمان شين وي او څه وريځ او گرد نه وي نو هغې ته يوم فصيح او يوم فِصح ويل کېږي.

د لنګې ورگه چې کله ختم شي او خالص شيدې شي نو عرب وايي:

«أفصح اللبن» شيدې خالص او ځرگندې شوې همدا رنگه کله چې له شيدو څخه زگ لېرې شي نو وايي: فَصُحَ اللبن او مُفصِح او فصيح هم ورته ويل کېږي. مېږه، اوزه يا اوښه چې کله لنگه شي، ورگه يې ختم شي او خالص شيدې پېل شي نو وايي: افصحت الشاة يا فصحت الناقة، عرب وايي: افصح

الصبح سبا ځرگند شو، هر شی چې ځرگند، واضح او خالص وي هغه ته فصیح ویل کیږي.

د فصاحت اصطلاحي معنا:

فصاحت په کلمه، کلام او متکلم درې واړو کې راځي چې د هریو د په پېژندلو سره یې اصطلاحي معنا ځرگندېږي.

۱ – په کلمه (مفرد) کې فصاحت:

په مفرد یا کلمه کې فصاحت دا دی چې غږونه یا توري یې له درې عیبونو څخه خالي وي:

(الف) تنافر.

(ب) غرابت.

(ج) د قیاس مخالفت.

۱ – تنافر: داسې غږونو ته ویل کیږي چې په ژبه سخت او دراند وي او په غوږ و نو هم دراندہ لگي لکه:

گروه مې هغه لرغونی دی
اوس هم کرور په لرغونه یم

تــورانـــی دښـــــــــمـن چــې وايـــي
زه لــه گـــــــــروهــه پــه آږد يــم (۱)

۲- غــرابت: داسې نا اشنا ، وحشي ، نامـأنوسـو او نامـألوفـو کلمـو او الفاظو ته ويل کېږي چې يا ډېرې معناوې ولري او يوې خوا ته هم څه قرينه او نخښه نه وي او يا لغوي پلټنې ته اړتيا پېښېږي.

لکه:

چې له برمه يې زمري رپي ځنگلو کې
له اوکـو به يې ډاري تيـرو جبـار (۲)

۳- د قياس مخالفت: دې تــه ويل کــېږي چــې د ژبــې د قـانـون او ژبدود نه خلاف وي.

لکه:

لاړ د ځوانې لاړ د ځوانۍ په هوسونو کې
حال د زړه به وايمه ساړه ساړه آهونو کې (۳)

دلته «ساړه ساړه» که د آهونو صفت وي نو سړو سړو په کار ؤ او د بل شي صفت هم سم نه راځي.

۱- پته خزانه: ۷۲- ۷٤
۲- پته خزانه: ٤.
۳- سپېنې خبرې: ۷٤.

۲- په کلام کې فصاحت:

په کلام یا جملې کې فصاحت دا دی چې له څلورو عیبونو څخه خالي وي:

(الف) د ترکیب ضعف.

(ب) د کلمو تنافر.

(ج) تعقید.

(د) د تکرار او اضافتونو زیاتوالی.

۱- د ترکیب ضعف: دا دی چې د ژبې د صرفي او نحوي بنسټونو نه مخالف وي.

لکه:

دا قطعه به مطوله وه حنانه
د اشنای له غمه نه یم زه اوزګاره(۱)

دلته میرزا حنان مذکر دی او «اوزګاره» د مؤنث لپاره راغي نو ترکیب ناسم دی.

۲- د کلمو تنافر: د هغو کلمو استعمال دی چې په ژبه سختې او درندې وي او په غوږونو هم درندې لګي.

لکه:

۱- د میرزا حنان بارکزي دیوان: ۲۳٤.

دايـې تـور داســـــــې د ر وهـوي
زه مــؤمـن ســـتـــاســې پـه تله يـم[۱]

۳- تعقيد: په خبرو کې داسې پېچلتيا او غوټه وي چې معنا يې څرګنده نه وي او زياتې پلتنې ته پکښې اړتيا پېښېږي.

لکه:

پـه ويـرژلـو لـورنـه کــــړې پـه زړه کــــراړ يـه
پـــرنــتــلــيــــــــــــو اوروې د غــم نــاتــار

***

هغـه غـور پـه ويرناتار د واکـمن کـښيـوست
هغـه غــورشــو د جـاندم غــوندې ســوراړ[۲]

٤- تکرار او د اضافتونو زياتوالی:

لکه: ستاسو د باغ د ختيځ لور ته د ديوال د کوز سر د پښتې د خوا سره د زلمي د ماما د ځوی د کتابونو د بکسې تسمه پرته وه.

۳- په متکلم (وينا کوونکي) کې فصاحت:

په متکلم کې فصاحت دا دی چې: داسې ځواک او ملکه ولري چې د خپل مقصود نه پرې څرګند تعبير وکړای شي او د دې مثال په ليکلو کې نه راځي

۱- پټه خزانه: ۷٤.
۲- پټه خزانه: ٤۲.

بلکه د اورېدلو پورې اړه لري لکه چې متکلم تنېتنی نه وي. بند بند نه کېږي او څرګنده روانه او بې تکلفه وینا وکړای شي.

او دا د اورېدلو پورې اړه لري په لیکلو کې نه راځي. فصاحت د ژبې د تلفظ سره تعلق لري چې په کلمه، کلام او متکلم درې واړو کې مخکې څرګند شو.

د بیان او معانیو کتابونو کې د فصاحت په تعریف کې د نورو شروطو په ترڅ کې د تنافر الحروف او تنافر الکلمات د نشتوالي شرط هم لګېدلی دی چې بیا یې معنا داسې کوي: په ژبه سخت او درانده توري او الفاظ پکې نه وي لکه مخکې مو چې وویل. ځینو صاحبانو د تنافر نه د نظافت او اخلاقو کرکه اخیستې او مثال کې یې د خوشحال خټک دا بیت راوړی چې:

لږ خوراک تنکی کولمې بویه د ښځې
نر هغه چې ډېر خوراک کا ډېرې خړې

یا د عبدالرحمن بابا دا بیت یې راوړی:

چې هنر ګـــــنې یاري د زوره ورو
زه رحمـــان کـــومه بول په دا هنر

لکن دا صحیح نه ده په دې دواړو بیتونو کې هیڅ تنافر نشته ځکه چې تنافر نه مقصد لغوي تنافر او کرکه ده نظافتي او اخلاقي تنافر مطلب نه دی (خړې) او (بول) اګر چې د نظافت په لحاظ د کرکې وړ الفاظ دي خو لغوي تنافر نه لري او د فصاحت خلاف نه دي ځکه چې روان، په ژبه اسان او مفهوم

يې څرګند دئ کله کله يو شی ناولی او د کرکې وړ وي او ډير لاندې او بې کاره وي خو لغوي تنافر نه لري او يو بل شی به ډېر معزز، اوچت او شريف وي خو نسبي لغوي تنافر به لري لکه: (خر) او (پړانګ) د خر کلمه نسبت پړانګ ته افصحه ده ځکه چې په ژبه ډېره اسانه او روانه ده او نسبت خر ته د پړانګ کلمه په ژبه سخته ده اګر چې د نظافت او شرافت په لحاظ خر پړانګ سره نه پرتله کيږي او پړانګ پرې ښه دی.

بلاغت

د بلاغت لغوي معنا:

بلاغت د عربي ژبې يوه کلمه ده او مصدر دی ماضي يې بَلُغَ او مضارع يې يَبلُغُ ده لغوي معنايې ښه والي او کره والي ته رسيدل ده چې د ژبې په عبارت د زړه تل ته ورسيږي. بلاغت لرونکی سړی «بليغ» بلل کيږي جمع يې «بُلَغَاء» ده مؤنث يې «بَليغة» دی جمع يې «بِلاغ» او «بلائغ» دد، وينا ته بليغه وينا ويل کيږي او کلام ته «بليغ» ويل کيږي.

د بلاغت اصطلاحي معنا:

په اصطلاح کې بلاغت هغو فصيحو خبرو ته ويل کيږي چې د حال، مقام او موقع د مقتضا او غوښتنو سره موافق او مناسبې وي او بلاغت په کلام او متکلم کې وي.

١ - په کلام کې بلاغت:

په کلام کې بلاغت دې ته ويل کيږي چې:

(الف) د ژبې د قوانينو مخالفت پکې نه وي.

(ب) په معنا کې سختې او درندې خبرې پکې نه وي.

(ج) داسې خبرې پکې نه وي چې معنا یې څرګنده نه وي او یا د مقام او حال سره مناسبې نه وي.

(د) پېچلې خبرې پکې نه وي

۲- په متکلم کې بلاغت:

په متکلم کې بلاغت داد ی چې: داسې ځواک او ملکه ولري چې بلیغې خبرې را ټولې کړي او زړه پورې تألیف او ترکیب ورکړي او د حال او مقام سره مناسب یې استعمال کړي.

د مخکنیو تعریفونو څخه څرګنده شوه چې فصاحت د لفظ پورې اړه لري او بلاغت د لفظ او معنٰی دواړو پورې اړه لري او د دې دواړو منځ کې نسبت د عموم خصوص مطلق دی نو هر بلیغ فصیح دی او هر فصیح بلیغ نه دی بلکه ځینې فصیح، فصیح او بلیغ دواړه وي او ځینې یې فصیح وي خو بلیغ نه وي.

نو د معانیو او بیان په اعتبار کلام ته فصیح او بلیغ ویل کیدای شي.

پښتنو لیکوالانو او أدیبانو کې ځینو صاحبانو بدیع د بلاغت یوه نوعه ګڼلې ده خو دا خبره صحیح نه ده بلکه بدیع یو خارجي شي دی چې د کلام د ښکلا او خایست پوری اړه لري چې تفصیل به یې وروسته راشي.

او د دې لپاره چې کلام بلیغ او ښکلی شي د ځانګړیو بنسټونو

پیژندلو ته اړتیا ده.

مونږ په دې بحث کې د پښتو ژبې معاني، بیان او بدیع څ...
د څرګندې معنا او د تحسین د أدا علم په درې ډوله دی:

۱- د معاني علم.

۲- د بیان علم.

۳- د بدیع علم.

معاني

د معاني لغوي معنا:

معاني جمع ده او مفرد يې معنا دی معنا په لغت کې څرګندولو، اسانولو، ديو شي انجام او اخر، او مقصد ته ويل کېږي.

د معاني اصطلاحی معنا:

په اصطلاح کې معاني هغه علم دی چې د هغه په واسطه متکلم خپله خبره په داسې انداز کې وکړي چې کومه معنايې مطلوبه وي هغه څرګنده شي او اوريدونکی د معنا په استنباط کې خطا نه شي بلکه د خبرې نه هماغه معنا واخلي کومه چې د متکلم مراد وي. د بېلګې په توګه:

ذکي او بيدار مخاطب سره لنډې او د مطلب خبرې په کار وي او زيات تفصيل او اوږدولو ته اړتيا نه پېښېږي، خو غبي او ناپوه لپاره تفصيلي او اوږدو خبرو ته اړتيا ليدل کېږي نو که همداسې وشول دا د حال او مقام د مقتضا مطابق خبرې دي او بليغې دي که د دې خلاف وشول نو د حال او مقام د مقتضا خلاف دي او بليغې خبرې نه دي.

د کلام ډولونه

د حکم په اعتبار کلام په دوه ډوله دی:

۱- خبر.

۲- انشاء.

۱- خبر

خبر هغه کلام یا خبروته ویل کېږي چې د اثبات یا نفې حکم پرې شوی وي او په یوه وخت کې د رېښتیا او دروغو احتمال لري. لکه: احمد راغی، گل نواز ناروغ دی، شین گل نه ځي.

خبر د ډېرو غرضونو او گټو لپاره ویل کېږي چې په سالم عقل او ذوق سره پېژندل کېږي او ځینې یې په لاندې توگه یا دوو:

۱- د ناخبر خبرول: لکه یو ناخبره شخص ته ووایې: کابل د افغانستان پلازمېنه ده.

۲- د تساهل، غفلت او سستۍ مخنیوی: کله خبر د دې لپاره وي چې متکلم مخاطب ته دا ښایي چې زه هم خبریم. لکه یو زوی خپل پلار ته د خپل بریالیتوب حال نه وي ویلای او پلار یې له بلې لیارې خبر شوی

وي او خپل زوی ته وايي: ته بریالی شوی یې.

۳- د مهربانۍ غوښتنه: لکه چې یو څوک وايي: ای ربه زه ستا مهربانۍ ته محتاج یم.

٤- هڅونه: لکه: عالم او جاهل برابر نه دي.

٥- د عاجزۍ څرګندونه: لکه: ای ربه زه بوډا او کمزوری یم.

٦- د افسوس څرګندونه: لکه: د یوه سړي د تاوان نه خلک خبروي خو هغه وايي: ما تاوان کړی دی.

۷- د خوښۍ څرګندونه: لکه: ګرمي ولاړه، هوا ښه شوه.

۸- توبیخ اورټنه: لکه: خلک سپوږمۍ ته وختل، ته لا ویده یې!

۹- د توپیر څرګندونه: لکه: تور او سپین برابر نه دي.

۱۰- ویرول: لکه: د دروغو عواقب ډېر بد دي.

۱۱- فخر: لکه: زه پښتون یم.

۱۲- ستاینه: لکه: ستا خو اخلاقو په ما ډېره ښه اغیزه کړې ده.

۱۳- غندنه: لکه: روسان په افغانستان باندې د یرغل له امله د لوی جرم مرتکب شوي دي. او داسې نور.

مخاطب سره د خبرو کولو څرنګوالی

څرنګه چې د خبرو نه مقصد د مخاطب پوهول وي نو خبرې کوونکی باید د مخاطب په حالاتو داسې ځان پوه کړي لکه ډاکټر چې د ناروغ تشخیص کوي، بیا مناسب دارو ورکوي.

خبرې باید د حاجت او ضرورت په اندازه وي نه دومره زیاتې اوږدې وي چې هسې بې ګټې وخت ضائع کړي او نه دومره لنډې وي چې غرض افاده نه شي کړای او مخاطب پرې و نه پوهیږي.

مخاطب په درې ډوله دی:

۱- تش ذهنی.

۲- متردد.

۳- منکر.

او خبر هم په درې ډوله دی:

۱- ابتدائي.

۲- طلبي.

۳- انکاري.

۱- تش ذهنی یا خالي الذهن: هغه چا ته ویل کیږي چې د خبر په هکله

هیڅ معلومات نه لري او نا خبره وي په دې صورت کې تأکید ته هیڅ حاجت نشته نو په خبرو کې باید د تأکید توري استعمال نه شي لکه یو ناخبر شخص ته وایې:

الف: أحمد د محمود وروړ دی.

ب: جلال آباد د ننګرهار مرکز دی.

دې ډول خبر ته (ابتدائي) ویل کېږي، او دا ځکه چې مخاطب سره په دې هکله مخکې هیڅ سوچ نه وي.

۲- متردد: هغه چا ته ویل کېږي چې د یوه خبر په هکله شکمن وي او غواړي چې باور یې راشي، نو په دې وخت کې باید په کلام کې د تاکید توري استعمال شي. لکه:

الف: زه ارومرو تاسره مرسته کوم.

ب: زه هیڅکله ستا خلاف نه کوم.

دې ډول خبر ته (طلبي) ویل کېږي او دا ځکه چې مخاطب د شک د لېرې کېدو او د باور راتلو په طلب کې وي.

۳- منکر: هغه چاته ویل کېږي چې د یوه خبر نه منکر وي او د متکلم د نظر سره خلاف ولري په دې وخت کې په خبرو کې زیات تأکید ته ضرورت پېښېږي لکه:

الف: ستا وروړ خامخا او ارومرو راځي!.

PROPERTY OF ACKU 12119

ب: و اللّه چې ماستا پوښتنه کړې ده!.

دې ډول خبر ته (انکاري) ویل کیږي او دا ځکه چې مخاطب منکر وي د هغه د قناعت لپاره زیات تأکید ته ضرورت وي.

نو متکلم چې کله دا درې ډوله مخاطب و پیژني او د هغه د تشخیص نه وروسته ورسره د خبر د درې ډولونو نه یو استعمال کړي دا د حال او مقام د مقتضا مطابق خبره شوه او بلیغه شوه او دا کار د معاني د علم په واسطه وشو.

تأکید (ټینګار)

تأکید یا ټینګار په خبرو کې د دریځ د کلکوالي، څرګندونې، ښکلا، مبالغې او ژبدود لپاره راوړل کیږي.

پښتو کې تأکید په درې ډوله راځي:

۱- تکرار (غبرګول).

۲- غبرګیز.

۳- د تأکید برخیزونه.

اول- تکرار (غبرګول): لکه: مه مه یا: کوه کوه.

دویم- غبرګیز: چې په دوه ډوله دی:

۱- پرتلیز غبرګیز: چې د هر لفظ، کلمې او برخیز اول توری غورځیږي او

په ځـای یې «م» راوړل کېږي لکه: کتـاب مـتـاب، قلم ملم، دېوال مېوال، سړی مړی، ډوډۍ موډۍ... چې د هرې کلمې دوهمه، غبرگيز بولو او دا یو داسې بحر دی چې ساحل نه لري خو په هغو لفظونو کې راوړل کېږي چې د سر توری یې «میم» نه وي که د سر توری یې میم وي نو ځینې تکراربږي او ځینې سماعي او دوديز غبرگيزونه لري.

۲- دوديز او سماعي غبرگيز: دا هغه غبرگيز وي چې د قاعدې او قانون په بنسټ نه پرتله کېږي بلکه پښتو کې له پخوا نه همداسې اوريدل شوي او راپاتې دي لکه: کوږووږ، سوړ پوړ، يخ پخ، شخ پخ، مال هال... پښتو د ټینگارډېر برخیزونه لري چې وروسته به راشي.

إنشاء

انشـاء هغه کلام یا خبروته ویل کېږي چې د رېښتیا او درواغو احتمال پکې نه وي بلکه په هغې کې چې کوم مطلب نغښتی وي د متکلم د تلفظ نه مخکې نه معلومېږي او د رېښتیا یا درواغو حکم پرې نه شي کېدای.

إنشاء په دوه ډوله ده:

۱- طلبي.

۲- غیر طلبي.

د معاني او بلاغت په علم کې غیر طلبي انشاء نه څېړل کېږي ځکه چې غیر طلبي إنشاء أصل کې د خبر نه انشاء ته نقل شوې ده او اجمالي ډولونه یې دا دي:

۱- د مدحې او ذم (ښه او بدستایلو) توري (برخیزونه).

۲- عقود. (د اخیستلو او خرڅولو...) توري (برخیزونه).

۳- د قسم توري (برخیزونه).

٤- د تعجب صیغې.

٥- د رجاء توري (برخیزونه).

د معانیو په علم کې یوازې د طلبي انشاء څخه بحث کېږي.

طلبي انشاء هغه انشاء ده چې متکلم پرې د داسې مطاب غوښتنه کوي چې د هغه په اند د غوښتنې په وخت کې نه وي حاصل شوی.

طلبي انشاء په پنځه ډوله ده:

۱- أمر: (د یوه کار د کولو غوښتنه).

۲- نهی: (د یوه کار د نه کولو غوښتنه).

۳- استفهام: (پوښتنه).

٤- تمني: (ارزو کول).

٥- نداء: (اواز یا غږ کول).

اول- أمر

أمر د يو د كار د كولو غوښتنې ته ويل كېږي. او دا په (۱۹) ډوله دی:

۱- استعلاء: كله چې أعلى په أدنى (د اوچتې مرتبې والا پر لاندې) الزامي امر وكړي چې مطلب يې د هغه كار په كولو مجبورول وي نو دا أمر استعلاء بلل كېږي لكه الله تعالى چې خپلو بنده گانو ته امر كوي يا پيغمبر امتيانو ته امر كوي يا آمر مأمور ته امر كوي يا بادار مزدور ته امر كوي.

۲- دعاء: كله چې ادنى أعلى ته امر وكړي دعاء بلل كېږي لكه: اى ربه زمونږ گناهونه را وبخښه مونږ ته روزي راكړه...

۳- إلتماس: كله چې همزولي يا په مرتبه كې مساوي ته امر وكړې دا أمر التماس بلل كېږي.

٤- إرشاد: هغه امر ته ويل كېږي چې څه لارښوونه پكښې وي لكه: هر كار په كلكه اراده او سره سينه كوئ!.

٥- تهديد: كله چې په يوه أمر كې سختي او زجر وي تهديد بلل كېږي لكه: كوئ كوئ زه به درسره گورم!.

٦- تعجيز: هغه أمر ته ويل كېږي چې د متكلم اراده د مخاطب پاتې

راتلل وي لکه چې الله تعالی فرمايي: «او که تاسو د هغه کتاب په هکله شک لرئ چې ما په خپل بنده نازل کړی دی نو دداسې په څېر يو سورت خو راوړئ... »

۷- **إباحت:** لکه چې الله تعالی فرمايي: «کله چې تاسو (په حج کې د احرام نه) حلال شوې نو ښکار وکړئ!. »

۸- **تسويه (برابرول):** لکه: ته لاړ شه يا مه ځه زه خو ځم!.

۹- **تمني (ارزو کول):** لکه: ای د ازادۍ سبا! را وخېژه!.

۱۰- **إکرام (عزت کول):** لکه: مهرباني وکړه دلته کښېنه!.

۱۱- **دوام:** لکه: د مېلمه احترام کوه!.

۱۲- **إمتنان (د احسان څرګندونه):** لکه يو پلار ځامنو ته وايي: کرئ! ريبئ! او خورئ! ډېره مځکه مې درته ګټلې ده.

۱۳- **إعتبار:** لکه يو څوک چا ته ورپېژني او أهميت يې ورښيي: دا وپېژنه!.

۱٤- **إهانت (سپکاوی):** لکه يو چا ته وايي: زمری شه! پړانګ شه!، زه دې پروا نه لرم!.

۱۵- **إذن (اجازه ورکول):** لکه چې څوک دروازه ووهي او ورته ووايي: راځه! يا را ننه وځه!.

۱٦- **تعجب:** لکه: وګوره څومره ښه ښکاري!.

۱۷- تکوین (کېدل، جوړېدل او پیداکېدل): لکه چې الله تعالی فرمايي: «وشه یا جوړ شه نو کېږي».

۱۸- تأدیب (ادب ورکول): لکه: خپلې مخې کې خوراک وکړه!، وړه مړی واخله!، ځان پاک کړه!.

۱۹- تخییر (اختیار ورکول): لکه: یا سبق ووایه او یا کار وکړه!.

دوهم: نهی

نهی د یوه کار د نه کولو غوښتنې ته ویل کېږي او دا په ۱٤ ډوله ده:

۱- إستعلاء: کله چې اعلی أدنی له یوه کار نه الزامي منعه کوي چې مطلب یې د هغه کار په نه کولو مجبورول وي دې ته د استعلاء نهی ویل کېږي لکه الله تعالی چې خپل بنده گان، پیغمبر امتیان، آمر مامور، بادار مزدور او پلار زوی منعه کوي.

۲- دعاء: لکه: ای ربه مونږ مه نیسه مونږ په عذاب مه هلاکوه!....

۳- إلتماس: کله چې مساوي منع کړې دا د التماس نهی ده.

٤- إرشاد: کله: چې منعې کې لارښوونه وي ارشاد بلل کېږي لکه: د بد اخلاقو خلکو ملگرتیا مه کوئ!. چې اړتیا ورته نه لرئ هغه کار مه کوئ!.

۵- تأدیب: هغه منع ده چې ادب ورکول پکښې وي لکه: د بل چا مخکې

خوراک مه کوه، چاته کنځل مه کوه!.

٦- تیئیس (نا أمیده کول): لکه چې الله تعالی فرمایي: «عذر مه وړاندې کوئ تاسو د ایمان نه وروسته کفر کړی دی.»

۷- دوام: لکه: «په الله د ناخبره گمان مه کوه!».

۸- د پایلې (نتیجې) بیان: لکه: دروغ مه وایه رسوا به شې!.

۹- تمني (ارزو کول): لکه: د ځوانۍ عمرده!، مه تېرېږه!.

۱۰- تهدید (سختي او زجر): لکه چې آمر مأمور ته وایي: زما مه منه خوند به درکړي!.

۱۱- تحقیر (سپک گڼل): لکه: ځان مه ستړی کوه ته دا کار نه شې کولای!.

۱۲- کراهت (نامناسب گڼل): لکه: د سرکونو په غاړو خوراک مه کوئ! د چا سخې ته تو گانې مه تو کوئ!.

۱۳- إئتناس (مینه تسلي او الفت ورکول): لکه: خفه نه شې زه دې ملگری یم!.

۱٤- توبیخ (رټنه): لکه: چې نه یې شې کولای مه یې وایه!.

دريم: إستفهام (پوښتنه)

استفهام پوښتنې ته ويل کېږي او پوښتنه د دې لپاره وي چې مجهول شی معلوم کړي.

پوښتنه کله د غږ او خبرې د لهجې نه څرګندېږي او کله د تورو په واسطه کېږي د پوښتنې برخيزونه دا دي:

۱- «آيا»: د اثبات او نفې د څرګندولو لپاره راځي لکه: آيا کله مو د پسرلي په هکله مقاله ليکلې ده؟!

۲- «کله»: د وخت د څرګندولو لپاره راځي او تفصيل به يې لږ وروسته راشي.

۳- «کوم»:

الف- په متعددو (ګڼو) کې د يوه د تعين (ټاکنې) د څرګندولو لپاره راځي لکه: په ګلانو کې ستا کوم يو خوښ دی؟

ب- د إدعا د څرګندولو لپاره راځي لکه يو څوک ووايي: ماسره قلم شته. او ورته ووايې: کوم دی؟.

٤- «څنګه»: د کيفيت د څرګندولو لپاره راځي لکه: د افغانستان د

ستونزې حل څنګه کېدای شي؟

۵- «څرنګه»: د «څنګه» په ځای راوړل کېږي چې د کیفیت پوښتل پرې کېږي.

٦- «څه»:

الف- د یو شي حقیقت پرې پوښتل کېږي لکه: دا څه دي؟ یا: دا څه شی دی؟

ب- د «لامل» د څرګندولو لپاره راځي لکه: د څه لپاره هلته تللی وې؟

ج- د «کوم» په معنا راځي لکه: ستا څه شي په کار دی؟

د- د «ولې» په معنا راځي لکه: ستا څه کار ؤ چې داسې دې وکړل؟

هـ- د رټنې او منعه کولو لپاره راځي لکه: ته یې څه کوې؟! (پرې یې ږده).

و- د «پلټنې» لپاره راځي لکه: څه شو؟

۷- «چېرته» یا: «چرته» یا: «چېرې» یا: «چرې»:

الف- د ځای د څرګندولو لپاره راځي لکه: ته چېرته اوسېږې؟

ب- د «استبعاد» (لرې ګڼلو) او تعجب لپاره راځي لکه: چرته للمه او چرته شولې؟!

۸- «څومره»:

الف- د وزن، حجم، مساحت، اندازې، ډېروالي او لږوالي د کمیت د څرګندولو لپاره راځي لکه له یوه بزګر نه پوښتنه وکړې چې: سږکال

دې څومره غله لاسته راوړه ؟.

۹- «څو»: د عدد (شمېر) د کميت د څرګندولو لپاره راځي لکه يو شاګرد ته ووايې: ستاسو په ټولګي کښې څو تنه شاګردان دي ؟

۱۰- «ولې»:

الف- د دليل او علت (لامل) د څرګندولو لپاره راځي لکه: ولې دې دا کار وکړ؟ يا ولې داسې نه کوې؟

ب- نفي په اثبات اړوي لکه: آيا دا کار نه کوې؟ جواب: ولې نه؟!.

۱۱- «چا»: د شخص د څرګندولو لپاره راځي چې زيات پرې فاعل پوښتل کېږي لکه: دا کار چا کړی دی؟

۱۲- «څوک»: د شخص د څرګندولو لپاره راځي لکه: دا کار به څوک وکړي؟ يا ته څوک يې؟ هغه څوک دی؟

کله کله پوښتنه د أصلي معنا څخه (چې د مجهول معلومول دي) وځي او د نورو غرضونو لپاره کېږي لکه:

۱- امر: لکه چې الله تعالی فرمايي: «ايا تاسو منع کېږئ؟» (منعه شئ).

۲- نهی (منع کول): لکه: آيا له دښمن نه ډارېږئ؟. (مه ډارېږئ).

۳- نفي (نشتوالی): لکه: آيا له علم نه ښه شی بل شته؟ (نشته).

٤- تسويه (د دواړو خواوو برابري): لکه: که زه لاړ شم او که نه؟ دا کار نه کېږي.

٥- تشویق (هڅونه او رغبت ورکول): لکه: آیا زه تاته یو ښه کار وښایم؟

٦- إنکار: لکه: «آیا په الله کې شک شته؟» بلکه په حقیقت کې نشته او تاسو یې چې کوئ نو بد کوئ.

٧- تقریر (دیوه کار ثابتول): لکه: آیا ما تا سره نیکي نه ده کړې؟.

٨- إستئناس (مینه ورکول او ځان سره بلدول): لکه پلار ماشوم ته وایي: دا څه دي؟ هغه څه دي؟ یا لکه الله تعالی چې موسی علیه السلام ته وویل: «ای موسی ستا په ډې ښي لاس کې څه دي؟»

٩- إستبعاد (لیرې ګڼل): لکه: جنګي ډلې چې تقویه کېږي او وسلې ورکول کېږي څنګه کېدای شي چې له جنګ نه لاس واخلي؟!.

١٠- تهویل (لوی ګڼل او ویرول): لکه: آیا پوهیږې چې قیامت څه شی دی؟

١١- تحقیر (سپک ګڼل): لکه: هغه تا چې راته ډېر یاداوه هغه دا دی؟

١٢- تعظیم (لوی ګڼل): لکه: روسانو ته له افغانانو پرته چا ماتې ورکولای شوه!؟.

١٣- تهکم (په استهزاء د چا کار عبث ګڼل): لکه: ستا پوهه همدا وه چې داسې کار دې وکړ!؟.

١٤- تعجب (اریانتیا): لکه: دا څومره لوی ښار دی او څومره ګڼ خلک دی!؟.

۱۵- استنباط (د خبر او پوهې طلب): لکه: د الله مرسته کله راځي!؟.

۱۶- وعید (ویرول): لکه: «آیا ته نه ګورې چې ستا رب عادیانو سره څه وکړل!؟.

۱۷- په خطا تنبیه (خطا او سهوې ته متوجه کول): لکه: آیا ښه کار پرېږدې او بد کوې!؟.

۱۸- په باطل تنبیه (باطل ته متوجه کول): لکه: آیا ته کنو ته او ړول کولای شې؟ یا ړندو ته لیار ښوولای شې؟.

۱۹- په ګمراهی تنبیه: لکه: څوک په خطا لیار روان وي او ورته ووایې: چېرته ځې؟

۲۰- تحسر (افسوس کول): لکه: ولې مې څوک له حاله نه پوښتي؟ زه خو لا دومره خوار نه وم.

۲۱- امتحان (ازموینه): لکه استاذ چې د شاګردنه پوښتنه کوي.

څلورم- تمني

تمني د داسې يوه محبوب شي غوښتنې ته ويل کېږي چې:

الف- حصول يې هيڅ ممکن نه وي بلکه مستحيل (نه کېدونکى وي) لکه چې يو بوډا ووايي: کاشکې ځوان شم!.

ب- حصول يې مستحيل نه وي بلکه ممکن وي خو ډېر ګران او سخت وي لکه يو بې چاره ووايي: کاشکې باچا شم!. د «تمني» لپاره «کاشکې» کلمه استعمالېږي.

او که ديوه محبوب شي ارزو وکړې خو د حصول اميد يې وي نو دې ته «ترجي» ويل کېږي او د «ترجي» لپاره «کېداى شي» الفاظ استعمالېږي لکه: کېداى شي چې عالم شم. يا: مالدار شم. يا بريالى شم. همدارنګه د «اميد» کلمه هم د «ترجي» لپاره استعمالېداى شي.

لکه: اميد لرم چې الله تعالى به را ته بخښنه وکړي.

پنځم - نداء

نـداء غـږ او اواز کولو تـه ویـل کـېږي چـې مـخاطب پرې د ځان خواته را متوجه کېږي.

د نداء برخیزونه په درې ډوله دي:

۱ - یواځې «الف» د نوم په اخر کې راوړل او اوږدول لکه: بریالیـا! چې «الف» یې په ږاز خوله اوږدېږي.

۲ - د نوم نه مـخکې «وا» راوړل او وروسـتـه «الف» راوړل او اوږدول، لکه: وابریالیا!.

۳ - د نوم نه مخکې «یا» راوړل او وروسته «الف» لکه: یا بریالیا!.

کله کله ځینې د «الف» نه وروسته «واو» هم راوړي لکه:

الف- بریالیاو!.

ب- وا بریالیاو!.

ج- یا بریالیاو!.

او کله کله ځینې د «ای» کلمه یواځې هم استعمالوي او د مخکنیو جملو سره یې هم لګوي لکه:

الف- «أي! »

ب- اي انور خانا ! ، اي انور خاناو!.

غږ اکثر د ليرې لپاره کېږي خو کله کله نږدې لپاره هم کېږي خو:

۱- اواز پرې نه اورېدېږي.

۲- په اول کې د «وا» او «يا» کلمې نه راوړل کېږي.

۳- په اخر کې «واو» نه راځي.

٤- پرځای د «ای» کلمه ورته راوړل کېږي.

۵- کله ورسره «ه» هم په اخر کې زياتېږي لکه: اي انوره!.

٦- کله پرځای اخر کې «ه» ورسره زياتېږي او «اى» په سر کې نه راوړل کېږي لکه: انوره!.

د مؤنث توپير:

مخکې چې موکوم غږونه ياد کړل د مذکر لپاره وو د مؤنث (ښځې) لپاره يې توپير دا دی چې:

الف- په اخر کې د «الف» په ځای «ې» راوړل کېږي او اورېدېږي لکه: زينبې (چې «ې» ډېره اورېدېږي او راښکل کېږي).

ب- د نوم نه مخکې «يا» او وروسته «ې» راوړل کېږي لکه: يا زينبې .

ج- د نوم نه مخکې «وا» او وروسته «ې» راوړل کېږي لکه: وا زينبې!.

د – د نوم نه مخکې «ای» او وروسته «ې» راوړل کېږي لکه: ای زینبې!.

هـ – د ځینو نومونو د اخري حرف نه مخکې «الف» زیاتېږي لکه: وا گلالۍ!. شیرینۍ!.

مبتدا او خبر یا مسند الیه او مسند

مبتدا د خبرې هغه پیل دی چې د هغې په هکله پرېکړه کېږي. او خبر هغه پای دی چې د همدې پرېکړې لامل وي.

بېلگې:

۱ – احمد ولاړ دی.

۲ – ستوري ډېر دي.

۳ – وریځ نشته.

پورتنیو دری جملو کې: «احمد»، «ستوري»، «وریځ» هر یو مبتدا بلل کېږي چې د خبرې پیل پرې شوی دی خو خبره پوره نه ده؛ که مونږ د «احمد» سره «ولاړ دی» یوځای کړو او ووایو: احمد ولاړ دی؛ نو خبره پوره شوه او مونږ د یو کار نه خبر شو چې هغه د احمد ولاړ ده. او که یواځې «ستوري» ووایو خبره پوره نه ده او د ستورو په هکله موکومه پرېکړه نه ده کړې خو که «ډېر دي» ورسره یوځای کړو او ووایو: ستوري ډېر دي. نو خبره پوره شوه او مفهوم یې افاده کړ چې د ستورو ډېروالی دی همدارنگه که ووایو: «وریځ» نو

زمونږ ذهن ته د يوه نوم مسمى راځي خو د هغې په هکله کومه پرېکړه نه ثرګندېږي خو که « نشته » مو ورسره يوځای کړ او وموويل: « وريځ نشته » نو جمله پوره شوه او مونږ ته يو مفهوم ثرګند شو چې د وريځ نشتوالی دی.

د مبتدا او خبر نور نومونه هم شته لکه: « محکوم عليه او محکوم به » يا د معانيو د علم په اصطلاح: « مسند اليه او مسند » يا د منطق په اصطلاح: « موضوع او محمول ».

ثرنګه چې زمونږ زياتې خبرې په مبتدا او خبر مشتملې دي نو له همدې أمله يې د ځينو احوالو او احکامو يادونه کوو:

ذکر او حذف

« ذکر » يادونې ته ويل کېږي او « حذف » غورځونې ته ويل کېږي د يوه معنا لرونکي لفظ يادونه کله ضروري وي او کله کله د يوې قرينې له أمله د جملې نه غورځېږي.

هغه ځايونه چې د مبتدا ذکر پکې لازمي دی دا دي:

١- ټينګار او ثرګندونه: لکه: احمد ښه سړی دی، احمد وفادار دی.

٢- په مخاطب رد: لکه يو ملحد ووايي: الله نشته او ته ورته په جواب کې ووايې: الله شته.

٣- کله چې مخاطب په خبره پوه نه شي: نو په دې صورت کې هم بايد

مبتدا او خبر دواړه بيا ذکر شي او پوره جمله تکرار شي.

٤- تلذذ (خوند اخيستل): لکه: الله يو دی، الله زما رب دئ.

٥- کله چې اورېدونکی غبي (ړوند مغزی) وي او زرنه پوهېږي.

٦- تعجب: لکه چې يو څوک ووايي: آيا بريالی دا کار کولای شي!؟
جواب کې ووايي: بريالی دا کار کولای شي.

٧- دليل او اثبات لپاره: لکه چې قاضي د ګواد نه پوښتنه وکړي: آيا احمد ستا په مخکې دا اقرار کړی دی چې د محمود پرې دا حق دی؟
هغه ووايي: هو احمد زما مخکې اقرار کړی دی.

٨- تعظيم (درنښت): لکه: آيا معلم صاحب په ځای دی؟ ځواب کې وويل شي: هو معلم صاحب په ځای دی.

٩- اهانت (سپکاوی): لکه قاضي پوښتنه وکړي: مجرم دادی؟ په ځواب کې ورته وويل شي: مجرم دا دی.

او هغه ځايونه چې مبتدا پکې حذفيږي دا دي:

١- ځواب: لکه څوک ووايي: احمد څه شو؟ ځواب کې ورته وويل شي: شته. اصل کې جمله داسې وه چې: احمد شته لکن د اختصار لپاره مبتدا (احمد) حذف شوه او يوازې شته وويل شو چې خبر دی.

٢- پتول: لکه ستا او د مخاطب په منځ کې يو څوک معلوم وي. خو يو بل څوک ناست وي او د هغه نه يې نوم پټوې نو ورته ووايې: څه شو؟ هغه ووايي: کور کې دی.

۳- بېره: د ډېر تلوار او بیړې په وخت کې غواړې چې فرصت له لاسه ورنه کړې نو مبتدا حذف کړې. لکه یو ښکاري د هوسۍ پسې ګرځي او ته ناڅاپي هوسۍ وګورې او ورته ووایې: هاغه ده. په اصل کې داسې وه چې: هوسۍ هاغه ده.

٤- ازموينه: لکه استاذ غواړي چې د شاګرد ويښتيا او توجه معلومه کړي نو ووايي: لمر څخه رڼا اخلي. او مطلب يې دا وي چې: سپوږمۍ له لمر څخه رڼا اخلي.

همدارنګه نور داسې ځايونه هم شته چې مبتدا پکې حذفيږي او دا په سالم ذوق معلوميږي. د «خبر» د ذکر او حذف ځايونه هم په همدې ډول دي.

د کلام جوړښت

جمله یا کلام په جوړښت کې «توکیو» ته اړتیا لري او هغه توکي چې کلام
ترې جوړېږي دړې دي:

١ - نوم.

٢ - فعل.

٣ - برخیز یا توری.

په کلام کې چې څومره لفظونه استعمالېږي د دې درې ډولونو نه به د باندې نه وي ځینې لیکوالان د انګلیسي ګرامر یا کټ مټ پښتو ته ژباړي او د پښتو ګرامر ترې جوړوي او ځینې ورڅخه اغیز منشوي وي او دا صحیح نه ده لکه ځینې د کلام توکي شپږ بولي:

نوم، ضمیر، صفت، فعل، قیدونه او ادات. دا سمه ده خو یوائې دا نه. ځکه چې ضمیر، صفت او قید د اسم عارضي صفتونه دي اسم کله مضمر (پټ) وي او کله ظاهر (ښکاره) وي. کله عام وي، کله خاص وي، کله مقید وي، کله مطلق وي، کله مبتدا وي، کله خبر وي، کله ظرف وي، کله مظروف وي، کله اسم اله وي، کله اسم زمان وي، کله اسم مکان وي، کله اسم تفضیل

وي، کله فاعل وي کله مفعول وي... دا ټول د اسم عارضي صفتونه دي چې کله یو او کله ورته بل پېښېږي.

کله مو چې وویل: کلام له: نوم، فعل او برخیز څخه جوړېږي نو د دري واړو ټولو ډولونو ته شامل شو او د دې اړتیا پاتې نه شوه چې یو یو یې یاد کړو.

د اسم، فعل او توري یا برخیز د یر ډولونه او صفتونه دي چې دلته پرې بحث نه اوږدوو او هغه د «صرف» او «نحوې» د علم سره اړیکي لري چې ان شاء الله یو ځانګړی کتاب به پرې ولیکو. دا او داسې نور اړوند بنسټونه به پکې وڅېړو. دلته زمونږ مقصد د معانیو ځینو قواعدو ته لاره اوارول دي نو ځکه صرفي او نحوي څېړنه نه کوو او یوازې په ځینو اشارو بسنه کوو او د هغه څه، یادونه کوو چې زمونږ د بحث پورې اړه لري.

نوم

نوم هغه لفظ دی چې ځانګړې معنا لري او د زمانې سره هېڅ تړاو او اړیکي نه لري.

لکه: دیوال، کتاب، احمد، قلم، غر، هغه، زه، ښه، ډېر، خوښي، خفګان، خوړل، تلل (چې دا دواړه مصدر نوم دی) او داسې نور.

فعل (کړ)

هغه لفظ دی چې ځانګړې معنا لري او د زمانې ښکارندوی وي یعنې تیره شوې، حال او راتلونکې زمانه ښایي پښتو کې ورته «کړ» او «کړنه» هم ویل کیږي او دا په پنځه ډوله دی:

١- تیره زمانه: لکه: لیکلی، خوړلي او داسې نور.

٢- حال: لکه: راغی، لاړ، ولیکل او داسې نور.

٣- راتلونکې زمانه: لکه: لیکي، ځي، ځم، ځو وړو او داسې نور.

٤- امر: لکه: وکړه، ولیکه، وکړئ، راځئ، او داسې نور.

٥- نهی: لکه: مه کوه، مه کوئ، مه ځئ او داسې نور.

ضمير (گوتلک یا گوته لک)

ضمير هغه لفظ دی چې د نوم ځای نيسي او د اوږدوالي او تکرار مخنيوی کوي لکه:

هغه، هغوي، ته، تاسو، زه، مونږ، مې، يې، مو، دې.

برخيز (ويگی یا نيم گړ یا ادات)

د پښتو توري په دوه ډوله دي:

۱- د هجا توري یا الف، با تر «ی» پورې.

۲- برخيزونه. او دا هغه لفظونه او توري دي چې نوم او فعل نه دي؛ ځانگړې او مستقله معنا هم نه لري خو کله چې له نورو کلمو سره په ترکيب کې واقع شي نو د خبرو يوه معنا لرونکې برخه تشکيلوي لکه: خو، څخه، که، بې، له او داسې نور.

عربي کې د هجا تورو ته هم حروف ويل کېږي او ځينو برخيزونو ته هم. لکه: من، انی، عن او داسې نور او ځينو برخيزونو ته «ادات» ويل کېږي لکه: د تشبيه ادات او داسې نور.

د دې لپاره چې د هجا او نورو تورو ترمنځ توپیر وشي نو هغه توری چې د کلام په ترکیب کې معنا ولري «برخیز» یې بولو او دا ځکه چې: «برخیز» د کلام یوه معنا لرونکې برخه دد. ځینې ورته «ویګی» وایي او ځینې یې «نیمګړ» بولي.

پښتو ګڼ برخیزونه لري چې ځینې لاحق او ځینې سابق دي ځینې ټاکونکي او ځینې تړونکي او کومکي دي چې د هریو د معنا او په جمله کې د استعمال په ترخ کې څرګندېږي چې دلته د هریو د خپلې معنا او یا معنا وو سره یادونه کوو او هغه څېړنې څخه تېرېږو چې د صرف او نحوې پورې اړه لري دلته یواځې د معاني اړوند څېړنه کوو:

د تأکید (ټینګار) برخیزونه

پښتو کې د تاکید برخیزونه په لاندې ډول دي:

١- **«خامخا»:** لکه: زه خامخا کورته ځم.

٢- **«ارومرو یا هرومرو»:** لکه: ارومرو دا کار وکړه.

٣- **«ضرور»:** لکه: ضرور ولاړ شه (عربي ده خو پښتو کې استعمالېږي).

٤- **«بېخي»:** لکه: په کور کې خوراکي شیان بېخي نشته.

٥- **«یواځې»:** لکه: یواځې زه دا کار کولای شم.

٦- «**همدا**»: لکه: همدا زه یم چې دی کار ته مې تن ورکړی دی.

٧- «**هیڅ**»: لکه: زه هیڅکله دروغ نه وایم.

٨- «**قسم اخیستل**»: لکه: والله چې دا کار وکړم یا ونه کړم.

٩- «**بې شکه**»: لکه: الله(ج) بې شکه یو دی.

١٠- «**پام**»: لکه: پام کوه چې دا کار ونه کړې.

١١- «**زخت**»: لکه: زخت ډېر باران وشو، زختې ډېرې اوبه راغلې.

١٢- «**کنه**»: لکه: زه داسې کوم کنه.

١٣- «**خورا**»: لکه: خورا ډېرې اوبه مې وڅښلې.

١٤- «**چور**»: لکه: غنم چور ختم شول.

١٥- «**هر**»: لکه: ښه خوی هر څوک خوښوي.

١٦- «**سوچ**»: لکه: زمری سوچ لېونی دی.

١٧- «**پخپله**»: لکه: زه پخپله دا کار کوم.

١٨- «**هو به هو**»: لکه: زلمی هو به هو بریالي غوندې دی.

١٩- «**کټ مټ**»: لکه: دا کټ مټ هغه غوندې دی.

٢٠- «**په ځان**»: لکه: دا په ځان هماغه دی.

٢١- «**تک**»: لکه: تک سور، تک شین. (د «ت» په زور کې).

٢٢- «**هډو**»: لکه: هډو نه راځم. (د ښکښنیو پښتنو اصطلاح ده).

٢٣- «**د سره یا له سره**»: لکه: د سره بې چې ونه کړې.

٢٤- «کورټ» (بېخي): لکه: د رېدي خان مومند دې شعر کې:

وې ای سپین ږیریه نور ثه غم مه کوه
قوم دې خلاص سو کورټ ماتم مه کوه[۱]

د پښتو ځینې نور برخیزونه او معناوې یې

پښتو کښې د هر داسې برخیزونه شته چې یواځې معنا نه څرګندوی او د خبرو په ترڅ کې د ګڼو او مختلفو معانیو لپاره راځي چې په لاندې ډول دي:

١- «خو»:

الف- د استدراک لپاره راځي لکه: ته راځې خو زه به نه یم.

ب- د تحضیض (تېزولو) او هڅونې لپاره راځي لکه: ته خو یو ځل دا کار وکړه بیا وګوره.

ج- د اصرار او سخت دریځي لپاره راځي لکه: ته دا کار کوې او که نه زه خو یې کوم.

د- د استثناء لپاره راځي لکه: ټول راغلل خو احمد رانه غی.

ه- د شرط لپاره راځي لکه: در ته وایم خو چا ته به نه وایې.

٢- «او»: د عطف (یو ځای کولو) لپاره راځي لکه: زه او ته دواړه انسانان یو.

۱- محمود نامه: ٤١.

۳- «بیا»:

الف- د عطف او ترتیب لپاره راځي لکه: اول یو بیا دوه بیا درې... دي.

ب- د تکرار لپاره راځي لکه: که غواړې چې درس یاد کړې بیا بیا یې ولوله.

ج- د «وروسته» په معنا راځي لکه: زه بیا راځم. یعنی زه وروسته راځم.

٤- «په»:

الف- د «باندې» په معنی راځي لکه: په کټ کښېنه یعنی کټ باندې کښېنه.

ب- د ظرف برخیز دی د «دننه» په معنا راځي لکه: په منګي کښې اوبه دي.

ج- د دلیل او مطابق په معنا راځي لکه: د هغه په خبره (د هغه د خبرې مطابق).

د- د لامل لپاره راځي لکه: د ګل جان په خبره دا کار مه پرېږده. یعنی د هغه د خبرې له امله دا کار مه پرېږده.

٥- «کې، کښې»: د ظرف برخیز دی چې د زمان او مکان دواړو لپاره راځي د زمان بېلګه لکه: پېښور او جلال آباد په اوړي (دوبي) کې ګرم وي.

د مکان مثال لکه: په کتاب کښې لیک کول ښه کار نه دی.

٦- «د» (په زوره کي): الف- د اختصاص او ملک لپاره راځي لکه: دا

قلم د برياليِ دی.

ب- د اضافت لپاره راځي لکه: د احمد کتاب.

ج- د ظرف (لور) د څرګندولو لپاره راځي لکه: د احمد نه مې قلم واخيست.

د- د لامل د څرګندولو لپاره راځي لکه: د دې نه دا څرګنده شوه.

هـ- د غايې د پيل لپاره راځي لکه: د دی نه وروسته به کوښښ کوم.

۷- «ته»: الف- د تبليغ (رسولو) لپاره راځي لکه: ما ورته وويل. يعنی خبره مې ور ورسوله.

ب- د «لپاره» په معنا راځي لکه: نا ته مې کتاب واخيست. يعنی نا لپاره مې کتاب واخيست او په ځينو لهجو کې د «ته» په ځای «له» هم ويل کېږي.

ج- د «باندې» په معنا راځي لکه: محمود ته مې پور دی. يعنی محمود باندې مې پور دی.

د- د ظرف لپاره راځي لکه: ښي خواته، چپ خواته، ونې ته، دېوال ته.

۸- «پاره» چې مخکې ورسره «د» يا «ل» راځي لکه: د پاره يا لپاره.

الف- د اختصاص او ملک لپاره راځي لکه: برياليِ لپاره مې څپلۍ واخيستې.

ب- د تعليل (لامل) لپاره راځي لکه. د دې لپاره کوښښ کوم چې بريالی شم. يعنې له دې امله کوښښ کوم چې بريالی شم.

۹- «سره»:

الف- د مصاحبت (ملګرتيا) لپاره راځي لکه: غمی د خپلو ملګرو سره د جهاد سنګر ته لاړ.

ب- د استدراک او تأسف لپاره راځي لکه: سره له دې چې د ډېرې خبرې مې ورته وکړې خو پوه نه شو!.

ج- د «يو تربله» په معنا راځي لکه: شين ګل او بازمير سره ورونه دي. يعنی يو تربله ورونه دي.

۱۰- «له»:

الف- د سبب (لامل) لپاره راځي لکه: له دې امله يا له دې کبله.

ب- د مصاحبت (ملګرتيا) لپاره راځي لکه: له هغه سره روان شوم.

ج- د مجاوزت (تېرېدلو) په معنا راځي لکه: له سيند څخه اخوا زمونږ کور دی.

د- د طرف (لور) او دليل د څرګندولو لپاره راځي لکه: له دې څخه دا څرګنده شوه.

هـ- د غايې د پيل لپاره راځي لکه: له دې وروسته به داسې نه کوم.

و- د (جملې) په معنا راځي لکه: له دې نه داهم دی يعنې له دی جملې نه.

۱۱- «چې»:

الف- د وخت د ټاکنې لپاره راځي لکه: ته چې راغلې زه نه وم.

ب- د بيان لپاره راځي لکه: ما ورته وويل چې: خلکو سره ښه سلوک

کوو.

ج- د شرط لپاره راځي لکه: څوک چې کوښښ کوي بری مومي.

د- د نتيجې (پایلې) لپاره راځي لکه: زده کړه کوم چې عالم شم.

۱۲- «که»:

الف- د شرط برخيز دی لکه: که تا راسره ښه وکړل زه به هم درسره ښه وکړم. یعنی زه به په دې شرط درسره ښه وکړم چې ته راسره ښه وکړې.

ب- د برابرۍ او تنوع لپاره راځي لکه: ګل که سور وي که سپين وي او که زیړ، ښکلی وي.

ج- د اختيار لپاره راځي لکه: ستا خوښه چې دا أخلې که دا او که دا.

د- د تردد لپاره راځي لکه: ته ځې او که نه زه خو ځم.

۱۳- «یا»:

الف- د تنوع لپاره راځي لکه: یا ازادي، یا جهاد او یا شهادت.

ب- د مقابلې او بدل په معنا راځي لکه: یا کوښښ وکړه او یا ناکامی نه غاړه کښېږده.

ج- د اختيار لپاره راځي لکه: یا دا واخله یا دا او یا دا.

د- د تردد په معنا راځي لکه: یا به راغلی وي او یا نه. او په یوې لهجې کې «ليا» ويل کېږي.

۱٤- «تر»:

الف- د غايې د پای لپاره راځي لکه: د علم او زده کړې وخت له ځانګو نه

تر مرګه دی. او کله کله مخکې ترې «ان» راځي. لکه: ان تر مرګه.

ب- د استمرار او دوام لپاره راځي لکه: تر څو چې ژوندی یم موخې ته د رسېدو کوښښ به کوم.

ج- د (نه) په معنی راځي لکه: منګی تر کټ لاندې ایښی دی.

د- د (کې) په معنا راځي لکه: د جاهل او عالم تر منځ زیات توپیر دی. او دلته د (په) معنا هم ورکوي.

هـ- د پورې په معنا راځي او د شرط معنا هم څرګندوي لکه: تر څو ښندنه نه وي ازادي نشته. یعنی څو پورې.

و- د (د) او (له) په معنا راځي لکه: تر تا ځار شم یعنی له تا یا د تا نه.

١٥- «را»:

الف- د (ما) په معنا راځي لکه: را ته یې وویل یعنی ما ته یې وویل.

ب- د ځان خواته د جلب لپاره راځي لکه: راکړه، راځه، راوړه.

١٦- «در»:

الف- د مخاطب (تا) په معنا راځي لکه: ما درته وویل یعنی ما تا ته وویل.

ب- د مخاطب خواته د جلب لپاره راځي لکه: در واخله، در وړه.

١٧- «ور»:

الف- د غائب (هغه) یا غائبې (هغې) په معنا راځي لکه: ما ورته وویل یعنی ما هغه یا هغې ته وویل.

ب- د بل خواته د جلب لپاره راځي لکه: ورکړه، ور وړه، ورشه.

١٨- «پورې»:

الف- د غايې د پای لپاره راځي لکه: هغې پورې به جنګېږم ترڅو ازادي وګټم.

ب- د (ته) او (باندې) په معنا راځي لکه: احمد پورې مې پور دی یعنی احمد ته یا احمد باندې.

ج- د (سره) په معنا راځي لکه: ډوډۍ مې د شېدو پورې وخوړه یعنی شېدو سره.

د- د (هغې غاړې) په معنا راځي لکه: زمونږ کور د سیند نه پورې دی. یعنی هغې غاړې ته دی.

١٩- «نه»:

الف- د غايې د پیل لپاره راځي لکه: د کور نه روان شوم.

ب- د مقابلې او بدل په معنا راځي لکه: د جهل نه علم ښه دی.

ج- د (څخه) په معنا راځي لکه: له هغه نه مې پوښتنه وکړه یعنی له هغه څخه.

د- د نفې او انکار برخیز دی چې د (هو) ضد معنا ورکوي. لکه چا ته ووایې: دا کار کوې هغه ځواب کې ووایي: نه. یعنی نه یې کوم.

او قندهاری لهجه کې د (نه) په ځای (یه) ویل کېږي.

۲۰- «څخه»:

الف- د خوا (لورې) په معنا راځي لکه: زه له خپل ځان څخه پوره ډاډ درکوم. يعنی د ځان له لوري او د ځان له پلوه.

ب- د (نه) په معنا راځي لکه: لـه دښمن څخه مه وېرېږه. يعنی د دښمن نه.

ج- د ځينو پښتنو په لهجه کې د (سره) په معنی راځي لکه: زمونږ کورد جومات څخه دی. يعنی سره دی.

د- د «جملې» (ډلې) په معنا راځي لکه: سيد جمال الدين افغاني د ختيځ له پوهانو څخه يو ستر نابغه ؤ. يعنې د ختيځ د پوهانو په جمله کې.

هـ- د غايې د ښېل لپاره راځي لکه: له روغتون څخه تر پوهنتون پورې دوه کيلومتره لار ده.

۲۱- «نه»: (د نون په زور کې) د نفې او انکار برخيز دی لکه: دا کار نه کوم، احمد نه راځي، باران و نه شو. گرمي نشته.

۲۲- «مه»: (د ميم په زور) «مه» (د ميم په زور کې): د نهی برخيز ونه دي چې د نه کولو امر لپاره راځي لکه چې يو څوک د کوم کار نه منع کوې نو ورته وواېې: «مه» يا چاته وواېې، مه کوه، مه راځه.

۲۳- «هو، آو، وو، هوکې»: د ايجاب برخيزونه دي چې د اثبات، اعتراف او اقرار په وخت کې ويل کيږي لکه چاته وواېې: درس ته

تللی وي؟ یا: درس وایي؟ یا: احمد راغلی دی؟ چې ځواب مثبت وي نو هو، یا وو او ځینو لهجو کې هوکې ویل کېږي.

۲٤- «ولی نه»: د ایجاب برخیز دی خو د هغه اثبات لپاره راځي چې پوښتنه په نفي شوې وي لکه: احمد خو نه دی راغلی؟ یا نه راځي؟ ځواب کې ووایې: ولی نه. یعنی راغلی دی یا راځي چې د عربي د «بلیٰ» معنا ورکوي.

۲۵- «لکه، غوندې په شان دود، ډول، څېر»: د تشبیه (ورته والي) برخیزونه دي چې تفصیل یې وروسته راځي.

او «لکه» د مثال او بېلګې په معنا هم راځي لکه په مخکې ټولو مثالونو او بېلګو کې چې مو ولیدل.

۲٦- «پرته»: د استثناء (جلاکولو) برخیز دی چې د «غیر» او «سوا» په معنا راځي لکه: په کلنۍ ازموینه کې له محمود پرته نور ټول محصلین بریالي شول. یعنی له محمود نه غیر یا له محمود نه سوا.

ځینې خلک د «پرته»، «سربېره» او «برسېره» تر منځ توپیر نه کوي او ټول په یوه ډول کې ولي. خو د دې درې واړو ترمنځ توپیر شته چې:

۱- «پرته»: د «غیر» او «سوا» په معنا راځي.

۲- «سربېره» د علاوه په معنا راځي.

۳- «برسېره» د «پاسه»، «باندې»، «ښکاره» او «څرګند» په معنا راځي.

۲۷- «نو»: د شرط د ځواب (جزا) لپاره راځي لکه: که زیار مو وویست نو ګټه به لاس ته راشي.

۲۸- «کله»:

الف- د وخت په معنا راځي لکه: کله چې باران (اورښت) وشي هوا پاکه شي. یعنی هغه وخت.

ب- د تقلیل (لږوالي) لپاره راځي لکه: زه کله کله د احمد کور ته ځم او دروغ رنځور پوښتنه یې کوم.

ج- د استفهام (پوښتنې) برخیز دی لکه چې مخکې تېر شو.

د- د استبعاد (لیرې ګڼلو) لپاره راځي لکه: زه کله داسې کوم؟!

هـ- د مستحیل (نه کېدونکي) کار لپاره راځي لکه یو بوډا و وایي: ځواني کله بیا راځي!؟.

۲۹- «کاشکې»: د تمنې برخیز دی د أفسوس، حسرت او پښېمانتیا لپاره راځي؛ که ماضي لپاره استعمال شوی ؤ د پښېمانتیا معنا ورکوي لکه: کاشکې مې دا کار کړی وای.

او که مستقبل (راتلونکي وخت) لپاره استعمال شوی ؤ نو د ارزو معنا ورکوي لکه: کاشکې مسلمانان متحد شي؛ «دریغه» او «ارمان» هم د کاشکې غوندې دي خو دریغه یوازې د افسوس معنا ورکوي.

۳۰- «څنګه»:

الف- د پوښتنې برخیز دی لکه مخکې چې تیر شو.

ب- د «هغه وخت» یا «کله» په معنا راځي لکه: څنګه چې هوسۍ را ښکاره شوه ډز مې پرې وکړ. یعنی هغه وخت یا کله چې هوسۍ را ښکاره شوه.

۳۱- «څرنګه»:

الف- د پوښتنې برخیز دی لکه مخکې چې تېر شو.

ب- د لامل لپاره راځي لکه: څرنګه چې د هندوستان او پاکستان ترمنځ حالات ترینګلي دي، سوداګر هم ډاډمن نه ښکاري.

۳۲- «چرته، چېرته، چېرې، چرې»: (بېلې بېلې لهجې دي).

الف- د پوښتنې توري دي لکه مخکې چې تېر شو.

ب- د «کله» په معنا راځي لکه: که چرته راغلې زما پوښتنه وکړه. یعنی که کله راغلې.

ج- د احتمال لپاره راځي لکه: چرته باران و نه شي!؟.

۳۳- «وای»:

الف- په وجود (شته والي) باندې د حکم کولو لپاره راځي لکه: که کوښښ مو کړی وای بریالي شوي به واست.

ب- په عدم (نشتوالي) باندې د حکم کولو لپاره راځي لکه: که او به نه وای ژوند به نه ؤ. او په دې دواړو کې د هیلې معنا هم ورکوي.

۳٤- «کنه»:

الف- د ټینګار لپاره راځي لکه چې مخکې تیر شو.

ب- د تصديق د غوښتنې لپاره راځي لکه چې يوه خبره وکړې او بل چا نه د دې غوښتنه کوې چې د ګواه په حيث ستا تصديق وکړي نو ورته وايې: «کنه» هغه ووايي: هو يا نه.

ج- د تعجب (اريانتيا) لپاره راځي اواز پرې لږ اوږديږي او د «ښه» معنا ورکوي چې د «نه» ضد دی.

۳۵- «هکله»: د «باره» او «په حق کې» معنا ورکوي لکه: استاذ شاګردانو ته د ښو اخلاقو په هکله توصيه وکړه.

۳۶- «به»: د راتلونکي زمانې توری دی چې:

الف- د استعجال (تلوار) لپاره راځي لکه: زه به لاړ شم.

ب- د دوام لپاره راځي لکه: بيا به داسې نه کوم.

ج- د رټنې لپاره راځي لکه: داسې به دې نه کول. يا: بيا به داسې نه کوې.

۳۷- «لا»:

الف- د «تراوسه» په معنا راځي لکه:

لا خومې روح له تنه تللی نه دی
غليمه څنګه دې اميد شو پيدا!؟

ب- د انتقال او ترقی لپاره راځي لکه: وهل لا څه چې وژنم دې.

ج- د استبعاد او حسرت لپاره راځي لکه: مونږ په انتظار ستړي شو ته به لا راځې!

د- د «نور» په معنا راځي لکه څوک ووايي: څومره ډېر کار دې کړی دی. په ځواب کې ووايي: لا خو به يې کوم.

۳۸- «بې»: د استثناء برخيز دی لکه د خوشحال په دې بيت کې:

بې زحمته راحت نشته زما وروره
که راحت غواړې زحمت درلره بويه

۳۹- «څومره»:

الف- د پوښتنې برخيز دی لکه چې تير شو.

ب- د شرط لپاره راځي لکه: څومره چې ښه کوې هغومره به ښه مومې.

ج- د تعجب لپاره راځي لکه: اود اود څومره ډېر!.

د- د تحسين لپاره راځي لکه: څومره ښه!.

۴۰- «هغومره، هومره، اومره»: (مختلفې لهجې دي).

الف- د شرط د جزا (ځواب) لپاره راځي لکه چې لږ مخکې (۳۹- ب) کې تير شو.

ب- د «ترهغې» په معنا راځي لکه: چې ما درته ځواب نه وي درلېږلی اومره مه راځه.

ج- د مقدار او کميت (څومره والي) لپاره راځي لکه: ما چې گومان کاوه هغومره نه ؤ.

۴۱- «دومره»: د مقدار او کميت د څرگندولو لپاره راځي لکه: دومره وړه چې په وس دې پوره وي. يا چاته د يوه شي اندازه ښايې او په

لاسونو اشاره وکړي یا یو ظرف یا اندازه ورته وښايي چې: دومره.

٤٢- «هر»:

الف- د ټول په معنا راځي لکه: هرشی الله پیدا کړی دی. یعنی ټول شیان. چې دلته د تأکید معنا هم ورکوي.

ب- د «هغه» په معنا راځي لکه: هر کله چې اذان وشي لمونځ به کوو. یعنی هغه وخت.

ج- د مبالغې لپاره راځي لکه: هرڅومره چې ځان ستړی کړې نه کیږي.

٤٣- «څو»:

الف- د پوښتنې برخیز دی لکه چې مخکې تیر شو.

ب- د «کوم وخت» په معنا راځي لکه: ترڅو به دا کړاوونه ګالو!؟.

ج- د غايې د پای لپاره راځي لکه: مخکنی ښلګه.

د- د شرط لپاره راځي لکه: ترڅو چې زیار و نه باسو پرمختګ نه شو کولای.

٤٤- «ځکه»: د علت (لامل) د څرګندولو لپاره راځي لکه: کوښښ ځکه کوم چې بریالی شم.

٤٥- «پر»: د «باندې» په معنا راځي لکه: کتاب پر میز ایښی دی. یعنی میز باندی یا میز د پاسه.

٤٦- «ښه» یا د قندهار په اصطلاح «شه»: د منلو او اطاعت برخیز دی. لکه چې څوک ووايي: دا کار وکړه. په ځواب کې ورته ووايې: «ښه»

یا «شه» یعنی ستا خبره مې ومنله او دا کار کوم.

٤٧- «ز» د «ما» او «مونږ»: سره چې سرکې یو ځای شي د ملکیت او اضافت معنا ورکوي لکه: زما کتاب، زمونږ کور.

٤٨- «س» د «تا» او «تاسو» سره چې سرکې یو ځای شي د ملکیت او اضافت معنا ورکوي لکه: ستا قلم، ستاسو کلی.

٤٩- «ېږي»: د صفت او ځینو مصدرونو په اخر کې راځي چې کله لازم او کله ورسره مخکې توری د مصدر نه غورځوي؛ دواړو (صفت او مصدر) نه د مضارع (حال او راتلونکې) فعل جوړوي؛ کله مطلق وي او کله کله د استمرار معنا ورکوي چې د سیاق او سباق او برخیزونو نه څرګندېږي.

لکه: لویېږي، غټېږي، شرمېږي، کېږي.

٥٠- «و»:

الف- د امر لپارد راځي لکه: وکړه، ووایه، ومینځه، ولیکه، وشړه.

ب- د اخبار لپاره راځي لکه: ویې کړ، ویې نه کړ، ودرېده وغړېده، وخوړل شو، و نه خوړل شو، ووهل شو، وشو، و به یې کړي، و به شي و به نه شي.

٥١- «لره»:

الف- د «ته» په معنا راځي لکه: هغه لره مې قلم ورکړ.

ب- د «لپاره» په معنا راځي لکه د خوشحال په دې بیت کې:

بې زحمته راحت نشته زما وروره
که راحت غواړې زحمت د رلره بویه

٥٢- «نا» د نفي په معنا راځي لکه: ناکاره، ناخوښ، ناروغ.

٥٣- «هم» د عطف برخیز دی لکه: قلم هم واخله کتاب هم واخله او کوښښ هم وکړه.

٥٤- «پسې»:

الف- د وروسته په معنا راځي لکه: د لمانځه پسې کورته راشه.

ب- د عطف برخیز دی او د بیا په معنا راځي لکه: د اودس پسې لمونځ دی د لمانځه پسې، ډوډۍ ده، د ډوډۍ پسې کار دی او د کار پسې خوب دی.

٥٥- «ګنې» یا «ګوندې»:

الف- د احتمال او امید لپاره د «کېدای شي» په معنا راځي لکه: زه د سپین ګل کورته ځم ګنې راغلی وي.

ب- د «لکه چې» په معنا د مخاطب د ګومان د ردولو لپاره راځي لکه: زه ګوندې نه پوهېږم؟

ج- د «که نه» په معنا راځي لکه: زه او زګار نه یم ګنې ما به کړی وای.

٥٦- «هی هی»: د افسوس او حسرت لپاره راځي لکه: هی هی دا څه

وشو!؟.

٥٧- «اخ»، «وخ»:

الف- د مفاجات (نابېرتيا) سره د حسرت لپاره راځي لکه: اخ دا څه وشو!؟.

ب- د درد او غم معنا هم ورکوي لکه چې څوک دردمند شي او وايي «اخ يا وخ».

٥٨-« ويش»:

الف- د نابېره ظاهري (ښکاره) درد د څرګندولو لپاره راځي او يواځې ويل کېږي لکه: ويش يا ويش ويش.

ب- د چا په حال د معنوي دردېدلو د احساس د څرګندولو لپاره راځي او يواځې ويل کېږي.

٥٩- «وی وی»: د درد په وخت کې ويل کېږي.

٦٠- «أف» (د همزې په پېښن سره):

الف- د درد او سوي په وخت کې ويل کېږي.

ب- د افسوس او حسرت په وخت کې ويل کېږي.

٦١- «واوا، وه وه، واه واه، آها»: د تحسين او خوښۍ د څرګندولو لپاره راځي او يواځې ويل کېږي.

٦٢- «يره»:

الف- د تنبيه لپاره راځي لکه: يره چې دا احمد به چرته تللی وي؟.

ب- د پښېمانتيا او رجوع لپاره راځي لکه:

چا سره هېڅکله ښېګړه نه کړم
يره کوم يې پرېږده څه به وشي

٦٣- «اوه اوه»: د تعجب او اريانتيا سره د يوه شي يا يوه کار ډېر ګڼلو لپاره راځي لکه چې ډېرې اوبه يا لوی سېلاو وګورې او ووايې: «اوه اوه» (واو اوږد ويل کېږي).

٦٤- «اوهو»: د حسرت او پښېمانه کولو لپاره راځي لکه: اوهو دا دې څه وکړل.

٦٥- «ايله»:

الف- د لږ ګڼلو لپاره راځي لکه: ايله همدومره دې وکړل! ؟.

ب- د شرط د جزا لپاره راځي لکه: که داسې دې وکړل ايله به مې زړه يخ شي.

٦٦- «بلکه»: د استدراک لپاره راځي لکه: زه کورته نه ځم بلکه ښار ته ځم.

٦٧- «هله»: د شرط د جزا لپاره راځي او د «هغه وخت» معنا ورکوي لکه: زه به هله دا کار کوم چې ته يې وکړې. يا: هله به خبر شې چې تا روجبی له ورشې.

٦٨- «له» (د لام په زور): د «ته» په معنا راځي لکه نبردې مثال چې تبر شو.

۶۹- «ځنې» د څخه په معنا راځي لکه:

له هغــــه ځنې ځــــارېږم

چې دردمند په خــــپل ملت وي

او د «بعضې» په معناچې راځي هغه «ځینې» دی.

۷۰- «وال، واله»: د نسبت لپاره راځي لکه: کوټوال: کوټ ته منسوب.

کوټواله: مؤنث لپاره.

۷۱- «نی، نۍ»: د نسبت لپاره راځي لکه: ببگانی، پخوانی،

لواړگینی، اوسنی، ببگانۍ، پخوانۍ، لواړگینۍ، اوسنۍ.

۷۲- «ی، ۍ» د نسبت لپاره راځي لکه: افغانی، پېښوری، کابلی،

افغانۍ، پېښورۍ، کابلۍ.

۷۳- «ور، ورد» د «والا» په معنا او د مصاحبت لپاره راځي لکه: سره

ور، څنبه ور، گیره ور، خبتیه ور، ژبه ور. د مؤنث لپاره «ورد» راځي

(وراو ورد دواړه د «و» په زور کېږدی).

۷۴- «والا»: د نسبت او مصاحبت لپاره او د خاوند په معنا راځي لکه د

پگړۍ والا، کابل والا، موټر والا، د قلم والا.

۷۵- «جوړ»: د احتمال لپاره راځي او د «لکه چې» معنا ورکوي لکه:

جوړ خوښ دی شو. (د ښکښنیو پښتنو اصطلاح ده.)

۷۶- «بویه»: د احتمال لپاره راځي او د «وگنه» او «وکړه» په معنا دی

لکه د خوشحال دا شعر:

بې زحمته راحت نشته زما وروره
که راحت غواړې زحمت درلره بويه

٧٧- «گنه»: د احتمال برخيز دی چې د شمېر، فرض کړه او بويه معنا ورکوي. لکه: ما حاضر وگنه. داسې وگنه چې زه نه يم راغلی.

٧٨- «ښايي»: د احتمال برخيز دی چې د کېدای شي معنا ورکوي لکه: ښايي چې احمد راغلی وي.

٧٩- «کېدای»: د احتمال برخيز دی. لکه: کېدای شي چې باران وشي.

٨٠- «راسې»: د غايې د پيل لپاره راځي لکه: زمری د خالي ورځې راسې ښوونځي ته نه دی راغلی. او راهيسې هم ويل کېږي.

٨١- «ولې»:

الف- د پوښتنې برخيز دی چې مخکې تېر شو.

ب- د استثنا لپاره راځي لکه: هغوی راغلل ولې زلمی را نه غی.

ج- د استدراک لپاره راځي لکه: هغه راته وويل ولې زه يې نه منم.

٨٢- «زی»: د نسبت لپاره راځي لکه: نورزی، علی زی، چې د «خېل» معنا ورکوي.

٨٣- «خېل»: د نسبت لپاره راځي لکه: سليمانخېل، نور خېل، حسن خېل.

٨٤- «ين»: د نسبت لاحقي برخيز دی لکه: وزمين، سنگين وربښمين.

٨٥- «جن»: د نسبت او فاعليت لاحقي برخيز دی لکه: کبرجن،

غمجن، دروغجن.

۸۶- «ونه، گان، گانې، ان، انې، یان، یانې، وې، ې»: د جمعې برخیزونه دي لکه: قلمونه، الوګان، غواګانې، طالبان، دوستانې، غویان، پرېشانیانې، غلاوې، کوټې.

۸۷- «دوی، دویه، گړی، گړې، ونکی ونکې، گر، گره، گری، ي، من، مند، والا، وان، یالی، ناک»: د نسبت او فاعلیت برخیزونه دي چې د «والا» او «کوونکي» په معنا راځي لکه: څارندوی، څارندویه، ژرنده گړی، ژرنده کړې ساتونکی، ساتونکې، زرگر، زرگره، ملگری، ملگرې، ښکاري، کړومن، دولت مند، کوروالا، گاډیوان، توریالی، خطرناک.

۸۸- «غالی، تون، غلی»: د مکان برخیزونه دي چې د ځای په معنا راځي لکه: پنډغالی، مېړتون، خرغلی.

۸۹- «ېځن، والی، ښت، توب، تیا، تون، گلوي، ولي»: د صفت برخیزونه دي چې دیوه شي وصف پرې بیانېږي.

لکه: توریځن، توروالی، نوښت، بوډاتوب، زړورتیا، ښېلتون، ورورگلوي، ورور ولي.

۹۰- «م، مه»: د عدد د ټاکنې لپاره راځي لکه لسم کال، لسمه پېړۍ.

د تصغير (وړکښود) برخيزونه

تصغير د يوه شي وړوکي ښکاره کولو او ښوډلو ته ويل کيږي چې مونږ يې په پښتو کې په «وړکښود» نوموو پښتو کې د وړکښود برخيزونه په لاندې ډول دي:

۱- «گی»: د نارينه وړکښود لپاره راځي لکه: کورگی، ديوالگی، زړگی، چې د کور، ديوال او زړه وړکښودونه دی.

۲- «گۍ»: د ښځينه وړکښود لپاره راځي لکه: رعنا گۍ، شاروگۍ، کوته گۍ: چې د رعنا، شارو او کوټې وړکښودونه دي.

۳- «کی»: د نارينه وړکښود لپاره راځي لکه: خوارکی، ډبوسکی، پنډوکی، ټيټکی. چې د خوار، ډبلي، پنډ او ټيټ وړکښودونه دي.

٤- «کۍ»: د ښځينه وړکښود لپاره راځي لکه: خوراکۍ، ډبوسکۍ، پنډوکۍ، ټيټکۍ، چې د خوارې، ډبلۍ، پنډې، او ټيټې وړکښودونه دي.

۵- «گوټی»: د نارينه وړکښود لپاره راځي لکه: کميس گوټی، ډاکټر گوټی، خرگوټی، چې د کميس، ډاکټر، او خر وړکښودونه دي.

۶- «**ګوټې**»: د ښځینه ورکنبود لپاره راځي لکه: غواګوټې، ستن ګوټې، ښځګوټې، چې د غوا، ستنې او ښځې ورکنبودونه دي.

۷- «**ټی**»: د نارینه ورکنبود لپاره راځي لکه: منګوټی زلموټی چې د منګي او زلمي ورکنبودونه دي. او کله کله د تحقیر (سپکاوي) لپاره هم راځي لکه: سموټی، شفوټی، رفوټی. چې د سمیع الله، شفیق الله او رفیق الله ورکنبودونه او تحقیر دی.

۸- «**ټې**»: د ښځینه ورکنبود لپاره راځي لکه: واوروټې، سپینوټې، پېغلوټې، چې د واورې، سپینې او پیغلې ورکنبودونه دي. او کله کله همدا تحقیر هم ګڼل کېږي.

۹- «**ټی**»: د ښځینه ورکنبود لپاره راځي لکه: زانګوټی او پېغلوټی، چې د زانګو او پېغلې ورکنبودونه دي او د تحقیر لپاره هم راځي.

۱۰- «**ړی**»: د نارینه ورکنبود لپاره راځي لکه: کدوړی چې د کدو ورکنبود دی.

۱۱- «**ګوړی**»: د نارینه ورکنبود لپاره راځي لکه چرګوړی، انارګوړی چې د چرګ او انار ورکنبودونه دي.

۱۲- «**ړۍ**»: د ښځینه ورکنبود لپاره راځي لکه: کوزړۍ چې د کوزې ورکنبود دی.

۱۳- «**ګټی**»: د نارینه ورکنبود لپاره راځي لکه: زوم ګټی چې د زوم

وړکنبود دی.

۱٤- «گتی»: د ښځینه وړکنبود لپاره راځي لکه: لورگتۍ چې د لور وړکنبود دی.

۱۵- «ټی»: د ښځینه وړکنبود لپاره راځي لکه: کوټنۍ چې د کوټې وړکنبود دی.

یادونه:

د پښتو وړکنبودونو کې: «گی، گی، گوټی او گوټې» پرتلیز (قیاسي) وړکنبودونه دی او نور سماعي دي چې د کوم ځانګړي بنسټ لاندې نه راځي.

نیمګړي فعلونه یا نیمخېزونه

ځینې نیمګړي فعلونه هم د برخیزونو په څېر یوائځې معنا نه لري او په جمله کې معنا ورکوي نو له دې امله برخیزونه دي او چې د زمانې سره اړیکې لري نو له دې امله فعلونه دي؛ مونږ یې نیمګړي فعلونه یا نیمخېزونه نوموو او د برخیزونو په ترڅ کې یې راوړو چې په لاندې ډول دي:

اول: په حال او نږدې ماضي کښې د شته والي او نشتوالي حکمي نیمخېزونه

۱- «شو»: د مفرد مذکر غائب لپاره راځي لکه: باران وشو یا ونه شو.

۲- «شوه»: د مفردې مؤنثې غائبې لپاره راځي لکه: کوټه ړنګه شوه یا ړنګه نه شوه.

۳- «شو»: د یوه نه زیاتو مذکرو غائبو لپاره راځي لکه: شاګردان بریالي شول. او «شو» (په دروند واو) ویل کېږي.

٤- «شوې»:

الف- دیوې نه زیاتو مؤنثو غائباتو لپاره راځي لکه: شاګردانې بریالۍ

شوې (شولې).

ب- د مفرد مخاطب مذکر لپاره راځي لکه: ته بريالی شوې.

ج- د مفردې مخاطبې مؤنث لپاره راځي لکه: ته بريالۍ شوې.

۵- «شواست، شوئ، شولئ»:

الف- د جمعې مخاطبو لپاره راځي لکه: تاسو بريالي شواست.

ب- د جمع مخاطباتو لپاره راځي لکه: تاسو بريالۍ شوئ.

٦- «شوم»: د مفرد متکلم مذکر او مؤنث لپاره راځي لکه: زه بريالی شوم يا زه بريالۍ شوم.

۷- «شو، شولو» (په درونډ واو): د جمعې متکلم مذکرو او مؤنثو لپاره راځي لکه: مونږ بريالي شو يا مونږ بريالۍ شو. (شولو).

۸- «شوی» (په شين خج او زور کی): د غائب مفرد مذکر لپاره راځي لکه: احمد بريالی شوی دی.

۹- «شوې» (په شين خج او زور کی): د غائبې مفردې مؤنث او غائباتو لپاره راځي لکه: سعيده بريالۍ شوې ده. شاګردانې بريالۍ شوې دي.

۱۰- «شوي» (په شين خج او زور کی): د غائبو مذکرو لپاره راځي لکه: شاګردان بريالي شوي دي.

۱۱- «دی»: په اثبات او نفی د حکم کولو نيمخيز دی چې د مفرد مذکر غائب لپاره راځي لکه: دا سړی دی يا دا قلم نه دی.

۱۲- «دي»: په اثبات یا نفی د حکم کولو نیمخیز دی چې:

الف- د یوه نه زیاتو مذکرو لپاره راځي لکه: هغوی سړي دي، هلکان ولاړ دي، کورونه نړېدلي نه دي.

ب- د یوې نه زیاتو مؤنثو لپاره راځي لکه: هغوی ښځې دي، جنکۍ ولاړې دي، کوتې رنګې شوې نه دي.

۱۳- «ده»: په نفې او اثبات د حکم کولو نیمخیز دی او د مفرد مؤنث لپاره راځي لکه: دا کوزه ده، **هغه** ښځه ولاړه ده، دا و نه زړه ده، تورپېکۍ راغلې نه ده.

۱٤- «یې»: په نفې او اثبات حکمي نیمخیز دی چې:

الف- د مفرد مذکر مخاطب لپاره راځي لکه: ته بریالی شوی یې، ته ناروغ نه یې.

ب- د مفرد مؤنث مخاطبې لپاره راځي لکه: ته بریالۍ شوې یې، ته ناروغه نه یې.

۱۵- «یاست، یئ»: په اثبات او نفې حکمي نیمخیز دی چې د جمعې مذکرو مخاطبو لپاره راځي لکه: تاسو بریالي شوي یاست یایئ. نه یاست یا نه یئ.

۱٦- «یاستئ، یئ»: په اثبات او نفې حکمي نیمخیز دی چې د جمع مؤنث مخاطباتو لپاره راځي لکه: تاسو بریالۍ شوې یاستئ یا یئ. نه یاستئ یا نه یئ.

۱۷- «یم، یمه»: په اثبات او نفی حکمي نیمخیز دی چې د مفرد متکلم مذکر او مؤنث لپاره راځي لکه: زه ناروغ یم یا زه ناروغ نه یم یا زه ناروغه یم یا زه ناروغه نه یم یا (یمه).

۱۸- «یاستو، یو»: په اثبات او نفې حکمي نیمخیز دی چې د جمعې متکلم مذکر او مؤنث لپاره راځي لکه: مونږ ډاکتران یاستو یا یو، مونږ ډاکتران نه یاستو یا نه یو. مونږ ډاکترانې یاستو یا یو، مونږ ډاکترانې نه یاستو یا نه یو.

دوهم: په لیرې ماضي کښې د اثبات او نفې حکمي نیمخیزونه

۱- «ؤ» «شوی» (په شین خج او زوره کی): د اثبات او نفې حکمي نیمخیزونه دي چې د مفرد غائب مذکر لپاره راځي لکه:

الف- گل نواز راغلی ؤ یا گل نواز راغلی نه ؤ.

ب- محمود ناروغ شوی ؤ یا محمود ناروغ شوی نه ؤ.

۲- «وو» «شوي»: دیوه نه زیاتو غائبو مذکرو لپاره راځي او د اثبات او نفې حکمي نیمخیزونه دي. لکه:

الف- شاگران راغلي وو یا شاگردان راغلي نه وو.

ب- د تکر له أمله ځو تنه زخميان شوي وو يا نه وو.

۳- «وه» «شوې»: د اثبات او نفې حکمي نيمخيزونه دي چې د مفرد مؤنث غائبې لپاره راځي لکه:

الف- ګلالۍ راغلې وه يا ګلالۍ راغلې نه وه.

ب- ملالۍ ناروغه شوې وه يا ناروغه شوې نه وه.

٤- «وې» «شوې»: د اثبات او نفې حکمي نيمخيزونه دي چې:

الف- د جمع مؤنث غائباتو لپاره راځي لکه:

۱- جنکۍ راغلې وې يا راغلې نه وې.

۲- جنکۍ ناروغه شوې وې يا ناروغه شوې نه وې.

ب- «وې» د مفرد مذکر مخاطب لپاره هم راځي چې مخکې ترې کله کله «شوی» هم راځي لکه:

۱- ته راغلی وې يا راغلی نه وې.

۲- ته ناروغ شوی وې يا نه وې.

ج- «وې» «شوې» د مفرد مؤنث مخاطبې لپاره هم راځي لکه:

۱- ته راغلې وې، يا ته راغلې نه وې.

۲- ته ناروغه شوې وې يا ته ناروغه شوې نه وې.

٥- «واست، وئ» «شوي»: د اثبات او نفې حکمي نيمخيزونه دي چې:

الف- د جمعې مذکر مخاطبو لپاره راځي لکه:

۱- تاسو راغلي واست یا نه واست.

۲- تاسو ناروغ شوي واست یا نه واست.

ب- د جمعې مؤنث مخاطباتو لپاره راځي لکه:

۱- تاسو راغلې وئ یا نه وئ.

۲- تاسو ناروغه شوې وئ یا نه وئ.

۶- «وم» «شوی»: د اثبات او نفې حکمي نیمخیز دي چې:

الف- د مفرد متکلم مذکر او مؤنث لپاره راځي لکه:

۱- زه راغلی وم یا نه وم. زه راغلې وم یا نه وم.

۲- زه ناروغ شوی وم یا نه وم. زه ناروغه شوې وم یا نه وم.

او کله کله د راتلونکي معنا هم ورکوي لکه: که وم وم که نه وم نه وم.

۷- «وو» «شوي»: د اثبات او نفې حکمي نیمخیزونه دي چې د جمعې متکلم مذکر او مؤنث لپاره راځي لکه:

الف: ۱- مونږ راغلي وو یا نه وو.

۲- مونږ ناروغ شوي وو یا نه وو.

ب: ۱- مونږ راغلې وو یا نه وو.

۲- مونږ ناروغه شوې وو یا نه وو.

دريم: د امر او نهی نيمخيزونه

۱ - «شه» «مه» «يږه»: د مفرد مخاطب مذکر او مؤنث لپاره راځي لکه:

الف- وينښ شه، مه اوده ږېږه.

ب- وينښه شه، مه اوده ږېږه.

۲- «شئ» «مه يږئ»: د جمع مخاطب مذکر او مؤنث لپاره راځي لکه:

الف- وينښ شئ، مه اوده ږېږئ.

ب- وينښې شئ، مه اوده ږېږئ.

څلورم: د راتلونکي نيمخيزونه

د راتلونکي لپاره ورسره «به» يو ځای کېږي لکه:

۱: الف- افغانستان به اباد شي، هغه به راشي، يا افغانستان به وران نه شي هغه به را نه شي.

ب- هغوی (نارينه يا ښځينه) به راشي يا به را نه شي.

۲- الف: ته به روغ شې يا به روغ نه شې.

ب: ته به روغه شې يا به روغه نه شې.

۳- الف: تاسو به روغ شئ یا به نه شئ.

ب: تاسو به روغې شئ یا به نه شئ.

٤- الف: زه به لاړ شم یا به لاړ نه شم.

ب: زه به لاړه شم یا به لاړه نه شم.

٥- الف: مونږ به لاړ شو یا به لاړ نه شو.

ب: مونږ به لاړې شو یا به لاړې نه شو.

یادونه:

«به» د عربي ژبې د «س او سوف» معنا هم ورکوي چې د «ژرده» په معنا راځي کله د تأکید لپاره ورسره «ژرده» ویل کېږي او کله نه ویل کېږي.

فعل او فاعل

« فعل د » یو د کار کولو ته ویل کېږي چې یا په تیره زمانه کې شوی وي یا حال او یا راتلونکي وخت کې کېږي.

او « فاعل » د یوه کار کوونکي ته ویل کېږي لکه: احمد راغی، احمد فاعل دی او راغی فعل دی.

عربي ژبې کې فعل مخکې راځي او پښتو کې فاعل مخکې راځي عربي کې داسې ویل کېږي: جاء احمد. که دد ې کټ مټ ژباړه وشي نو داسې به وویل شي: راغی احمد. او دا ژباړه حرفي (ټکي په ټکي) ژباړه بلل کېږي چې د پښتو په قالب کې برابره نه راځي خو که وغواړو چې د پښتو په قالب کې برابره راشي نو باید روانه ژباړه یې وکړو چې فاعل مخکې او فعل وروسته شي. نو داسې به شي چې: احمد راغی.

کله کله فاعل وروسته کېږي لکه:

۱- د تعجب په وخت کې لکه: « کار احمد وکړ او ستړی محمود شو ! ؟ »

۲- د تخصیص (ځانګړتیا) په وخت کې لکه: « دا کار ته وکړه! ». « ته » فاعل دی او وروسته راغی.

۳- د متل او شعري ضرورت په وخت کې.

مصدر

« مصدر » د هغه څه نوم دی چې نورې صيغې ترې جوړېږي او خپرېږي او په اخر کې يې ساکن « ل » راځي لکه: ويل ، کول ، لوستل ، ليکل ، تلل ، خوړل ، گرځول ، گنډل ، څنډل او داسې نور.

د پښتو ځينو ليکوالانو د مصدر او فعل ترمنځ توپير نه دی کړی او مصدر ته يې فعل ويلی دی حال دا چې د مصدر او فعل ترمنځ زيات توپير دی چې مخکې د دواړو په تعريفونو او بېلگو کې څرگند شو او ځينې بېلگې يې په دې توگه دي:

« ليکل » مصدر دی ، او وليکه ، مه ليکه ، ليکلی ، ليکې او ليکم ، فعلونه دي.

« وړل » مصدر دی. او: وړی ، وړي ، وړې ، وړم او وړو فعلونه دي.

« تلل » مصدر دی. او ځه ، مه ځه ، تللی ، تللي ، تللې ، ځم ، ځو ، ځي ، ولاړ ، ولاړل او ولاړې فعلونه دي.

مفعول

« مفعول » کړای شوي ته ویل کېږي. (هغه څه چې څه کار پرې شوی وي) لکه: ما کتاب راوړی دی.

« ما » فاعل دی « کتاب » مفعول دی او « راوړی » فعل دی. پښتو کې اکثر اول فاعل بیا مفعول او بیا فعل راځي. عربي کې مفعول اکثر وروسته راځي لکه: « اکل زید تفاحا »

« اکل » فعل « زید » فاعل او « تفاحا » مفعول به دی. که د دې کتې متې حرفي ژباړه وکړو نو داسې به ووایو: « وخوړه زید منه » چې دا د پښتو د ژبدود سره سمه نه ده که وغواړو چې روانه ژباړه یې وکړو نو فاعل به مخکې کړو وروسته مفعول او بیا به فعل را وړو نو داسې به شي: « زید منه وخوړه »

کله کله مفعول مخکې راځي لکه: ۱- د تعجب په وخت کې لکه: کار ما وکړ او لافې ته وهې؟

۲- د أمر په وخت کې لکه: « ډوډۍ وخوره ».

۳- د نهی په وخت کې لکه: « دروغ مه وایه ».

٤- د ډاډورکو په وخت کې لکه: « کار مې کړی دی » (مطمئن اوسه).

٥- د متل او شعري ضرورت په وخت کې. لکه:

تورې دې لالا وهې د وړدی دې عبدالله وهي.

٦- کله چې فاعل «مې، دې او مو» ضميرونه وي، لکه: کار مې وکړ، ښه کار دې وکړ، کار مو وکړ.

صفت او موصوف

صفت هغه نوم دی چې ستاينه غندنه او څرنګوالی څرګندوي او موصوف هغه چا يا هغه شي ته ويل کېږي چې ستايل شوی، غندل شوی او څرنګوالی يې څرګند شوی وی لکه: عالم سړی، چې عالم صفت دی او سړی موصوف دی يا اوږد قلم، اوږد صفت دی او قلم موصوف دی، يا د پر غنم، د پر صفت او غنم موصوف دی.

عربي کې موصوف مخکې راځي او صفت وروسته لکه: رجل عالم «رجل» موصوف دی او «عالم» يې صفت دی يا لکه: قلم طويل، «قلم» موصوف دی او «طويل» يې صفت دی.

که مونږ يې کټ مټ ژباړه وکړو او ووايو چې: سړی عالم. يا: قلم اوږد. نو ښه نه برېښي او د پښتو له قانون نه خلاف ده؛ که وغواړو چې د پښتو د قانون موافق ژباړه وکړو نو بايد صفت مخکې او موصوف وروسته کړو او داسې ووايو: عالم سړی، يا اوږد قلم.

کله کله موصوف مخکې او صفت وروسته راځي لکه:

۱- د خبرولو وخت کې لکه: «اسمان شین دی»

۲- د تعجب په وخت کې لکه: «کمیس شین او پرتوګ سور!؟»

۳- د امر په وخت کې لکه: «جامې پاکې کړه».

٤- د متل او شعري ضرورت په وخت کې.

۵- کله چې «که» ورڅخه مخکې یا وروسته راشي لکه: ګل که سور وي او که زیړ زما خوښ دی. یا: که ګل سور وي او که شین.

ژبدود ته پاملرنه

ځینې بنسټیونه د ټولو ژبو سره یو وي؛ هره ژبه ځانګړي دودونه او قوانین هم لري چې د نورو ژبو سره څرګند توپیر لري د هرې ژبې قوانین او ځانګړتیاوې باید مراعات شي، د یوې ژبې نه بلې ژبې ته ژباړه په دوه ډوله ده:

۱- حرفي ژباړه (ټکي په ټکي او کټ مټ).

۲- روانه ژباړه.

حرفي ژباړه کټ مټ او د هر لفظ وي او روانه ژباړه د ژبدود سره سمه وي ژباړه که روانه او د ژبدود سره سمه و نه شي نو:

۱- ډېره بې خونده وي.

۲- مفهوم ترې ښه نه څرګند یږي.

۳- ډېر ځل کېدای شي چې غلط مفهوم ترې واخیستل شي.

٤- ډېر ځل کېداي شي جمله بیخي مهمله او بې مفهومه شي.

رواني ژباړې کې تکي په تکي ژباړه نه کېږي بلکه د یوې جملې مفهوم د بلې ژبې په قالب کې برابرېږي او د هغې د قانون مطابق لوستل کېږي.

د بېلګې په توګه:

فارسي کې د «بزدل» کلمې ژباړه که حرفي وکړو نو «بز» «اوزې» ته او «دل» «زړه» ته ویل کېږي نو که د «بزدل» ژباړه په: «اوزه زړه» سره وکړو نو هغه مفهوم یې څرګند نه کړ چې فارسي کښې ترې مطلوب ؤ او که روانه ژباړه یې وکړو نو «بزدل» ته پښتو کې «بې زړه» ویل کېږي او په همدې رواني ژباړې سره هغه مطلوب مفهوم څرګند شو.

که د دې دواړو ژبو نه همدا کلمه عربي ته وژباړو که حرفي ژباړه وکړو نو «بز» ته عربي کې «معز» ویل کېږي او «دل» ته «قلب» ویل کېږي نو «قلب المعز» یا «معز قلب» د بې زړه مفهوم ببخي نه څرګندوي بلکه غلطه ده؛ که د پښتو «بې زړه» په عربي کې حرفي وژباړو نو ویه واېو: «الذی لاقلب له» یا «معدوم القلب» بیاهم ژباړه غلطه ده او مفهوم یې هم بدل شو، خو که دا دواړه (فارسي او پښتو) لفظونه په روانه عربي وژباړو نو عربي کې «بزدل» یا «بې زړه» ته «جبان» ویل کېږي، ژباړه ببخي صحیح او روانه راځي او مفهوم هم صحیح څرګندوي.

د حرفي او رواني ژباړې نورې بېلګې:

«و إذا بشر احد هم بالأنثى ظل وجهه مسوداً و هو کظیم، یتواری من

القوم من سوء ما بشر به أيمسكه على هون ام يدسه فی التراب ألا ساء ما يحكمون. »(۱)

حرفي ژباړه: «او هغه وخت چې زېرى وركول شي يو د دوى ته په ښځې وگرځي مخ د هغه تور او وي هغه غمجن پټېږي د قوم نه د بد هغې نه چې زېرى وركول شوى په هغې سر دا يا و يې ساتي په سپكاوي او كه ومنډي هغه په خاوره خبردار ډېر بد دى هغه چې دوى يې فيصله كوي».

روانه ژباړه: «او كله چې دوى كې چاته دلور زيږېدو زېرى وركول شي مخ يې تک تور شي او غمجن وي، د بد زېري له امله د خلكو نه پټېږي فكر كوي چې د پېغور سره يې وساتي او كه په خاورو كې يې ښخه كړي په دې هكله دوى ډېره بده پرېكړه كوي.»

عن معاذ بن جبل رضى الله عنه قال: كنت رديف النبى صلى الله عليه و سلم على حمار فقال لي: «يا معاذ! أتدري ما حق الله على العباد، و ما حق العباد على الله؟» قلت: الله و رسوله أعلم. قال: «حق الله على العباد : أن يعبدوه و لا يشركوا به شيئا، و حق العباد على الله: أن لا يعذب من لا يشرک به شيئا.»(۲)

حرفي ژباړه: «روايت دى د معاذ ځوى د جبل نه راضي دې شي الله د هغه نه ويلي دي هغه: ومه زه ورروسته د پيغمبر نه رحمت دې ولېږي الله پر هغه او

۱- د نحل سورت: ۵۸- ۵۹.

۲- بخاري، مسلم.

سلامتیا ، په خربانديږ نو ويې ويل ماته: ای معاذه ایا پوهیږې ته چې څه دی حق د الله په بنده ګانو د هغه باندې ؟، او څه دی حق د بنده ګانو په الله باندې ؟، ما وويل: الله او رسول د هغه ښه پوه دي. هغه وويل: حق د الله په بنده ګانو د هغه باندې دا دی چې عبادت وکړي د هغه او شريک پيدا نه کړي د هغه سره هيڅ شي، او حق د بنده ګانو په الله دا دی: چې عذاب ورنه کړي هغه چا ته چې شريک يې نه وي پيدا کړی د هغه سره هيڅ شی.

روانه ژباړه:

«د جبل زوی معاذ (رضی الله عنه) نه روايت دی چې: زه د پيغمبر (صلی الله عليه و سلم) پسې په خره سپور وم، ماته يې وفرمايل: «ای معاذه! ايا پوهيږې چې الله په خپلو بندګانو څه حق لري؟ او بندګان په الله کوم حق لري؟ ما ورته وويل: الله او د هغه پيغمبر ښه پوهيږي. هغه وفرمايل: «د الله حق په خپلو بندګانو دا دی چې يوازې د هغه عبادت وکړي او هيڅ شريک ورسره و نه ټاکي، او د بندګانو حق په الله دا دی چې چا ورسره شرک نه وي کړی، هغه ته عذاب ورنه کړي».

په پورتنيو دوه ژباړو کې به تاسو ته توپير څرګند شوی وي چې خوند په کومه کې دی او مفهوم کومې يوې ښه څرګند کړ.

حرفي ژباړه يوازې هغه وخت کېدای شي چې شاګرد له استاذ نه ټکي په ټکي ځان پوهول غواړي؛ په وعظ او تبليغ، د خلکو پوهولو ،کتاب ژباړلو او

مضمون ليكلو كې يواځې روانه ژباړه كېږي.

ژباړونكى چې هر كله ژباړه كوي هغه بايد د دواړو ژبو په قوانينو او قواعدو پوه وي بيا چې كله ژباړه كوي بايد د يوې ژبې پوره مفهوم را واخلي او د بلې ژبې د قانون او بنسټ په قالب كې يې ور واچوي ترڅو اسانه، روانه او خوږه ژباړه را ووځي.

مضاف إليه او مضاف

مضاف اليه هغه چا يا هغه شي ته ويل كېږي چې د څه شي نسبت ورته شوى وي او مضاف هغه وي چې د هغه نسبت شوى وي لكه: د احمد كتاب. احمد مضاف إليه دى او كتاب مضاف دى.

عربي كې مضاف مخكې وي او مضاف إليه وروسته وي لكه: كتاب احمد. كه مونږ كټ مټ ژباړه وكړو او وايو: كتاب د احمد، نو دا جمله د پښتو په بنسټ صحيح نه ده؛ كه وغواړو چې صحيح او روانه شي نو مضاف اليه بايد مخكې او مضاف وروسته كړو او داسې ووايو: د احمد كتاب.

كله كله مضاف إليه د متل او شعري ضرورت له أمله وروسته كېږي او مضاف مخكې كېږي.

همدارنګه چې مضاف اليه «دې، مو او يې» ضمير وي هم وروسته كېږي لكه: زړه مې خفه دى. زړه مضاف دى او «مې» ضمير دى او مضاف اليه دى

او وروسته دی. یا: قلم دې واخله، کتابونه مو راوړئ، څادر یې ورکړه. «دې»، «مو» او «یې» ضمیرونه دي مضاف إلیه واقع شوي دي او وروسته راغلي دي.

مطلق او مقید

مطلق په لغت کې خوشې شوي او ازاد شوي ته ویل کېږي او په اصطلاح کې: مطلق هغه لفظ یا خبرې ته ویل کېږي چې بې له قید او شرط نه د خپل جنس په مشهور فرد یا افرادو دلالت کوي.

لکه: وطن ګران وي.

دلته وطن مطلق دی په هر چا خپل وطن ګران وي.

مقید په لغت کې تړل شوي ته ویل کېږي. او په اصطلاح کې: مقید هغه لفظ یا خبرې ته ویل کېږي چې د یوه قید او شرط سره د خپل جنس په مشهور فرد یا افرادو دلالت کوي.

لکه: نیک سړی د هر چا خوښېږي.

سړی مطلق دی خو چې کله د نیک قید ورسره ولګېد نو مقید شو تقیید د زیات وضاحت، څرګندونې او ځانګړتیا لپاره راوړل کېږي له همدې أمله: څومره چې په یوې خبرې کې قیود زیات وي هغومره خبره ښکاره، ډاګیزه او څرګنده وي.

د بېلګې په توګه:

که څوک په ورځپاڼه کې اعلان وکړي چې:

«دري کسانو ته ضرورت دی چې موټر سره کار وکړي غوښتونکي دې موټر سره رابطه وکړي»

په دې اعلان کې کسان مطلق دي که نارینه وي، که ښځینه، ځوانان وی او که بوډاګان، باسواده وي او که بې سواده... خو که همدې اعلان سره نور قیدونه او شرطونه ولګوو او داسې ووایو:

«د برېښنا درې انجنیرانو ته ضرورت دی چې:

۱- نارینه وي.

۲- عمر یې له ٤٠ کلونو څخه زیات نه وي.

۳- لږ تر لږه لسانس شهادتنامه ولري.

٤- لږ تر لږه (۷) کاله عملي تجربه ولري.

٥- د تجربې لیکلی ثبوت ولري.

غوښتونکي دې موټر سره رابطه وکړي»

نو دا مقید شو او په شپږو قیدونو خبره ښه روښانه او ښکاره شوه.

کله کله قید دومره ضروروي چې که خبرې نه قید لیرې شي دروا غ ترې جوړېږي.

لکه:

الله تعالی فرمایي:

«مونږ اسمانونه، مځکه او ددې دواړو ترمنځ (ټول شيان) عبث نه دي پيدا کړي»

دلته د «عبث» قيد ښځي فرض او ضروري دی ځکه چې که دا قيد ليرې شي نو بيا به داسی شي چې: «مونږ اسمانونه، مځکه او د دی دواړو ترمنځ (ټول شيان) نه دي پيدا کړي».

نو بيا به خبره دروا غ شي ځکه چې دا ټول پيدا شوي دي.

وصل او فصل

(پيوستون او بېلتون)

وصل د عطف د برخيزونو «او»، يا «پسې» په واسطه د دوه يا ډيرو جملو يا کلمو تړلو ته ويل کېږي او فصل د دوه يا څو جملو د عطف په برخيز «او» نه راوړلو جلا کولو او بيلولو ته ويل کېږي.

هره دويمه جمله او کلمه کله د عطف په برخيز له لمړۍ جملې سره تړل شوې وي او کله کله د دې برخيز په نه راوړلو بېله شوې وي.

دوه جملې يا کلمې د عطف په برخيز له دې أمله تړل کېږي چې د دواړو په منځ کې څه يووالى او مناسبت وي او يا کله کله د توپير لپاره د دواړو ترمنځ د عطف برخيز راوړل کېږي لکه:

١- احمد او محمود دواړه د توريالي زامن دي.

٢- بريالیتوب او ناکامي د کوښښ پورې اړه لري.

٣- د وينا او عمل ترمنځ ډېر توپير دی.

او فصل کله د جملو او کلمو د زيات يووالي او معنوي امتزاج له أمله وي چې «کمال إتصال» بلل کېږي، کله د بيخي بېلتون او جلا کېدلو له أمله وي

چې «کمال إنقطاع» بلل کېږي، کله د ځوا کمنو اړیکو او کله هم د کوم مانع له أمله د عطف بر خیز پرېښودل کېږي لکه:

۱- احمد، محمود، سعید، بریالی او غمی په یو ټولګي کې درس وايي.

۲- راځئ چې خپلمنځي اختلافونه شا ته ورغورځوو. ورورولي وکړو، دوستي وکړو، مینه وکړو، د مېندو او خویندو عفت خوندي کړو، زیار وباسو، کار وکړو، وطن اباد کړو، عدل او انصاف پلي کړو، هر چا ته خپل حق وسپارو، تر څو د سپېڅلي جهاد ښې پایلې لاسته راوړو.

۳- د افغانستان مؤمن، مجاهد، غېرتي، پتمن او زړه ور ولس په مړانه جهاد وکړ.

٤- چې زړه یې مړوي، ذوق یې تت، احسایې نه پاخېږي
هغه د شعر په ارزښت او قیمت څه پوهېږي

ایجاز

ایجاز په لغت کې لنډولو ته ویل کیږي او په اصطلاح کې په لږو الفاظو او لنډ تعبیر د ډېرو او پوره معنا وو اداکولو ته ویل کیږي.

ایجاز په دوه ډوله دي:

۱- د قصر (لنډولو) ایجاز

د قصر ایجاز ته د بلاغت ایجاز هم ویل کیږي او دا هغه لنډ الفاظ دي چې کومه محذوفه او مقدره کلمه یا جمله پکې نه وي بلکه په لنډ تعبیر لویه معنا څرګنده شي خو په دې شرط چې په فهم کې خلل واقع نه شي او پوره مطلب ترې واخیستل شي لکه:

«شعر د زړه ترجماني ده»

دا لنډ تعبیر دی او لوی مطلب او ډېرې معناوې پکښې نغښتې دي ځکه چې زړه کې: مینه او محبت، بغض او حسد، دوستي او دښمني کرکه او اغیزه، هیلې او احساس... ټول ځای لري او شاعر په خپل شعر کې د دې ټولو ترجماني

او ژباړه کوي.

یا لکه د عبدالرحمن بابا دا شعر:

په ښه خوی له بد خواهانو بې پروایم
په نرمی لکه اوبه د اور سزایم

د دې شعر په لنډو الفاظو کې ډېر لوی مطلب پروت دی او هغه دا چې: که زما ډېر دښمنان او بدخواهان وي خو زما د ښه خوي او نیکو اخلاقو له أمله هغوی دومره اغیزمن دي چې ما ته د بدو رسولو اقدام نه کوي نو له همدې امله ما سره هیڅ اندیښنه نشته او بې پروا ژوند ته دوام ورکوم. او لکه څنګه چې اوبه ډېرې نرمې او پستې دي خو سخت او سوزوونکی اور پرې له منځه ځي او مړ کیږي نو همدارنګه زه ډېر سخت، سرکشه او کلک خلک په ډېره نرمۍ او ښو اخلاقو تابع کوم.

۲ - د حذف (غورځولو) ایجاز

د حذف ایجاز دې ته ویل کیږي چې د یوې جملې نه څه توري یا کلمې وغورځیږي خو په فهم او معنا کې څه خلل پیدا نه شي لکه:

۱ - «زه ورځم» په دې جملې کې «هلته» حذف شوی دی که دغه غورځېدلی لفظ بیرته پکښې ننه باسو نو داسې به شي: «زه هلته ورځم».

۲- «د احمد خبرو راباندې اغېزه وکړه». دلته د «ښه» کلمه غورځېدلې ده ځکه چې اغېزه ښه هم وي او بده هم اصل کې جمله داسې ده: «د احمد خبرو راباندې ښه اغېزه وکړه».

۳- «پرون دېر ښکلي ځای ته تللي وو د غرو ننداره مو وکړه کاشکې ته هم راسره وای» په دې کې وروستی جمله حذف شوې ده چې: «خوښ شوی به وای».

٤- پوښتنه وکړې چې دا کار چا کړی دی؟ څوک په ځواب کې ووایي: ما. چې په دې کې «کړی دی» حذف شوی دی؛ که محذوفه جمله ورسره یو ځای کړو نو داسې به شي: «ما کړی دی».

إطناب

إطناب پـه لغت کـې اوږدولو تـه ویل کـېږي او پـه اصـطلاح کـې هغـه ګـټـور اوږدوالي تـه ویل کـېږي چې پـه یوه جمله یا عـبـارت کـې د لنډو الفاظو پـه ځای داسـې زیـات او اوږده الفـاظ راوړې چې څـه ګـټـه ولـري او بې ځـایـه نـه وي لکـه: «بوډا » یوه لنډه کلمـه او لنډ لفظ دی کـه مـونږ وو ایو: « احـمـد بوډا دی » نو دا ایجاز شـو خو کـه وغـواړو چې هـمـدې جمـلې کـې اطناب وکـړو او ګـټـور اوږدوالی پـکـې وکـړو نو داسـې بـه وو ایو:

« د احمد ملا کـړو پـه ده خو لـه یې کشـړو پـه ده ، مـخ یې ګـونـجې ګـونجې دی ، ګیره یې سپینـه ده ، د سترګـو دید یې کـم دی او ډیر ضعیف دی.

د « بوډا » پـه لفظ کـې دا ټولې مـعـنا وې پرتې دي خـو کـه پـه دې ډول اوږدوالی پـکـې وشي نو زیـاتـه څـرګـندېږي او بې ګـټـې نـه دی. دې ډول ګـټـور اوږدوالي تـه « اطناب » ویل کـېږي.

د إطناب ډولونه

اطناب ډېر ډولونه لري چې په لاندې توګه يې يادونه کوو:

۱- د عام نه وروسته د خاص يادونه لکه: هر دورځ کار ته راځه د يکشنبې په ورځ هم راځه.

۲- د خاص نه وروسته د عام يادونه لکه: زه بريالی شوم، زمونږ د ټولګي ټول شاګردان بريالي شول.

۳- د إبهام او إجمال نه وروسته وضاحت او تفصيل لکه: د افغانستان په جنګ کې ښکېلو اړخونو په اړوندو مسائلو خبرې وکړې په مؤقت او دائمي اوربند، د بنديانو په تبادلې د حکومت په تشکيل او د وسلو په راټولولو يې مفصلې خبرې وکړې.

چې په دې کې « په اړوندو مسائلو » کې څه إبهام او إجمال ؤ او وروسته يې وضاحت وشو.

٤- « توشيع » دا په کلام کې هغه تفسير ته ويل کېږي چې د مخکې عبارت افراد ښکاره کړي لکه: علم په دوه ډوله دی: د بدنونو علم او د دينونو علم.

٥- « تکرار » د يوه شي بيا بيا يادونه او تکرار د څو ګټو لپاره وي لکه:

۱- «استیعاب» (د یوې مجموعې ټولو افرادو ته شمول) لکه: کتاب مې پاڼه پاڼه و کوت او په لفظ لفظ یې پوه شوم.

۲- په عبارت کې د اوږدوالي له امله یوه کلمه یا جمله بیا راوړل لکه:

ما ولیدل چې هلته انساني ارزښتونه تر پښو لاندې شوي وو، اخلاقي ارزښتونه چا نه پیژندل، انسان د ښاروي په څیر یوازې د نفسي غوښتنو د اشباع لپاره کار کاوه ما ولیدل چې هلته د ټولنیز ژوند د سلامتیا لپاره هیڅ بندیز نه ؤ.

چې په دې عبارت کې د: «ما ولیدل» جمله دوه ځله د عبارت د اوږدوالي له أمله تکرار راغلې ده.

۳- «هڅونه» لکه: مسلمانانو یو شئ، اختلاف، عداوت، کینه او جګړې پریږدئ مسلمانانو د ښمن توطئو ته ځیر شئ.

٤- «تردید» چې د یوه لفظ د څو نورو لفظونو پورې هم اړه وي او د هر یوه سره جلا جلا راشي لکه:

کوښښ او زیار ځان ته ګټه رسوي، کور ته ګټه رسوي، کورنئ ته ګټه رسوي، کلي ته ګټه رسوي او ټولنې ته ګټه رسوي.

٥- «تلذذ» (خوند اخیستل) لکه یو ادیب چې د ادب د لفظ نه خوند اخلي او وایي: ادب زړونو ته لیار لري، ادب د زړونو ترجماني کوي ادب د ټولنې خدمت کوي، ادب د وګړو احساسات، عواطف، مشاعر او ولولې راپاروي او ادب ټولنه د پرمختګ لور ته سوقوي.

همدارنگه تکرار د نورو ډېرو مقاصدو لپاره هم راځي لکه: لارښوونه، ویرول، ټینگار، دعاء، مبالغه او داسې نور.

او اطناب هم د نورو گټو لپاره راوړل کېږي چې په ادبي ذوق پیژندل کېږي.

او که گټور اوږدوالی نه وي نو هغه ته بیا «تطویل» او «حشو» ویل کېږي چې دا دواړه په کلام کې عیب گڼل کېږي.

تطویل

تطویل هغه فاسد او بې گټې اوږدوالي ته ویل کېږي چې د زیاتي کلمو ټاکنه پکښې نه وي شوې او که کومه زیاتي کلمه ترې لرې شي نو معنا کې کوم بدلون نه پېښېږي لکه: «ځلمي د شین گل سره فریب، چل دوکه او ټگي کړې ده.

چې د دې ټولو کلمو یوه معنا ده او د هرې یوې په غور ځولو سره په معنا کې کوم بدلون نه راځي نو څرگنده شوه چې په جمله کې هسې بې ځایه او بې گټې اوږدوالی راغلی دی او دې بې گټې غیر متعین اوږدوالي ته تطویل ویل کېږي.

حشو

حشو چې پښتو کې «حشود» لوستل کېږي په لغت کې «ډکون» ته ویل کېږي لکه د بالخت ډکون: مالوچ یا داسې نور. او په اصطلاح کې د کلام هغه بې گټې اوږدوالي ته ویل کېږي چې زیاتې کلمې او عبارت معلوم او ټاکلی وي که هغه ټاکلې کلمې یا ټاکلی عبارت وغورځول شي نو په معنا کې بدلون او خلل نه پېښېږي لکه:

نن مې هم درس لوستی دی پرون مې هم لوستی ؤ چې د نن نه مخکې دی سبا به یې هم لولم چې د نن نه وروسته دی. نو پرون معلوم دی چې د نن نه مخکې دی د «چې د نن نه مخکې دی» عبارت زیات دی او «حشو» ده همدارنگه سبا هم معلوم دی چې د نن نه وروسته دی نو «چې د نن نه وروسته دی» عبارت بې گټې زیات دی چې «حشو» بلل کېږي.

مساوات

مساوات په لغت کې برابری ته ویل کیږي کله چې دوه شیان یو تر بله برابر وي نو دواړه سره مساوي ګڼل کیږي. او په اصطلاح کې د کلام هغه عبارت ته ویل کیږي چې له معنا سره برابر وي. مساوات د «ایجاز» او «اطناب» ترمنځ مرتبه ده چې نه د ډېرې اوږدې معنا لنډ عبارت وي او نه د لنډې معنا اوږد عبارت وي بلکه عبارت او معنا دواړه سره مساوي وي؛ د مساوات بېلګې ته ضرورت نشته ځکه: هغه ټولې عامې خبرې او عبارتونه چې «ایجاز» او «اطناب» پکې نه وي «مساوات» دی.

التفات

التفات په لغت کې یو خواته کتلو، متوجه کېدلو او مخ اړولو ته ویل کیږي او په اصطلاح کې په خبرو کې د یوه حالت نه بل حالت ته اوښتلو او بدلون ته ویل کیږي چې کله کله یې د ادبي ذوق څښتن کوي.

التفات کله د مخاطب نه غائب ته وی لکه استاذ چې شاګرد ته وایي: بې

ځایه خبرې مه کوئ ناپوهه خلک بې ځایه خبرې کوي. یا: هغوی چې بې ځایه خبرې کوي نه پوهېږي.

او کله هم په نورو ډولونو وي.

تجاهل العارف (ناګاري)

پښتانه وايي: ځان يې ناګاره يا نانګاره کړ او عربي کې ورته «تجاهل العارف» وايي. ناګاري يا تجاهل العارف دې ته ویل کېږي چې يو څوک په يوه خبره يا يو کار ښه پوه او خبر وي خو ځان داسې ښايي چې ګنې نه پوهېږي او يا خبر نه دی. ناګاري يا عارفانه تجاهل ډېر اسباب او لاملونه لري لکه:

تعجب، په ښه او بد صفت کې مبالغه، رټنه، بې کچه مينه، فخر، خوند، ظرافت ښوونه، ازموينه، د زياتو معلوماتو غوښتنه، وېره، احترام، خير رسول، ضرر رسول، کينه او داسې نور. بېلګه يې دا ده:

په غليم چې غور ځنګونه کړي دا څوک دی!؟

په دښمن چې تاړاکونه کړي دا څوک دی!؟

دا چې سر يې په خپل لاس کې دی نيولی

شپه او ورځ چې ير غلونه کړي دا څوک دی!؟

قلب (چپه کول)

کله کله د یوه غرض لپاره دوه خبرې یو د بل په ځای راوړل کیږي، یا دود، اصطلاح او محاوره جوړه شوې وي لکه:

۱- ویاله بهیږي. چې په اصل کې اوبه بهیږي.

۲- ځپلی ویاسه. چې په اصل کې باید وویل شي چې: پښه ویاسه ځکه چې تل د ظرف نه مظروف وځي، ننوتی شی له پاسني نه وځي لکه: له ځانه اوبه وځي، له بوجۍ نه شیان وځي له کوټې نه انسان یا نور څه وځي. نو پښه هم له ځپلۍ، بوټ او نورو پښې پوخونه وځي خو محاوره داسې جوړه شوې چې: بوټ ویاسه ځپلۍ اویاسم...

دا هم د معانیو د علم او د بلاغت یوه برخه ده.

د مضارع په ځای ماضي

کله کله د راتلونکي په ځای تیر شوی وخت او زمانه یادېږي لکه چې څوک درته د داسي یو کار کولو ووایي چې ته یې کولو ته لېوال یې نو د ډېر باور نه ووایي چې:

ومي کړ. (ضرور یې کوم او په کولو یې وشمېره). دا هم د مقتضی الحال مناسب او د بلاغت یو د برخه ده.

تغلیب

کله کله یو لفظ د غلبې او شهرت له أمله په نورو نوعو راجح او غالب شي لکه چې پښتو کې د «انسان» یا د «څوک» په ځای «سړی» ویل کېږي کله کله ښځې هم وايي چې سړی داسې وکړي یا سړي داسې کړي وای، یا هر سړی پوهیږي، یا سړي ته دا ښه نه ښکاري یا ښه ښکاري یا نورې داسې محاورې شته... دا هم د بلاغت خلاف نه دی بلکه د بلاغت یوه برخه ده.

بیان

د بیان لغوي معنا :

بیان په لغت کې ښکاره والي، جلا کېدو وضاحت، فصاحت او ذکاوت ته ویل کېږي «بیّن» ښکاره، ژبه ور او هوښیار ته ویل کېږي بیان مفرد دی او جمع یې «أبیناء» دداو «بینه» دلیل ته وایي دلیل هم د مدعا ښکاره وونکی دی. او بائن طلاق ته ځکه بائن وایي چې ښځه او مېړه سره جلا کوي او زړه بداوی یې ښکاره کوي.

د بیان اصطلاحي معنا :

په اصطلاح کې بیان هغه علم دی چې د هغه په واسطه انسان د خپل زړه مراد په داسې الفاظو سره ښکاره کړي چې اورېدونکي ته زړه پورې وي اغېزه پرې وکړي، په معنا کې څه غوټه او پېچلتیا و نه لري او یوه معنا په مختلفو عبارتونو ښکاره شي. د همدې غرض لپاره ځانګړي بنسټونه اېښودل شوي دي.

هغه فنون او مباحث چې د بیان علم یې څېړي په لاندې توګه دي:

تشبیه

تشبیه په لغت کې تمثیل او ورته ګڼلو ته ویل کېږي او په اصطلاح کې: دورته والي هغه اړیکي دي چې د یوه ځانګړي غرض لپاره یې ویونکی د دوه یا ډېرو ترمنځ دیوه یا ډېرو مشترکو صفتونو له امله د برخیزونو په واسطه څرګندوي.

تشبیه په خبرو کې ښکلا، خوند، او کیف زیاتوي او څرګندوي که موږ دیوه شي لپاره یو صفت ثابتوو نو که وغواړو چې دغه صفت ښه څرګند شي، په ذهن کې ښه مصور شي او لا د پېژندلو وړ شي نو یو بل داسې شی پیدا کوو چې دغه صفت پکې لا زیات څرګند وي او بیا هغه سره یې ورته بولو لکه: که وغواړو چې د علم ښه والی او رڼا وښایو او د ناپوهۍ تیاره او بدي څرګنده کړو نو وایو: علم لکه لمر غوندې روښانه دی او جهل د تږمۍ په څېر تیاره دی.

د تشبيه بنسټونه

تشبيه په څلورو بنسټونو لاړه دده:

۱- «مشبه» د کوم شي ورته والی چې بيانېږي مشبه بلل کېږي.

۲- «مشبه به» د کوم شي سره چې ورته والی لري مشبه به بلل کېږي.

۳- «د ورته والي وجه» د دواړو ترمنځ مشترک وصف ته د شبه وجه ويل کېږي.

٤- «د تشبيه ادات» (برخيزونه) هغه برخيزونه دي چې د هغوی په واسطه د مشبه او مشبه به ترمنځ د شبه وجه څرګندېږي.

د بيلګې په توګه:

احمد د ګل غوندې ښکلی دی.

۱- احمد (مشبه).

۲- ګل (مشبه به).

۳- ښکلا (د شبه وجه).

٤- غوندې (د تشبيه برخيز).

که ووايو: احمد ښکلی دی. دا يوه عادي خبره ده خو که ووايو: احمد د ګل غوندې ښکلی دی نو دا جمله د تشبيه له امله ډيره خوږه او څرګنده شوه.

په تشبيه کې اصل مشبه به وي په دې معنا چې د شبه وجه پکې نسبت مشبه ته ډېر قوي وي.

مشبه او مشبه به ته د تشبيه دوه خواوې يا اړخونه هم ويل کېږي.

د تشبيه (ورته والي) برخيزونه

د تشبيه برخيز هغه لفظ ته ويل کېږي چې تشبيه ترې څرګندېږي او مشبه او مشبه به سره تړي. پښتو کې د تشبيه برخيزونه دا دي:

۱- لکه.

۲- غوندې.

۳- ورته.

٤- څېر.

٥- په شان.

٦- ته به وايې.

۷- په ډول.

۸- په رنګ.

۹- په دود.

۱۰- کټ مټ.

۱۱- داسې.

۱۲- هغسې.

۱۳- هسې.

۱٤- دغسې.

بېلگې يې دا دي:

۱- زلمی لکه زمری دی.

۲- گلاب د یاقوت غوندې سور دی.

۳- د غمي څیره سور گل ته ورته ده.

٤- مځکه د هندوانې په څېر گرده ده.

۵- چمن د زمرود په شان شین دی.

٦- مالوچ داسې سپین دی ته به وایې چې واوره ده.

۷- ماشوم د گل په ډول ښه ښکاري.

۸- سوډانی د کارغه په رنگ توروي.

۹- ښینواري د مومندو په دود مېلمه دوستان وگړي دي.

۱۰- فیصل کټ مټ زبېر غوندې دی.

۱۱- په سپرلي کې غرونه او رغونه داسې ښه ښکاري لکه گلدار توکر چې پرې غوړېدلی وي.

۱۲- بریالي هغسې نوم وگاټه لکه د پلار یې.

۱۳- هسې کار مه کوه لکه افتاب چې کړی ؤ.

۱٤- دغسې کار کوه.

د تشبیه ډولونه

لومړی وېش (د دواړو خواو له مخې)

د تشبیه دواړه خوا وې (مشبه او مشبّه به) په دوه ډوله دي:

۱- حسي.

۲- عقلي.

حسي تشبیه

حسي هغې ته ویل کېږي چې د هغې درک او پېژندنه په پنځو څرګندو حواسو کېدای شي. او عقلي هغې ته ویل کېږي چې درک او پېژندنه یې په عقل صورت مومي.

پنځه څرګند حواس دادي:

۱- باصره (د لیدلو ځواک چې په سترګو کې دی).

۲- سامعه (د اورېدلو ځواک چې په غوږونو کې دی).

۳- ذائقه (د څکلو ځواک چې په ژبه کې دی).

٤- شامه (د بویولو ځواک چې په پوزه کې دی).
٥- لامسه (د لګېدلو ځواک چې په ټول بدن کې دی خو د لاسونو په خپرو کې زیات دی).

نو تشبیه د دواړو خواو په اعتبار په څلور ډوله ده:

١- چې مشبه او مشبه به دواړه حسي وي. لکه په ښکلا کې چې د مخ تشبیه د سپوږمۍ سره ورکړې.
٢- چې مشبه او مشبه به دواړه عقلي وي. لکه په ناپوهۍ کې چې د جهل تشبیه د مرګ سره ورکړې یا لکه: بې لارې د ړوند والي په څېر ده.
٣- چې مشبه حسي وي او مشبه به عقلي وي. لکه د ناپوه استاذ تشبیه چې د ولږې یا تندې سره ورکړې.
٤- چې مشبه عقلي وي او مشبه به حسي وي. لکه د علم تشبیه چې د رڼا سره ورکړې.

خيالي تشبيه

خيالي تشبيه د حسي تشبيه له جملې نه ده او دا هغه ده چې مشبه به وجود و نه لري خو ماده يې موجوده وي لکه:

ستا نرى معتدل قد دى
اى د سپينو زرو سروې

دلته شاعر د ښکلي معتدل قد تشبيه د سپينو زرو د سروې سره ورکړه نو «مشبه به» چې د سپينو زرو سروه ده هيڅ وجود نه لري خو ماده يې شته چې د سروې و نه او سپين زر دي.

وهمي تشبيه

وهمي تشبيه د عقلي تشبيه له جملې نه ده او دا هغه ده چې په څرګندو حواسو د مشبه به ادراک نه کېږي بلکه اصلاً موجوده نه وي خو وهم جوړه کړې وي او که موجوده شي بيا به محسوسه وي لکه د بدرنګو غاښونو تشبيه چې د «ببو» د غاښونو سره ورکړې نو ببو خو نشته خو که واى محسوس به ؤ.

د تشبیه دویم ویش

د تشبیه دویم ویش د إفراد او ترکیب له مخې دی چې د تشبیه دواړه خواوې (مشبه او مشبه به) به یا:

۱- مفردې وي لکه: د کارغه غوندې مخ. چې مخ مشبه دی، کارغه مشبه به دی او دواړه مفرد دي.

۲- یا به مرکبې وي لکه: دوړو کتوب زده کړه لکه د کاڼي کرښه ده. «د وړکتوب زده کړه» مشبه دی او مرکب دی او «د کاڼي کرښه» مشبه به دی او دا هم مرکب دی.

۳- یا به مشبه مرکب وي او مشبه به مفرد وي لکه: د لیلا غاښونه د ږلۍ غوندې دي. «د لیلا غاښونه» مشبه دی او مرکب دی، «ږلۍ» مشبه به ده او مفرد دی.

٤- او یا به مشبه مفرد وي او مشبه به مرکب وي لکه: علم لکه د لمر رڼا ده، علم مشبه دی او مفرد دی «دلمر رڼا» مشبه به ده او مرکب دی.

د تشبیه دریم وېش

د تشبیه دریم وېش د تشبیه د دواړو خواو د شمېر له مخې دی او دا په څلور ډوله ده:

۱- ملفوف.

۲- مفروق.

۳- تسویه.

٤- جمع.

۱- ملفوف (یو ځای او تړلې): دا هغه تشبیه ده چې مشبه او مشبه به ګڼ او د یوه نه زیات وي خو د مشبه افراد یوې خواته وي او د مشبه به افراد په ترتیب سره بلې خواته وي لکه: علم او جهل لکه رڼا او تیاره دي.

«علم» یوه مشبه ده «جهل» بله مشبه ده او دواړه یوې خواته دي «رڼا» یوه مشبه به ده او «تیاره» بله مشبه به ده او دواړه بلې خواته دي.

۲- مفروق (جلا): دا هغه تشبیه ده چې دواړه خواوې یې متعددې (ګڼې) وي خو هرې مشبه سره خپله مشبه به یو ځای راغلې وي او هره مشبه او مشبه به د بل مشبه او مشبه به نه جلا راغلي وي لکه:

نفـــاق لکه تورتم دی جنگونه لکه کندې
شـيطان پکې د يکه کـړو غليم وهي ملنډې

۳- تسويه: دا هغه تشبيه ده چې مشبه متعدده وي او مشبه به يوه وي په دې معنا چې د دوه يا ډېرو څيزونو تشبيه د يوه شي سره ورکول شوې وي نو د مشبه ټول افراد په تشبيه کې سره برابر وي لکه:

د بورې وير د کـونډې آه د يتـيمـانو فـرياد
چې ټول يوځای شي لکه تندر به مانۍ ړنگوي

« د بورې وير ، د کونډې آه ، د يتيمانو فرياد » مشبه ده او گڼ دي « تندر » مشبه به دی او يو دی.

٤- جمع: دا هغه تشبيه ده چې مشبه يو او مشبه به متعدد وي په دې معنا چې د يوه څيز تشبيه د ډيرو سره ورکول شوې وي لکه:

دا پارول به مـې د ظلم سلطه کـړي ډوبه
لکه څپې او طوفانونه چې ببړۍ ډوبوي

« پارول » مشبه ده او يوه ده ، « څپې او طوفانونه » مشبه به ده او گڼ دي.

د تشبيه څلورم وېش

د تشبيه څلورم وېش د ورته والي د وجهې له مخې دی لکه مخکې مو چې وويل د دواړو خواو (مشبه او مشبه به) ترمنځ مشترک وصف د ورته والي وجه بلل کېږي او دا په شپږ ډوله ده:

۱- بېلگېزه (د تمثيل) تشبيه

دا هغه تشبيه ده چې د ورته والي وجه داسې يو وصف وي چې د گڼو څيزونو يا حالاتو او مراحلو نه اخيستل شوې وي.

لکه:

دا انسان لکه نبات دی چې پيدا شي

را تو کېږي بيالوېږي بيا پناشي

دلته د ورته والي وجه پيدا ينبت او پناه ده چې د نباتاتو د زرغونېدو د مختلفو مراحلو نه اخيستل شوې ده؛ لومړی تنکی زرغونه وي بيا ورو، ورو لويه او کلکه شي بيا بېرته مخ په زوال او په پای کې پنا او له منځه لاړه شي.

بېلگېزه تشبيه تر ټولو بليغه تشبيه ده.

۲ - نابېلګیزه تشبیه

دا هغه تشبیه ته ویل کېږي چې د ورته والي وجه داسې وصف نه وي چې د ګڼو نه اخیستل شوی وي بلکه له یو د نه اخیستل شوی وي لکه:

د ادیب ژوندون معنا ده
له مادي ژوند نه محروم دی
دا قلم لکه اماده
ډوډۍ نه ګټي مظلوم دی

۳ - شیندلې (مفصله) تشبیه

دا هغه تشبیه ده چې د شبه وجه (د ورته والي لامل) پکې څرګند یاد شوی وي لکه عبدالحمید بابا چې وايي:

لکه سرد پسه په اور غاښونه سپین کا
ما له نن له ډیره غمه خندا راغله(۱)

۱ - دیوان عبدالحمید: ۹۹.

٤- رېشلې (مجمله) تشبیه

دا هغه تشبیه ده چې د ورته والي لامل پکښې څرګند نه وي یاد شوی لکه: شین ګل لکه زمری دی.

٥- نږدې سپکه (قریبه مبتذل) تشبیه

دا هغه تشبیه ده چې څرګنده وي او د مشبه نه مشبه به ته ذهن ډېر زر او په اسانۍ سره انتقال کوي او کوم دقت او فکر ته اړتیا نه لري لکه د ښکلي مخ تشبیه چې د سپوږمۍ سره ورکړې یا د اننګو تشبیه د ګلاب سره ورکړې.

ابتذال «سپکاوي» ته ویل کېږي نو دې تشبیه ته ځکه «قریب مبتذل» ویل کېږي چې د ورته والي لامل ډېر په اسانۍ سره او ډېر زر پېژندل کېږي نو په ذهن ډېره سپکه تمامېږي او د فکر او دقت دروند والي ته اړتیا نه پېښېږي.

٦- لرې نا اشنا (بعيد غريب) تشبيه

دا د مبتذل تشبيه په خلاف ده چې ډېره څرګنده نه وي او د مشبه نه مشبه به ته ذهن زر او په اسانۍ سره نه اوړي بلکه دقت او اند ته اړتيا پېښېږي لکه د جړو سوڼاني ډول ويښتانو تشبيه چې د «افتيمون» (زېړتاري) سره ورکړې.

«افتيمون» هغه زېړ بې پاڼو نبات دی چې بيخ نه لري او د مزو په څېر د ځينو ونو د پاسه ډېر جړ جړ پروت وي نو د جړو ويښتانو تشبيه د جړ افتيمون (زېړتاري) سره څه فکر او دقت ته اړتيا لري نو له همدې امله دا لرې نا اشنا تشبيه ده. او د دې ډول تشبيه د ډولونو نه «خيالي» او «وهمي» تشبيه هم ده چې مخکې د حسي او عقلي په بحث کې وڅېړل شوې.

د تشبیه پنځم وېش

د تشبیه پنځم وېش د برخیزونو (اداتو) له مخې دی چې په درې ډوله دي:

۱- مرسله تشبیه: دا هغه تشبیه ده چې برخیزونه پکې یاد شوي وي لکه مخکې چې گنې بېلگې تېرې شوې.

۲- مؤکده تشبیه: دا هغه تشبیه ده چې د تشبیه برخیزونه ورڅخه غورځېدلي وي او د ورته والي لامل یاد شوی وي لکه:

په ارزښت کې ته سره زر یې
په ښکلا کې ته قمر یې

اصل کې داسې دی چې: ته لکه سره زر یې او ته لکه قمر یې. خو «لکه» چې د تشبیه برخیز دی غورځېدلی دی خو د شبه وجه چې ارزښت او ښکلا دي یاد شوي دي.

۳- بلیغه تشبیه: دا هغه تشبیه ده چې برخیزونه او د ورته والي لامل (د شبه وجه) دواړه ورڅخه غورځېدلي وي لکه:

وعدې دې ډېرې دي خو دوه تو ته ارزښت یې نشته
سر دې کدو دی خو له دې سوړه ده باور پرې نه کړم

په دې کې د سر تشبیه د کدو سره ورکول شوې ده او د خولې تشبیه د سوړې سره؛ د تشبیه برخیزونه هم پکې نشته او د شبه وجه چې بې ارزښتې ده- هم غورځېدلې ده.

د تشبیه شپږم وېش

د تشبیه شپږم وېش نا پرتلیز دی چې په دوه ډوله ده:

۱- ترخنی (ضمني) تشبیه: دا هغه تشبیه ده چې د مشبه او مشبه به وضع د تشبیه په معلومو صورتونو نه وي شوې بلکه د معنا په ترخ کې څرگندېږي لکه:

بې غـــېـــرته او بې ننګ کله شـــرمـــېـــږي
د غـــویي عـــورت کـــه ښکاري څـه باک نه کـا

۲- سرچپه یا اړولې (مقلوبه یا معکوسه) تشبیه: سرچپه تشبیه هغه ده چې مشبه او مشبه به یو د بل په ځای شي نو دلته ګټه او غرض د مشبه به خوا کې وي او دا هغه وخت راځي چې د ورته والي لامل (د شبه وجه) په مشبه به کې د مشبه نه زیات څرګند او ځواکمن وګڼل شي.

لکه: دا ګل داسې ښکلی دی لکه د لیلا اننګي.

د تشبيه ګټې

تشبيه د ډېرو غرضونو او ګټو لپاره راوړل کېږي او دا ټول په مشبه کې وي لکه: تحسين، د پټ حال او وصف څرګندول، نا اشنا اشنا ګرځول د اوريدونكي په ذهن کې ښه کښېنول، درونډ ګڼل، سپکاوی، نادر او سخت ګڼل او داسې نور.

د تشبيه ځينې بېلګې

تشبيه يو داسې بحر دی چې ساحل نه لري او ځينې مشهورې او مستعمل بېلګې يې دا دي:

لكه: د ښكلي مخ تشبيه د سپوږمۍ سره، د بدرنګ مخ د تبۍ او كارغه سره، د زلفو مارانو سره، د زړه ور د زمري سره، د بې زړه د ګيدړ سره، د مكر جن او چلباز د ګيدړ سره، د كم عقل د خره سره، د جنګيالي او غورځنګي د باز سره، د غفلت د خوب سره، د علم او عدل د رڼا سره، د ناپوهۍ او ظلم د تيارې سره، د كلكوالي د تيګې، اوسپنې، فولادو او سندان سره، د نازكوالي د ګل

او پېروي سره، د لوړوالي د غره او اسمان سره، د ټيټوالي د کندې، کوهي او تحت الثرىٰ سره، د نه کېدونکي، نه پېداکېدونکي او نه راګرځېدونکي د مړي او عنقا سره، د پارېدنې او هيجان د طوفان سره، د غضب، غوسې او عصبيت د اور سره، د سوړوالي د واورې ږلۍ او اوبو سره، د تېز اس د باد سره، د ښو خبرو د مرغلرو سره، د بې ځايه مداخله کوونکي د مچ سره، د ضرر رسونکي د مار او لړم سره، د سخي د حاتم طائي سره، د حريص د کارغه او ګونګټ سره، د ګړندي د باد سره، د سست او سوړ د مېښې سره، د ګرم او تېز د مرچک سره، د بې شرم او سپين سترګي د سپي سره، د ضدي د أبوجهل سره، د رينښتوني د ابوبکر رضی الله عنه سره د عادل د عمر بن الخطاب او عمر بن عبدالعزيز رضی الله عنهما سره د سخي د عثمان رضی الله عنه سره د زړه ور د علي رضی الله عنه سره د ظالم د حجاج بن يوسف سره.

عيبجنه تشبيه

ښه تشبيه هغه وي چې بې تکلفه پرې اوربدونکی پوه شي او د شبه وجه ښکاره وي او عيبجنه هغه تشبيه ده چې د شبه وجه او لامل يې ښکاره نه وي؛ يا هغه وجه چې د متکلم مراد وي د تشبيه وجه نه شي ګڼل کېداى؛ يا د شبه وجه ډېره ناوړه سخيفه او بې خونده وي؛ يا په مشبه به کې داسې يو وصف د شبه وجه وښود شي چې هغه په مشبه کې هيڅ نه وي؛ يا د مشبه او مشبه به

تر منځ وصف سم وي خو د متکلم په وینا کې هغه قوت نه وي چې تعبیر یې د شبه وجه څرګنده کړي؛ نور ګڼ عیوب هم کېدای شي چې د أدبي ذوق څښتنان یې ښه پېژني.

بېلګې یې دادي:

میرزا حنان بارکزی وایي:

دایې خال دی چې تر زلفو لاندې کښېلی
که مېږي د مار په خوله کې ځای نیولی

دلته د تندي خال د مار په خوله کې د مېږي سره مشابه ګڼل شوی دی چې د تشبیه وجه ښېخي ناسمه او بې خونده ده ځکه چې تندی او د مار خوله هېڅ ورته والی نه لري؛ که څوک یې په تکلف ورته والی ثابتوي نو داسې به ښکاري لکه چې یو څوک ووایي: د لیلا په مخ خال داسې ښکاري لکه په تېږر باندې چې مچ کښېني؛ سره له دې چې تېږر هم سپین دی خو هر سپین ښکلی نه وي او د لیلا مخ هم سپین دی چې ښکلی دی او په تیږر چې مچ کښېني هم له ورایه ښکاري او د لیلا د مخ خال هم له ورایه ښکاري خو دا تشبیه بیخي ناسمه ده ځکه چې د لیلا د مخ خال ښکلی ښکاري او په تېږر مچ هېڅ ښکلی نه ښکاري نو څرګنده شوه چې دلته د شبه وجه اولامل هیڅ وجود نه لري.

یا لکه د میرزا حنان دې لاندې بیتونو کې د تشبیه عیبونه:

(۱) قد دې راست دی همېشه تر رسا فکر
ځکه یم مشغول دا ستا د قد په ذکر

دلته د سم او ښکلي قد تشبیه د رسا فکر سره نه جوړېږي ځکه چې فکر جوهر دی او قد جسم دی د فکر سموالی د قد د سموالي په څېر په ذهن او تصور کې نه مجسم کېږي نو د ورته والي لامل هم سم نه برېښي. که د یوه کار، نظام او خبرې د سموالي تشبیه د رسا فکر سره ورکول شوې وای نو بیا سمه وه او د تشبیه هغه ډول بلل کېده چې مشبه حسي وي او مشبه به عقلي وي خو دلته یوائې سموالی نه بلکه د سموالي د ښکلا تشبیه ښه نه برېښي.

البته په دوهم بیت کې تشبیه ښېخي سمه او ښکلې ده چې وایي:

دا قد نه دی یوه سروه ده نازکه
په رفتار یې له هوښیاره کړه لار ورکه

دلته د سم قد او د سروې د ونې ترمنځ تشبیه ښېخي سمه ده او د شبه وجه بالکل څرګنده ده.

(۲) ساعد نه دی دوه ښاخونه د مرجان دي
خلقي یې په دیدن پسې حیران دي

دلته د دوه متو تشبیه د مرجانو د دوه ښاخونو سره ورکول شوې ده خو افسوس چې مرجان ښاخونه نه لري نو ځکه تشبیه سمه نه برېښي. او که بوټی تری واخلې نو شاذ لغت دی او پښتو کې هېڅ استعمال نه لري.

(۳) وه څه غوړ دی او که گل دی په چمن کې
که توی شوې شگوفه ده په چمن کې

دلته د غوړونو تشبیه د چمن کې گل او پرېوتې شگوفې سره ورکول شوی ده چې هېڅ سمون نه خوري او تشبیه سمه نه برېښي.

مجاز

مجاز د بیان د علم یو ارزښتناک بنسټ دی چې د کلام د ښکلا او پراخوالي، د معنا څرگندولو او زیاتوالي، د تعبیر د باریکیو او نورو گڼو گټو او غرضونو لپاره راوړل کېږي. د بیان علم مجاز څېړي نو له دې امله مونږ د مجاز عنوان کېښود او حقیقت ته مو په عنوان کې ځای ور نه کړ خو د مجاز د پېژندلو لپاره حقیقت هم باید و پېژنو.

د یوه لفظ نه هغه معنا اخیستل چې کومه ورته وضع شوې ده او بنسټیزه معنا یې ده، حقیقت دی.

لکه هر شي لپاره چې د افهام او تفهیم له أمله یو ځانگړی نوم ایښودل شوی دی. او مجاز په لغت کې تېرېدونکي یا تېرشوي ته ویل کېږي.

په اصطلاح کې مجاز هغه لفظ ته ویل کېږي چې د څه مناسبت او اړیکو له أمله د أصلي وضع شوې معنا نه پرته په بلې معنا استعمال شوی وي خو داسې قرینه او نښه وي چې حقیقي معنا نه شي اخیستل کېدای.

د حقيقي او مجازي معنا تر منځ اړيکي او مناسبت به کله مشابهت وي چې دې ډول ته «استعاره» ويل کېږي او کله به نور مناسبتونه وي چې دې ډول ته «مرسل مجاز» ويل کېږي.

حقيقت او مجاز په لومړي وېش سره درې ډوله دي:

۱- لغوي.

۲- شرعي.

۳- عرفي.

خو کله چې مطلق مجاز ياد کړای شي او د لغوي، شرعي او عرفي قيد ورسره نه وي نو مراد ترې لغوي مجاز وي. که د لغت (ژبې) په اصطلاح کې راوړل شوی وي لغوي حقيقت يا مجاز دی.

که د شريعت په اصطلاح کې راوړل شوی وي شرعي حقيقت يا مجاز دی.

که د دود او رواج په محاوره کې راوړل شوی وي عرفي حقيقت يا مجاز دی.

د بېلګې په توګه:

۱- «زمری» چې د يوه ځانګړي ځناور نوم دی د دغه ځناور په هکله لغوي حقيقت دی او د زړه ور انسان په هکله لغوي مجاز دی چې استعاره بلل کېږي.

۲- «لمونځ» د ځانګړي عبادت لپاره شرعي حقیقت دی او د ښې یادونې لپاره لغوي مجاز دی.

۳- «ځناور» د درنده ګانو لپاره عرفي حقیقت دی او د کم عقل انسان لپاره عرفي مجاز دی.

مجاز لومړی په دوه ډولو وېشل کېږي- نور ډولونه یې ډېر دي چې وروسته به راشي- هغه دوه ډله دا دي:

۱- مرسل مجاز.

۲- استعاره.

دا دواړه بیا مفرد او مرکب لري. مفرد یې په کلمه کې او مرکب یې په کلام کښې راځي.

لغوي مفرد مرسل مجاز

دا هغه کلمه ده چې د ځینو اړیکو له امله قصداً په أصلي معنا کښې نه وي استعمال شوې خو داسې څه قرینه او نخښه وي چې د متکلم اصلي معنا مراد نه ده.

او دا اړیکي ډېر زیات دي چې د سالم ادبي ذوق څښتن یې پېژني؛ ځینې یې دا دي:

۱ – د سبب نه مسبب اخيستل

سبب د يو د شي « کبل » ته ويل کېږي او مسبب هغه شي ته ويل کېږي چې د هغه بل له کبله منځ ته راغلی وي.

لکه: ورېځ د باران لپاره سبب دی او باران مسبب دی؛ که څوک ووايي: ورېځ وورېده د ورېدونه مقصد باران ورېدل دي. دا مرسل مجاز شو، يا ووايي: ژرنده مې را وړه او مقصد يې د اوړو راوړل وي نو ژرنده د اوړو سبب دی او اوړه مسبب دی؛ دلته سبب ياد شو او مراد ترې مسبب دی نو دا مفرد مرسل مجاز شو.

يا ووايي: سليمان ته لاس ورکړه. نو دلته لاس سبب دی او مراد ورڅخه مدد او مرسته ده چې مسبب دی.

۲ – د مسبب نه سبب اخيستل

لکه څوک ووايي: ډېر غنم و ورېدل. نو غنم نه ورېږي بلکه باران ورېږي چې د غنمو کېدو لپاره سبب دی او غنم مسبب دی خو دلته د مسبب نه چې غنم دي سبب واخيستل شو چې باران دی.

۳- د لازم نه ملزوم اخيستل

لازم هغه شي ته ويل کېږي چې د هغه وجود د يوه بل شي د موجوديت په وخت کې منځ ته راځي لکه لمر ملزوم دی او ورځ لازم. که څوک وايي چې: ورځ را وخوته او مقصد يې د لمر راختل وي نو دلته د لازم نه ملزوم واخيستل شو.

٤- د ملزوم نه لازم اخيستل

لکه چې څوک وايي: سترګې يې پکې خښې کړې.

نو د دې نه مراد د سترګو کتل او نظر دی نظر لازم او سترګې ملزوم دی دلته ملزوم نه لازم واخيستل شو او دا هم مفرد مرسل مجاز دی.

٥- د کل نه جزء اخيستل

کل ټول ته ويل کېږي او جزء يوې برخې ته ويل کېږي.

لکه چې څوک وايي: د چينې اوبه مې وڅښلې نو د چينې د ټولو اوبو

ښبسټل خو ممکن نه دي دلته مراد د چينې د اوبو يوه برخه ده نو کل چې ټولې اوبه دي ياد شو او مراد ترې جزء دی چې د اوبو يوه برخه ده.

٦- د جزء نه کل اخيستل

لکه چا ته ووايې: سترګې دې را واړوه نو يواځې سترګې خو نه را اوړې مراد ترې ټول مخ دی چې سترګې يې يو جزء يا برخه ده. دلته جزء ياد شو چې سترګې دي او کل ترې واخيستل شو چې مخ دی.

٧- د آلې نه د هغې اغېزه اخيستل

کله کله د يوه کار آله يادېږي خو مراد ترې د آلې اغېزه او کار وي لکه د پښتو متل دی چې:

ژبه هم کلا ده هم بلا ده.

نو دلته د ژبې نه مراد خبرې دي چې ښې خبرې کلا ده او انسان له کړاوونو او بدو عواقبو څخه ژغوري او بدې خبرې بلا ده انسان په کړاوو اخته کوي.

۸- د عام نه خاص اخیستل

لکه کومې غونډې نه ډېر خلک راغلي وي او څوک ووایي:

پښتنو، تاجکانو، ازبکانو، هزاره وو، نورستانیانو او پشه یانو په غونډه کې ګډون کړی ؤ.

نو دلته د هر قوم ټول افراد مراد نه دي بلکه هغه خاص خلک دي چې په غونډه کې یې ګډون کړی ؤ.

۹- د خاص نه عام اخیستل

لکه «بېټنیان» چې د بېټ نیکه اولاد دی او بېټ د یوه خاص سړي نوم دی چې د پښتنو د یوې قبیلې نیکه ؤ خو دلته ترې عام واخیستل شول.

۱۰- د تېرې زمانې له مخې

کله کله یو چاته د تېرې زمانې له مخې نوم اخیستل کېږي لکه چې یو څوک په تېر وخت کې په کوم حکومتي منصب پاتې شوی وي او بیا وروسته یې هغه منصب پرې ایښی وي یا متقاعد وي خو په هماغه نامه یادېږي لکه

قاضي، جنرال، مدير، معلم او داسې نور.

۱۱- د راتلونکې زمانې له مخې

د راتلونکې په اعتبار هم کله کله يو څوک ياديږي لکه د طب پوهنځي محصل ته چې ډاکتر ووايې نو هغه لا ډاکتر شوى نه وي خو راتلونکي وخت کې د بريالیتوب او فراغت په صورت کې ډاکتر ګڼل کيږي؛ د همدې راتلونکې په اعتبار ورته ډاکتر ويل لغوي مفرد مرسل مجاز دى.

۱۲- د ظرف نه مظروف اخيستل

ظرف لوښي ته ويل کيږي او مظروف هغه شي ته ويل کيږي چې دې لوښي کې پروت دى يا ورپورې نښتى دى کله کله ظرف ياد شي خو مراد ورڅخه مظروف وي لکه: وياله بهيږي. وياله ظرف دى او اوبه پکې مظروف دى نو وياله خو نه بهيږي مراد ترې اوبه دي چې بهيږي.

يا څوک ووايي: سر مې لنډ کړ. او مراد يې د سر ويښتان وي نو سر ظرف دى او ويښتان پرې مظروف دى او د سر د لنډولو نه مراد د ويښتانو لنډول دي.

۱۳- د مظروف نه ظرف اخیستل

لکه: اوبه وڅښې شوې. اوبه خو نه وڅښېږي خو مراد ترې د مځکې، ویالې او یا بل ظرف وچېدل دي.

۱٤- د بدل اړیکي

کله کله یوه کلمه یا لفظ استعمال شي او مراد ترې بل لفظ وي لکه: مونځ مې خلاص کړ یا لمونځ مې ختم کړ او د دې ختمېدو نه مراد د لمانځه ادا کول وي.

۱٥- د عوض اړیکي

لکه: پېسې مې وخوړې پېسې خو نه خوړل کېږي بلکه مراد ترې هغه شی دی چې په پېسو اخیستل شوی وي.

۱٦- د ګوانډیتوب اړیکي

لکه: افغانستان د پاکستان سره خبرې وکړې.

افغانستان او پاکستان هېوادونه دي او خبرې نه شي کولای؛ مراد ترې د افغانستان او پاکستان ځيني مسؤل اشخاص دي.

۱۷ - اشتقاقي اړيکي

کله کله يوه صيغه ياده شي او مراد ترې بله صيغه وي لکه چې مصدر ياد شي او مراد ترې اسم مفعول وي لکه:

دا د الله پېدايښت دی. مراد ترې د الله تعالی پېدا کړای شوي شيان دي.

يا: تورپېکی ستر دی يعنی مستور دی. او داسې نور.

دا ټول د لغوي مفرد مرسل مجاز ډولونه دي.

مجاز کې ايجاز وي نو له همدې امله د بلاغت يو ارزښتناک بنسټ دی که مونږ ووايو:

۱ - جلال آباد کې يو د لويه غونډه وشوه دې غونډې په افغانستان کې هر ډول بهرنۍ لاسوهنه وغندله. يا:

۲ - جلال آباد کې يوه لويه غونډه وشوه د دې غونډې ټولو ګډون کوونکو په افغانستان کې هر ډول بهرنۍ لاسوهنه وغندله.

په لومړنيو جملو کې غندونکې غونډه شوه او په دويم ډول جملو کې غندونکي د غونډې ټول ګډون کوونکي شول.

اول عبارت کې د غونډې غندنه مجاز دی او په دوهم عبارت کې د ګډون کوونکو غندنه حقيقت دی؛ د مجاز عبارت د حقيقت د عبارت په نسبت لنډ

دی او ايجاز پکې دی نو ځکه بليغ دی.

استعاره

استعاره په لغت کې د عاريت (امانت) طلب ته ويل کېږي. خو هغه امانت چې د څه وخت لپاره ترې ګټه اخيستل کېږي. عربي کې امانت هغه ته ويل کېږي چې چا سره د ساتنې لپاره کېښودل کېږي او استعمال يې نه شي کېدای او عاريت هغه ته وېل کېږي چې د استعمال او ګټې اخيستلو لپاره وي لکه له چا څخه کتاب د مطالعې لپاره واخلې يا جامې د اغوستلو لپاره واخلې او بيا يې په ټاکلي وخت بير ته ورکړې.

په اصطلاح کې استعاره هغه لفظ ته ويل کېږي چې د مشابهت (ورته والي) له أمله د اصلي وضع شوې معنا نه پر ته په بله معنا استعمال شوی وي.

د مرسل مجاز سره د استعارې توپير دا شو چې: په مرسل مجاز کې لامل د مشابهت نه پر ته نور اړيکي وي لکه مخکې چې تير شول او په استعاره کې اړيکي مشابهت وي.

او د تشبيه سره يې توپير دا دی چې په استعارې کې يواځې مشبه به يادېږي او د مشبه يادونه پکې نه کېږي همدارنګه د تشبيه برخيز او لامل هم نه يادېږي. او په تشبيه کې د دواړو يا ټولو يادونه کېږي. استعاره د تشبيه نه ډېره بليغه وي.

د بېلګې په توګه کله څوک ووايي: ما په پوهنتون کې د زمري غونډې سرې ولید.

دا تشبیه شوه «زمري» مشبه به، «غونډې» د تشبیه برخیز، او «سرې» مشبه دی.

څوک وايي: زمری مې ولید. او مراد یې زړه ور سړی وي نو دا استعاره شوه د زمري نوم یې د زړه ور سړي لپاره عاریةً واخیست او پرې یاد یې کړ.

د استعارې بنسټونه

استعاره درې بنسټونه لري:

۱ - مستعار منه: یعنې له چا نه چې اخیستنه شوې (چې مشبه به دی).

۲ - مستعار له: یعنې د چا لپاره چې اخیستنه شوې (چې مشبه دی).

۳ - مستعار: یعنې هغه نقل شوی او اخیستل شوی لفظ.

«مستعار منه» او «مستعار له» د استعارې دواړه خواوې بلل کېږي

د بېلګې په توګه:

نن مې په کلي کې دریاب ولید

د جنت لوري ته مې باب ولید

دلته د سخي انسان لپاره د «دریاب» لفظ د استعارې په توګه را اخیستل شوی دی او د سخاوت کار ته د جنت باب (دروازه) استعاره شوی دی او مشبه

به یاد شوي او د تشبیه نور ارکان غورځېدلي دي. دا استعاره شوه.

په دې کې دا استعارې بنسټونه دا دي:

(۱)

دریاب: مستعار منه.

سخي انسان: مستعار له (چې محذوف دی).

دریاب: مستعار.

(۲)

د جنت باب: مستعار منه.

سخاوت: مستعار له.

باب: مستعار.

د استعارې لومړی ویش

په لومړي ویش استعاره په درې ډوله ده:

۱- تصریحي (څرګنده).

۲- کنایي (پټه).

۳- خیالي (په اند کې).

۱- تصریحي استعاره

که په خبرو کې یوازې مشبه به یاد کړای شي دې ته تصریحي (څرګنده) استعاره ویل کېږي او تحقیقي استعاره هم بلل کېږي.

لکه:

ســتــوروونه پرخــه په ګــلاب وريږي
کــه مــرغلرې په بخــمل دي تــبــتــې

په دې شعر کې شاعر د استعارې په توګه د سترګو لپاره ستوري او د اوښکو لپاره پرخه او د اننګو لپاره ګلاب را أخیستی او بیا یې په بخمل باندې د تیتو او خپرو مرغلرو سره تشبیه ورکړې ده چې د اوښکو لپاره یې مرغلرې او د اننګو لپاره یې بخمل استعاره کړې دي.

په دې ټولو کې مشبه غورځېدلی او یوازې مشبه به یاد شوی دی، دې ته تصریحي یا تحقیقي استعاره ویل کېږي.

۲ - ۳ - کنايي او خيالي استعاره

که په خبرو کې مشبه به وغورځېږي او يوائې مشبه ياد شي خو مشبه به ته داسې اشاره وشي چې تشبيه ترې لازمېږي يعنې د مشبه به څه لوازم ياد کړای شي. دې ته «کنايي استعاره» ويل کېږي او «مکنيه استعاره» هم بلل کېږي؛ د کنايي استعارې په ترڅ کې خيالي استعاره هم څرګندېږي ځکه چې خيالي استعاره اصلاً د کنايي استعارې قرينه او نخښه وي.

لکه:

سور زما وطن ؤ د غېرت له حرارته
داړې د غليم شولې اخته په څړيکو څړيکو

دلته د غليم تشبيه د يوه بدځناور سره ورکول شوې ده خو مشبه به، چې بد ځناور دی، غورځېدلی دی؛ د مشبه به لوازم، چې «داړې» دي، يادې شوې دي نو دا کنايي يا مکنيه استعاره شوه او د دې په ترڅ کې خيالي استعاره هم څرګنده شوه او هغه دا چې شاعر په خپل خيال کې د غليم نه يو سپی يا بد ځناور جوړ کړی دی او د وطن نه يو سور ګرم شی؛ سپی يا بد ځناور چې کله په ډېر ګرم شي داړې ښخې کړي نو د ډېر برېښ نه يې په غاښونو کې د دردونو څړيکې شي او په کوږنج کوږنج هغه ګرم شی پرېږدي او وتښتي.

شاعر هم وايي چې زما وطن زما د وګړو د غېرت له امله ډېر ګرم ؤ او کله

چې غلیم ورته وبلوسېده او یرغل یې پرې وکړ، د سختې دردوونکې ماتې سره مخ شو او وتښتېد.

د استعارې دوهم وېش

تحقیقي استعاره په دوه ډوله ده:

۱- حسي.

۲ - عقلي.

۱ - تحقیقي حسي استعاره

حسي استعاره هغه ده چې د مستعار له درک په حواسو کېدای شي لکه:

د بی زړه په هکله ووایې: گیدړ دی.

دلته مستعار له بې زړه دی او محسوس دی دا حسي استعاره شو.

۲ - تحیقي عقلي استعاره

عقلي استعاره هغه ده چې د مستعار له درک عقلا کېدای شي. لکه د محمود اخلاق چې د مرغلرو سره مشابه کړې او بیا مشبه چې اخلاق دي، حذف

کړي او مشبه به چې مرغلرې دي، یاده کړي او ووایي:

محمود په مرغلرو کې پټ دی. نو مستعار له چې ښه اخلاق دي په حواسو نه درک کېږي خو په عقل یې درک کېدای شي.

د استعارې دریم وېش

استعاره د مستعار په اعتبار په درې ډوله ده:

١- اصلیه.

٢- تصریحي تبعیه.

٣- کنایي تبعیه.

١- أصلیه

اصلیه هغه استعاره ده چې مستعار جامد نوم یا مصدر وي لکه ښکلي مخ لپاره چې سپوږمۍ استعاره کړې یا وهلو ته وژل استعاره کړي.

أصلیې ته ځکه أصلیه ویل کېږي چې په مفهوم کې مستقله وي او د بل شي تابع نه وي.

۲- تصریحي تبعیه

تصریحي تبعیه هغه استعاره ده چې مستعار فعل وي لکه: حال وايي چې هغه به راشي.

دلته د حال ویلو نه مطلب د هغه څرګند قرائن او نښې دي د څرګندو نښو لپاره «حال وايي» استعاره شو او وايي فعل دی. نو دا تصریحي تبعیه استعاره شوه.

۳- کنايي تبعیه

دا هغه استعاره ده چې مستعار مشتق نوم وي لکه:

په خولې باندې غندنه د بې ننګو علامه ده
غندونکی یم په توره د عمل میدان ته ځم

دلته «غندونکی» اسم فاعل دی او د «وژونکي» د پاره مستعار دی. او تبعیې ته ځکه تبعیه ویل کېږي چې په مفهوم کې د مصدر تابع وي.

د استعارې ځلورم وېش

د دواړو اړخونو (مستعار منه او مستعار له) په اعتبار مصرحه یا تصریحي استعاره په دوه ډوله ده:

۱- عنادیه.

۲- وفاقیه.

۱- عنادیه

دا هغه استعاره ده چې دواړه خوا وې یې په یوه شي کې نه شي یوځای کېدای لکه بې لارې شخص ته چې د مړ لفظ استعاره شي نو مرګ او بې لارې په یوه شخص کې نه یوځای کېږي ځکه چې بې لارې د ژوندي په هکله ویل کېږي خو دلته د استعارې په ډول بې لارې ته مړ وویل شو او دا عنادیه استعاره ده.

۲- وفاقیه

دا هغه استعاره ده چې دواړه خوا وې په یوه شي کې یوځای کېدای شي لکه: ژوند او هدایت دواړه په یوه شخص کې یوځای کېدای شي، که هدایت

مـوندونکي شخص ته ژوندی وویل شي او دا ژوند د هدایت لپاره استعـاره شي دا وفاقیه استعاره ده.

د استعارې پنځم ویش

عنادي استعاره په دوه ډوله ده:

۱- تملیحیه.

۲- تهکّمیه.

۱- تملیحیه

دا هغه استعاره ده چې مستعار د خپلې معنا په ضد استعمال شي لکه بې زړه سړي ته چې د زمري لفظ مستعار کړې.

۲- تهکّمیه

دا هغه استعاره ده چې د ټوکې او استهزاء په توګه مستعار د خپلې معنا په خلاف استعمال شي. لکه:

یو چا ته د وهلو په وخت کې ووایې چې:

اوس به خوشحال شي يا: اوس به درته خوند درکړي. حال دا چې په وهلو انسان خفه کېږي خو دلته د استهزاء په توګه د خفګان لپاره خوشحالي او خوند مستعار ياد شوي دي.

د استعارې شپږم وېش

د استعارې د دواړو خواو (مستعار منه او مستعار له) د مشترک مفهوم په اعتبار استعاره په دوه ډوله ده:

۱- عاميه مبتذله.

۲- خاصيه.

۱- عاميه مبتذله

دا هغه استعاره ده چې هر څوک پرې پوهېږي او زياتې څېړنې او پلټنې ته اړتيا نه پېښېږي لکه: د خبر لوڅ انسان په هکله وايي: طوطي دی.

دې ډول استعارې ته «عاميه» هم ويل کېږي او «مبتذله» هم بلل کېږي.

په دې کې د دواړو خواوو مشترک مفهوم (ورته والی) ډېر څرګند دی چې ډېرې خبرې کول دي.

۲ - خاصيه غريبه (نا اشنا)

دا هغه استعاره ده چې هرڅوک پرې نه شي پوهېدای او خاص خاص وګړي پرې پوهېږي چې د ادبي ذوق څښتنان وي. لکه د رسول الله صلی الله علیه و سلم د هدایاتو او ښو اخلاقو په هکله دا شعر:

تل پخه خوږه مېوه ده، نه، مه، ولې، انکار نشته
اوړی ژمی ورته يو دی، د موسم انتظار نشته

په دې کې شاعر د رسول الله صلی الله علیه وسلم اخلاق، لارښوونې، عدل، انصاف او د ژوند نظام د مېوې سره مشابه کړل او مشبه يې حذف کړ يوازې مشبه به يې د استعارې په توګه ياد کړ بيا يې د دې تولو ګټې او ارزښتونه د خوږوالي او پوخوالي په استعارې ياد کړل. او داسې تل پاتې او بې توپېره يې و بلل چې هر وخت کې يې هر چا ته ګټې رسېږي.

دې دومره باريکو استعاروته د هر چا ذهن نه رسېږي او يوازې د ادبي ذوق څښتنان پرې پوهيږي نو ځکه ورته ځانګړې نا اشنا استعاره ويل کېږي.

د استعارې اوم ويش

دواړو خواو سره د اړيکو او مناسبتونو له مخې استعاره په درې ډوله ده:

۱- مطلقه.

۲- مرشحه.

۳- مجرده.

۱- مطلقه (یوائې) استعاره

دا هغه استعاره ده چې د دواړو خواو (مستعارمنه او مستعار له) سره د اړیکو او مناسبت لرونکو الفاظو یادونه پکې نه وي. لکه:

زمری راغی. او مراد ترې بهادر انسان وي.

یوائې ځکه بلل کیږي چې د دواړو خواوو اړیکي لرونکي الفاظ ورسره نه وي یاد شوي.

۲- مرشحه (ځواکمنه) استعاره

دا هغه استعاره ده چې د مستعارمنه (مشبه به) سره اړیکي او مناسبت لرونکی څه لفظ یا الفاظ پکې یاد شوي وي. لکه:

ریښتیا را ونیسه دا ډېره د گټې سودا ده.

دلته د ویلو لپاره را نیول (اخیستل) استعاره شول او ددې را نیولو سره مناسبت لرونکي الفاظ گټه او سودا ده.

ځواکمنه ځکه بلل کېږي چې په مناسبو الفاظو يې ملاتړ شوی وي.

۳- مجرده (لغړه) استعاره

دا هغه استعاره ده چې د مستعار له (مشبه) سره مناسبت لرونکي الفاظ ورسره راغلي وي. لکه د عدل او إنصاف د نظام په هکله دا شعر:

شپه تېره شوه څرګند شو نن سبا د تو پيرونو
اوس ببلې سمې لارې شوې له کندو ګړنګونو

په دې شعر کې د ظلم او نابرابريو دور ته د شپې استعاره او د عدل او انصاف دور ته د سبا استعاره استعمال شوه او بيا د عدل او انصاف- چې مستعار له دی- سره اړيکي لرونکي الفاظ سمې لیارې يادې شوې او د ظلم- چې مستعار له دی- سره اړيکي لرونکي الفاظ ياد شول چې: کندې او ګړنګونه دي.

لغړه استعاره له دې امله بلل کېږي چې زياته مبالغه پکې نه وي.

تمثيلي (د متل) استعاره

دا هغه ترکيب يا خبرې دي چې د ورته والي له أمله په اصلي معنا کې نه وي استعمال شوې او داسې نښه وي چې اصلي معنا ترې اخيستل کېدای نه

شي. لکه:

«ترکاڼي د بيزو کار نه دی»

دا متل په هغه ځای کې ويل کېږي چې څوک داسې يو کار ته ځان وړاندې کړي چې د وس او استعداد نه يې پوره نه وي.

د دې متل د جوړېدو اصلي کيسه داسې وه چې يوه ترکاڼ په غره کې لرگي وهل د ورځې په اخر کې يو لرگی داسې پاتې شوی دی چې په منځ باندې د چولو او دوه ځایه کولو لپاره يې پکې پانې ټک وهلي دي څه چاود پکې شوی دی او نوريې پری ايښی دی يوه بيزو راغلې ده او په لرگي ناسته ده په پانو يې زورونه کړي دي کله چې پانې وتلي دي چاود سره ورغلی دی او د بيزو د بدن څه پوستکی پکې ښښتی دی سبا چې ترکاڼ راغلی او د بيزو حال يې ليدلی دی پوه شوی چې بيزو پخپله په ځان کړي دي نو پانې يې بېرته ډک وهلي دي او بيزو خلاصه شوې ده په دې وخت کې ترکاڼ ويلي دي چې:

«ترکاڼي د بيزو کار نه دی» نو دا متل پاتې شو. اوس اصلي معنا ترې نه شي اخيستل کېدای خو لکه مخکې مو چې وويل په مناسب ځای کې د استعارې په ډول ويل کېږي او دې ته تمثيلي يا د متل استعاره ويل کېږي؛ د پښتو ټول متلونه تمثيلي استعارې دي؛ کله کله د متل نه پرته هم تمثيلي استعاره را تلای شي لکه:

له هغه باغ نه به څنگه مېوه واخلې
چې ته بوټې نالـوې بل یې اوباسي

دا هغه ځای کې ویل کېږي چې یو، تعمیري او بل تخریبي کارونه کوي.
تمثیلي استعاره د متل یا ببلگې نه اخیستل شوې وي.

مرکب مرسل مجاز

دا هغـه جـمله یا کـلام دی چې د مـشـابهت نه پرته د ځـینو اړیکو لـه أمله قصداً په اصلي معنا کې نه وي استعـمال شوی خو داسې قرینه او نښه وي چې اصلي معنی ترې نه شي اخیستل کېدای. لکه:

زما په ټاټوبي چې یرغل کوي زما جنگ ته دې تیار شي.

دلتـه «جنگ ته دې تیار شي» جـمله ده نو مـرکب شـو او امر دی خـو مراد ترې خبر دی چې داسې راځې: «جنگ ته تیارېږي».

کنایه

کنایه په لغت کې پټولو او بدلولو ته ویل کېږي چې د تصریح او ډاګیزې خلاف ده او په اصطلاح کې هغه لفظ دی چې د اصلي معنا نه پرته بله معنا ترې اخیستل کېږي؛ د اصلي معنا اخیستل هم کېدای شي ځکه چې داسې قرینه نه وي چې د اصلي معنا اخیستل منع کړي او د مجاز سره یې توپیر هم همدا وروستنی دوه قیدونه دي چې د اصلي معنا اخیستلو جواز او د داسې قرینې نشتوالی دی چې د اصلي معنا اخیستلو مانع شي. لکه یو څوک وایي:

«ماهم څه د کدوانو پاڼې نه دي لوستي»

مطلب دا چې زه هم پوهېږم خو اصلي معنا هم اخیستل کېدای شي چې: کتابونه مې لوستي دي او د کدوانو پاڼې مې نه دي لوستي.

د کنايې لومړی ويش

د هغې معنا په اعتبار چې اشاره ورته کېږي کنايه په درې ډوله ده:

۱- د صفت نه کنايه.

۲- د موصوف نه کنايه.

۳- د نسبت نه کنايه.

۱- د صفت نه کنايه

دا هغه کنايه ده چې د يوه شي ځانګړتيا (صفت) ته پرې اشاره کېږي لکه د ځوانۍ، مروت، سړيتوب ښنبتن او مېلمه دوست انسان په هکله وايې:

«لوی دسترخوان لري»

چې د مېلمه دوستۍ او نورو ښو ځانګړتياوو نه کنايه ده، خو اصلي معنا هم اخيستل کېدای شي چې رېښتيا يې د سترخوان لوی وي.

لوی دسترخوان ډېرې ډوډۍ او خوړو لپاره وي او ډېرې ډوډۍ او خواړه د ډېرو وګړو لپاره وي.

۲- د موصوف نه کنایه

دا هغه کنایه ده چې موصوف ته پکې اشاره وي.

لکه بخیل انسان ته چې د خپل مال څوکیدار ووایې، یا قندهار ته د انارو وطن ووایې.

۳- د نسب نه کنایه

دا هغه کنایه ده چې نسبت ترې مراد وي لکه: توره په اصل غوڅه کوي. دا د اوچت نسب نه کنایه ده.

د کنایې دوهم ویش

د صفت نه کنایه په دوه ډوله ده:

۱- نږدې (قریبه).

۲- لیرې (بعیده).

۱ - نږدې کنايه

دا هغه کنايه ده چې له يوې معنا نه بلې ته انتقال پکې بې واسطې شوی وي. لکه «جنګېږکې»، «کنځلماري» او «بد اخلاقه» ښځې ته چې «ژبه وره» وواېي.

۲ - لیرې کنايه

دا هغه کنايه ده چې له يوې معنا نه بلې ته انتقال پکې په يوه يا ډېرو واسطو سره وي. لکه:

«د ګل نواز د کور ايرې ډېرې دي»

د ايرو ډېروالی د اور په ډېروالي دلالت کوي او د اور ډېر والی د ډېرو خوړو په پخولو دلالت کوي او د ډېرو خوړو پخول په ډېرو مېلمنو دلالت کوي نو دا د مېلمه دوستۍ نه کنايه شوه.

د کنايې دريم وېش

د لوازمو او سياق په اعتبار کنايه په څلور ډوله ده:

۱- تعريض.

۲- تلويح.

۳- رمز.

٤- إيماء.

۱- تعريض

تعريض په لغت کې د ډاګيزې خبرې خلاف ته ويل کېږي، او په اصطلاح کې هغه کنايه ده چې يوه خبره وشي او د خبرې سياق (چلښت) او ترخ کې بلې معنا او خبرې ته اشاره وشي. لکه د دوه مخي او منافق سړي په مخکې چا ته ووايې:

«سړی هغه دی چې مخامخ او پسې شا يو ډول وي او يوه خبره کوي»

دې کې هغه دوه مخي منافق ته اشاره وشوه چې ګڼې ته سړی نه يې. دا تعريض شو.

يا لکه يو سړي نه چا پوښتنه وکړه چې تر ټولو ښه او لايق سړی څوک دی ؟

هغه وويل: يره د ځان ستاينه ښه کار نه دی. يعنی زه يم.

بيا يې ترې پوښتنه وکړه چې تر ټولو بد او خراب سړی څوک دی ؟

هغه ورته وويل: يره ستا دښمني هم په سر نه شم اخيستلای. مطلب دا شو چې ته يې.

۲- تلويح

تلويح په لغت کې يو پړق يا څرک ته ويل کېږي او په اصطلاح کې هغه کنايه ده چې د تعريض نه پرته واسطې او لوازم ولري لکه چې د غريب او مسکين متکبر په هکله وايې:

«د خپلې شړۍ سره سمې پښې نه غزوي»

نو د شړۍ سره سمې پښې غزول په خپلې برخې صبر او د خپل اقتصاد او حيثيت سره سم چلېدل دي او د تکبر لويي او بې اندۍ لوازم د دې خلاف دي.

۳- رمز (پټه اشاره)

رمز په لغت کې پټې اشارې ته ويل کېږي لکه يو نږدې ته په ورو‌ځې، سترگې يا شونډې اشاره وکړي.

او په اصطلاح کې هغه کنايه ده چې د تعريض نه پرته پکې لږې او پټې داسې اشارې وي چې له هغې څخه داسې برېښي چې کنايه ده خو مطلب يې ښکاره نه وي. لکه:

«د سورګل زړه ډېر سخت دی»

دا د بې رحمۍ او سختۍ نه کنايه ده.

٤- إيماء (څرګنده اشاره)

إيماء په لغت کې اشارې ته ويل کېږي او په اصطلاح کې هغه کنايه ده چې د تعريض نه پرته پکې لږې او پټې اشارې وي خو مطلب يې څرګند وي لکه:

په نړۍ کې چې د وېش کاروان روان ؤ
د ننګ بار د افغانانو شو په برخه

دا د افغانانو د ننګياليتوب نه کنايه ده او څرګنده ده.

محاکات

محاکات په لغت کې یو تر بله کیسو او خبرو کولو ته ویل کېږي او په شعري اصطلاح کې محاکات د شاعر هغه لفظي انځور ګری ته ویل کېږي چې شاعر یو مفهوم، مراد، کیفیت او پېښه د شعر په ځواک داسې مصور کړي چې تصویر یې په زړه پورې، راښکونکی او اغېزناک وي، په محاکات کې د تشبیهاتو، استعارو او کنایو استعمال زیات رول لري چې د سالم ذوق او صحیح استعمال پورې اړه لري. بېلګه یې دا ده:

عبدالحمید بابا وایي:

لکه سر د پسه په اور غاښونه سپین کا
ما له نن له ډېره غمه خندا راغله

یا لکه دا:

دې دنیا سره زه داسې نا بلدیم
لکه لیرې کلیوال چې ښار ته لاړ شي

بديع

د بديع لغوي معنا:

بديع په لغت کې هغه مختَرَع او نوي ته ويل کېږي چې مخکنی بېلګه او نه لري.

الله تعالی فرمايي:

«قل ما کنت بدعا من الرسل» ورته ووايه زه پېغمبرانو کې نوی او بې مثاله پېغمبر نه يم(۱) يعنی له ما مخکې هم پېغمبران تېر شوي دي.

او الله تعالی فرمايي:

«بديع السماوات و الارض» «الله بې مثاله د اسمانونو او مځکې پېدا کوونکی دی»(۲) مطلب دا چې الله تعالی داسې اسمانونه او مځکه پيدا کړي دي چې مخکې يې مثال نه ؤ.

او الله فرمايي:

«ورهبانية ابتدعوها ما کتبناها عليهم» «او (نصارا وو) ګوشه نشينی

۱- سورة الاحقاف: ۹.

۲- سورة البقرة: ۱۱۷. سورة الأنعام: ۱۰۱.

او پیري له ځانه اختراع کړې وه مونږ پرې نه وه فرض کړې »(۱) .

اسلام کې بدعت هغه کار بلل کیږي چې د ثواب او عبادت په شکل کې داسې نوی وي چې د رسول الله صلی الله علیه و سلم په زمانه کې نه وي شوی، دا ډول کار په اسلام کې حرام بلل کیږي.

رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمایي: « کل محدثة بدعة و کل بدعة ضلالة »(۲)

« دین کې هر نوی کار بدعت دی او هر بدعت بې لاري ده. »

د بدیع اصطلاحي معنا :

په اصطلاح کې بدیع هغه علم ته ویل کیږي چې د خبرو ښکلا پرې پېژندل کیږي، خوند، ارزښت او رونق یې زیاتیږي او د کلام په مراد لفظي او معنوي دلالت پرې څرګندیږي.

هره خبره دوه ډوله ښکلا لري چې یوه ذاتي او بله عرَضي ده. ذاتي ښکلا د معانیو او بیان په علم څرګندیږي چې مخکې تېر شول او عرَضي (ورپېښه) ښکلا د بدیع په علم څرګندیږي چې مونږ یې په راتلونکیو کرښو او مخونو کې څیړو. د بدیع ښکلا هغه وخت څرګندیږي چې نابېره او بې تکلفه وي؛ تکلف او کوښښ را ایستل په هر کار کې ښه نه برېښي.

۱- سورة الحدید: ۲۷.
۱- بخاری او مسلم.

د بدیع ډولونه

د بدیع ښکلا وې په دوه ډوله دي:

۱- لفظي ښکلا وې.

۲- معنوي ښکلاوې.

۱- لفظي ښکلاوې (صنايع)

۱- جناس

د دوه لفظونو په تلفظ کې يو والي او معنا کې جلا والي ته جناس ويل کېږي؛ تجنیس، تجانس او مجانسه هم بلل کېږي. او دا په دوه ډوله دي:

۱- لفظي جناس.

۲- معنوي جناس.

د لفظي جناس ډولونه

۱- تام (پوره) جناس

دا هغه جناس دی چې دوه لفظونه په هر څه کې یو شان وي. لکه د توروپه نوعې، شمېر، هیأت (حرکاتو او سکناتو) او ترتیب کې. دا بیا په دوه ډوله دی:

الف- مماثل جناس.

ب- مستوفي جناس.

الف- مماثل جناس

که دواړه لفظونه له یوې نوعې څخه وو لکه:

د وه اسمونه، دوه فعلونه او دوه توري، نو دا مماثل جناس بلل کېږي لکه:

لېر زما په لور نظر کېږه
غم په لور رانه جلا کېږه

اول «لور» نه مطلب طرف او خوا ده، او دوهم «لور» نه دربېلو «لور» دی.

ب- مستوفي جناس

که دوه لفظونه د مختلفو نوعونه وي لکه:

اسم او فعل نو دا مستوفي جناس بلل کېږي. لکه (غالبا) دولت لوانی چې وايي:

کسي هغه کسي چې د يار کسي پرې کسي
ورک شه هغه کسي چې بې ياره کسي کسي

دلته د دواړو نيم بيتيو اخري «کسي» فعل دی چې د «گوري» په معنا دی او نور اسمونه دي چې د سترگو کسي دي.

۲- نيمگړی جناس

دوه لفظونه چې ترتيب، نوعې، شمېر او هيأت نه په يوه يا ډېرو کې سره بدل وي نيمگړی جناس بلل کېږي، خو په دې شرط چې توپير به په يوه توري کې وي. او دا په درې ډوله دی:

۱- مردوف.
۲- مکتنف.
۳- يوستوی مطرف.

۱ - مردوف جناس

دا هغه جناس دی چې د یوه لفظ په اول کې د بل نه یو حرف زیات وي. لکه:

تاچې روګدی کړخپل ځان په ښه عادت
نو حاصل دې کړ بې شکه سعادت

دلته په «سعادت» کې له «عادت» نه یو توری (سین) زیات دی چې په سرکې راغلی دی.

۲ - مکتنف جناس

دا هغه جناس دی چې د یوه لفظ په منځ کې یو حرف زیات وي لکه:

سور په وینو مې کفن
سر مې کښېښود په وطن

دلته د «سور» او «سر» په منځ کې د «و» په زیاتوالي توپیر راغلی دی چې د «سور» په منځ کې دی.

۳- يو ستوى مطرف جناس

دا هغه جناس دى چې د يو د لفظ په اخر کې يو حرف زيات وي لکه:

خیـــــر او شـــر مـــې کــړ جــلا
شـــرم عـــار مـــې پر دښـــمن

دلته د «شر» او «شرم» ترمنځ په «م» سرد توپير راغلى دى چې د «شرم» په اخر کې دى.

مذيل جناس

دا هغه جناس دى چې په پاى کې يې دوه يا زياتو تورو کې اختلاف وي. لکه:

تل د دوه وو منځ کې خير او سوله غواړه
شه منځګړى د اخلاص او ديانت

دلته منځ او منځګړي کې مذيل جناس دى.

غبرگ مطرف جناس

دا هغه جناس دی چې په اول کې يې دوه يا زياتو تورو کې اختلاف وي.

لکه:

د کابل او ننگرهار

د زابل او قندهار

د ننگرهار او قندهار ترمنځ غبرگ مطرف جناس دی.

مضارع جناس

دا هغه جناس دی چې د دوه لفظونو په اول، منځ يا پای کې په دوه داسې تورو کې اختلاف وي چې په مخرج کې سره نږدې وي. لکه:

که څوک نه شي انسانانو ته قصاب

پرې اسان به شي د خو بدو حساب

دلته د قصاب او حساب ترمنځ مضارع جناس دی.

لاحق جناس

دا هغه جناس دی چې په اول منځ یا پای کې د دوو لفظونو په دود، داسې توروکې اختلاف وي چې په مخرج کې سره لیرې وي. لکه:

تلاوت کوه په مینه د قرآن
سخاوت کوه هر کله په کثرت

دلته د تلاوت او سخاوت ترمینځ لاحق جناس دی.

محرف جناس

دا هغه جناس دی چې دوه لفظونه په لیکلو کې سره ورته وي او په حرکاتو او سکناتو کې یې توپیر وي. لکه:

د شکور شکور کې ډوډۍ وي که سوکړ ک
د مبلمه مخکې یې ږدي په احترام

اول «شکور» کې د شین زور دی چې د شخص نوم دی او دوهم «شکور» کې شین ساکن دی او واو اوږد دی هغه د لوخو یا مزرونه جوړ پلن لوښي ته ویل کیږي چې ډوډۍ او سوکړکان پکې ایښودل کیږي.

مصحف جناس

دا هغــه جناس دی چې دوه لفظونه داســې ســره ورته وي چې کــه نقطې (ټکي) ترې ليرې کړې هيڅ تـوپير يې نه کېږي او که ټکي ورته وي نو توپير يې څرګندوي لکه:

څنګه انصاف او عدالت به وي دا
چې چرته شروي زما سر ته راځي

د شر او سر ترمنځ په ټکو کې توپير دی که د شر نه ټکي ليرې شي نو سر به شي او يا د سر سين باندې درې ټکي وکړې نو شر به شي.

مرکب جناس

دا هغه جناس دی چې دوه لفظونه سره ورته وي خو يو مفرد وي او بل مرکب وي.

او دا په درې ډوله دی:

۱- مرفو.
۲- مقرون.
۳- مفروق.

۱ - مرفو جناس

دا هغه جناس دی چې يوې خواته مرکب وي خو يو ځای وي او بلې خواته مفرد وي. لکه:

اورو مرو، کوه کوم کار
د ورور سرد، اوسه همکار

دلته د «کوم کار» او «همکار» ترمنځ مرفو جناس دی.

۲ - مقرون جناس

دا هغه جناس دی چې دواړه خواوې په ليکلو او تلفظ کې يو شان وي او په معنا کې جلا وي. لکه:

چې په توره او أدب يې کړو خوشحال
ننګيالی ۀ توريالی ختهک خوشحال

دلته اول «خوشحال» نه مطلب خوښ او دوهم خوشحال ختهک دی.

۳- مفروق جناس

دا هغـه جناس دی چې دواړه خـواوې په تلفظ کې یو شـان وي او په لیـکلو کې جلا وي. لکه:

مــه پاتې کــبــږه ځــه لا
لارې تـه ور کــــړه ځـــلا

دلته د «ځه لا» او د «ځلا» ترمنځ مفروق جناس دی.

قلب یا مقلوب جناس

دا هغه جناس دی چې توري یې یو شان وي خو د تورو ترتیب سره بدل وي.

او دا په درې ډوله دی:

۱- چپه.

۲- رد او بدل.

۳- مستوي.

۱ - چپه جناس

دا هغه مقلوب جناس دی چې د يوې خوا لفظ پوره سرچپه کړې نو د بلې خوا لفظ ترې جوړېږي. لکه:

ای وطنه تا ضرور ابادوم
پټ په زړه کې ستا د مينې تېپ لرم
پټ چې سرچپه کړې تېپ شو چې زخم ته ويل کېږي.

۲ - رد او بدل جناس

دا هغه مقلوب جناس دی چې د دوه لفظونو توري په نوعې او شمېر کې سره برابر وي خو په ترتيب کې رد او بدل وي. لکه:

چې په راتگ مې ستا لېمه د رانده شول
ستا د دوړی مېله مې نه ده په کار
«لېمه» او مېله» په تورو کې يو شان دي او په ترتيب کې بدل دي.

۳- مستوي (برابر) جناس

دا هغه مقلوب جناس دی چې یو لفظ د دواړو خواوو نه یو شان لوستل کېږي که له ښي خوانه ولوستل شي او که له چپې خوانه ولوستل شي یو ډول وي. لکه:

ننګ او غېرت مې لاتت شوي نه دي
د وطن درد مې زړه کې څړیکې وهي

په دې شعر کې «تت» او «درد» د دواړو خواوونه یو شان لوستل کېږي دا مستوي جناس دی او دا ډول جناس تر ټولو څوا کمن بلل کېږي.

۲- تصحيف

تصحیف دې ته ویل کېږي چې دوه یا ډېر لفظونه سره داسې ورته وي چې ټکي ترې لېرې کړې نو یو ډول لیکل کېږي لکه:

سور او شور، یا: توره، بوره، نوره.
یا: سکور، شکور، منیر، منبر، شپه، شنه، شته.

۳- سجعه

سجعه د دوه فاصلو يووالي ته ويل کېږي او فاصله په نثر کې داسې ده لکه په شعر کې قافيه. سجعه زياتُه په نثر کې وي د شعر په حشوې کې کله کله راځي، سجعه د دوه فقرو د اخري لفظونو همغږۍ ته ويل کېږي. او دا په درې ډوله ده:

۱- مطرف.

۲- مرصع.

۳- متوازي.

مطرفه سجعه

دا هغه سجعه ده چې دواړه فاصلې په وزن کې مختلفې وي او په قافيې کې سره برابرې وي. لکه:

افغانستان نه د يوه شخص د پلار دی او نه د چا ځانګړی ابتکار دی بلکه دا د ټولو افغانانو شريک ديار دی.

دلته «پلار» «ابتکار» او «ديار» په وزن کې مختلف دي او قافيې کې سره يو دي.

مرصعه سجعه

دا هغه سجعه ده چې د دوه يا ډېرو فقرو لفظونه په وزن او قافيې کې يو شان وي.

لکه: سوله او يورنگي ثواب دی، فساد او دوه رنگي عذاب دی. دلته «ثواب» او «عذاب» په يو وزن او يوې قافيې دي.

متوازي سجعه

دا هغه سجعه ده چې دوه يا ډېرې فقرې په فاصلو کې يو شان وي او مخکنيو لفظونو کې توپير ولري. لکه د سليمان ماکو د تذکرة الأولياء دا عبارت:

وايم حمد او سپاس د لوی خاوند او درود پر محمد مصطفی صلی الله عليه و سلم چې بادار د کونينو، او رحمت د ثقلينو،...

په ويا له داغستان او سېږم، او په دې مځکو پايېږم،... مراقد د اولياوو او واصلينو مې پلټل او په هر لوري مې کاملان موندل(۱).

۱- «تذکرة الاولياء» د سليمان ماکو: ۱.

٤- ازدواج (جوړه)

د دوه جوختو او ګاونډیو لفظونو ورته والی ازدواج بلل کېږي. لکه:

مخې شمخې لري.

دلته «مخې» او «شمخې» سره ورته دي په «شمخو» کې د «شین» توری زیات دی که شین وغورځېږي نو دواړه کټ مټ او یو شی کېږي او که «شین» وي نو سره ورته او جوخت دي.

۵- تشریع (سپړل او اوبدل)

تشریع دې ته ویل کېږي چې په شعر کې دوه یا درې قافیې وي که یوه یا دوه قافیې له شعر نه وغورځېږي نو هم شعر ته کوم تاوان نه پېښېږي او شعر برابر راځي لکه دا لاندې شعر چې په درې ډوله سپړل کېدای او اوبدل کېدای شي:

(۱) څه ناورین مونږ په کور دی
تل ژړا د یتیمانو
د غلیم راته پېغور دی
برملا د غدارانو

پورې شوی په مونږ اور دی
هوېدا د اجیرانو
ولې دومره خاموشي ده
په ناتار، د نړیوالو
که زمونږه بې وسي ده
انتظار د ښه احوالو
تپل شوی په مونږ جنګ دی
ناروا خپلو منځو کې
اتفاق راڅخه رنګ دی
شو پنا په کړاوو کې
د دښمن راته نیرنګ دی
شا په شا په مرکو کې
اصالت ته مو خطر دی
د اغیارو په لمسون
دی ملت ته مو ضرر دی
د خونخوارو په شبخون

له دې شعر نه که وروستی قافیه لېرې کړو نو شعر بیا هم برابر راځي او داسې یې لولو:

(۲) څه ناورين زمونږ په کور دى تل ژړا
د غليم راته پېغور دى برملا
پورې شوى په مونږ اور دى هوېدا
ولې دومره خاموشي ده په ناتار
که زمونږ د بې وسي ده انتظار
تپل شوى په مونږ جنګ دى ناروا
اتفاق راڅخه رنګ دى شو پنا
د دښمن راته نيرنګ دى شا په شا
اصالت ته موخطر دى د اغيارو
دې ملت ته موضرر دى د خونخوارو

او که وروستى دواړه قافيې ورڅخه وغورځوو بيا هم شعر جوړ دى او داسې يې لولو:

(۳) څه ناورين زمونږ په کور دى
د غليم راته پېغور دى
پورې شوى په مونږ اور دى
ولې دومره خاموشي ده
که زمونږه بې وسي ده
تپل شوى په مونږ جنګ دى

اتفـــاق راڅــــخـــه ړنګ دی
د دښـــمن را تـه نيــــرنګ دی
اصـــالت تـه مـــو خطر دی
دې ملـت تـه مـــو ضـــرر دی

٦- ترافق (همزولي بيتونه)

دوه يا ډېر داسې بيتونه راوړل چې که نيم بيتي يې مخکې وروسته شي هيڅ تاوان نه پېښوي، ټولې يو شان لوستل کېږي او شعر برابر راځي.

بېلګه يې داده:

د بد خـوي وي هر يو کـار د حـرامي
بې شـرمي وي هر کـردار د حـرامي
شــــرارت وي په ديار د حـــرامي
دوه مـخي وي تل روزګـار د حـرامي
د دوکـــې وي هر اقـــرار د حـــرامي
په دروغـــو وي ټينګار د حـــرامي
بې حـــيـــا بې ادب چار د حـــرامي
سـتـرګې ځـيرې تر ځـتـار د حرامي[1]

۱- ځتار: دمقعد کړی.

دا گــرد عــمــر وي داغــدار د حـرامي
وي نــاوړه ابــتــکــار د حـــــــرامــي

۷- موازنه (پرتليز تول)

د دوه فاصلو په وزن کې يووالی او په قافيو کې توپير موازنه بلل کېږي.
لکه: اسلام ومنئ، احسان مه هېروئ.
دلته «اسلام» او «احسان» په وزن کې يو شان دي خو په قافيه کې بدل دي.

۸- ترصيع

د وزن يووالی او د وروستی برخې يووالی يا نږدې والی ترصيع بلل کېږي.
لکه: لوگري کښتونه ربېي او ملگري حسدونه ربېي.
دلته «لوگـري» او «ملگري» کې او «کـښـتـونـه» او «حـسـدونه» کې ترصيع ده.

۹- لزوم مالا يلزم

لزوم مالايلزم (د هغه څه لازم گڼل چې لازم نه وي) دې ته ويل کېږي چې په شعر يا نثر کې ليکوال په ځان داسې څه لازم وگڼي چې اړتيا ورته نه وي خو

که بې تکلفه وي نو ښکلا ګڼل کېږي. لکه ځينې د قافيې پر «روي» توري سربېره نور هم يو شان راوړي، ځينې داسې شعر وايي چې هر بيت په کوم توري پېل شوی وي په هماغه توري ختمېږي، ځينې داسې شعر وايي چې يو بيت په کوم توري ختم شي د بل بيت په هماغه توري پيل کېږي يا داسې نور چې د ځينو بېلګې يې دا دي:

۱۰ - دوه اړخيز

دا هغه صنعت دی چې د بيت پيل او پای په يوه توري وي لکه:

تا چې روږدی کړ خپل ځان په ښه عادت
نو حاصل دی کړ بې شکه سعادت
تل د دوه وومنځ کې خبر او سوله غواړه
شه منځګړی د اخلاص او ديانت
تلاوت کوه په مينه د قرآن
سخاوت کوه هر کله په کثرت

دلته د هر بيت په پيل او پای کې د «ت» توری دی.

۱۱- واز

کله شاعر دا التزام کوي چې په ټول شعر کې شفوي (د شونډو) توري نه وي چې مونږ يې «واز» بولو. بېلګه يې دا ده:

هغــه چا چې کــړی کــار د عــدالت
تل يادېږي د هغــــه دا ليــاقت
عــدل ښــه دی د هر چا ســره چې کــړه شي
د عــــادل عــــدل ګــــانه شي د رايت
چې له عــدل نه انکار کــړي انســان نه دی
عــدل هر کله دی ښــه انســـانيت
سيــاست کــې عــدالت ښــه ســعــادت دی
عـــادل هر کله لايق د ســيـــادت
هر قاضی چې عـدل نه کړي غټ جاهل دی
عــدالت کـــې څـــر ګنديږي ديانت
عــدل هر چار کـــې هر چا لره ښــادي ده
عــدل دی ديانتــدار ســره زينت

۱۲- لغز (غیر منقوطه)

کله شاعر دا التزام کوي چې ټول شعر کې د ټکو والا توري نه راوړي او مونږ يې په لغز نوموو. لکه:

علم حلم او عمل سره همکار کړه
حسد مه کړه هر مهال د عدل کار کړه

وهر دول هم الم لره دواده
د اسلام عمل هر کار او هر کردار کړه

د الله او د رسول لاره ده سمه
گمراهي سره همدا همدم سهار کړه

یا:

سم کړه کردار، مکړه وسواس
وکړه چوار، د لوړ احساس
عدل کوه، د هر مهال
مکړه دعوه، د هر کمال

۱۳- قبيح او مليح (برگ)

قبيح او مليح هغه شعر دی چې يو نيم بيتی يې د هر ناوړه او د کنځلو په څېر وي او بل نيم بيتی دومره ښه وي چې د لومړي نيم بيتي معنا هم ورسره سمه شي. بېلگه يې دا ده:

ستا د مور سره يې وکړم
ښه نېکي او احسانونه

نورې د برې بېلگې لري چې ليکل يې مناسب نه گڼم.

۱٤- پوخلی (منقوطه)

هغه شعر چې ټول توري يې د ټکو والا وي «پوخلی» بلل کېږي لکه:

جبين چې ټيټ شي
غبږ يې ټيټېږي
پښې يې شي شخې
غبږ يې تښېږي

يا لکه:

چې بخت يې تت شي ښې چينې تپې شي
نغښتې يې نخښې پښتنې پتې شي

۱۵- پاسنى (فوقانيه)

هغه شعر چې د لاندې ټکو والا توري پکى نه وي او ټول يا اکثر يې د پاسنيو ټکو والا توري وي «فوقانيه» بلل کېږي چې مونږ يې «پاسنى» بولو. لکه:

دا څه رنګه ناتار شو
ژړا مو انتظار شو
د أمن لاره ورکه
ژوندون مو ټول انګار شو
سودا مو ګډه وډه
د ظلم مو روزګار شو
دردونه کړاوونه
خطا راڅخه وار شو

۱٦- لاندینی (تحتانيه)

هغه شعر چې د پاسه ټکو والا توري و نه لري او ټول يا اکثر توري يې د لاندينيو ټکو والا وي «تحتانيه» بلل کيږي چې مونږ يې «لاندينی» بولو. لکه:

دا ولې يوېې وسه
دا ولې يو برباد
بې سوچه بې باکي ده
هېر کړي مو امجاد
له کوره هم بې کوره
يو ليرې له هېواد
احساس راسره کم دی
يو ځکه نا مراد

۱۷ - تضمین

په شعر کې د بل شاعر کلام راوړل، حواله ورکول او ورته اشاره کول تضمین بلل کېږي. لکه:

چې خوشحال يې وه په ننګ تړلې توره
زه هماغه ننګيالی پښتون افغان یم

په دی شعر کې د خوشحال ختک دې شعر ته اشاره ده چې:

د افغان په ننګ مې وتړله توره
ننګيالی د زمانې خوشحال ختک یم

۱۸ - ذوالقافیتین (دوه قافیېز)

هغه شعر چې دوه قافیې ولري ذوالقافیتین (دوه قافیېز) بلل کېږي لکه:

د سيالانو په مخ پورې د غدار در
غلامۍ نه به تل ټيټ وي شرمسار سر

د خوښۍ او سرلوړۍ ژوند يې نصيب وي
له فساد څخه چې ولري کنار نر

هېڅ يې بوله په ټولنه کې منفور دی
چا چې وکتل په ظلم او ازار زر

د هغه بزګر مېوې غلې وي ډېرې
چې په ځمکه باندې کړي د ابتکار کر

د مظلوم او د يتيم په مخ چې بند وي
دی ضرور د ماتولو سزاوار ور

چې د ژوند موخه يې کور کالي ډوډۍ وي
په موګي کتې وښو کړي افتخار خر

۱۹- ذوالقوافي (باراني)

ذوالقوافي هغه شعر دی چې له دوه وو څخه زياتې قافيې ولري چې مونږ يې «باراني» بولو ځکه چې د قافيو باران پکښې وي او که د قافيو تر منځ رديفونه هم ولري نو بيا «ذوالقوافي مع الحواجب» بلل کېږي. بېلګه يې دا ده:

چا د شرم ورکې د ليلا نه جلباب لرې کړ
چا د ژوند سفر کې له حيا نه شباب لرې کړ
ورک شو خوشامندونه اثر يې په خبرو کې
دې ملا منبر کې د وينانه عتاب لرې کړ

هله را معلوم شوې چې احساس کې د غدغه لړې
تا چې په شجر کې د بورا نه ګلاب لړې کړ
څرک د پيغمبر باندې نړې تولـه روښانه شوه
رب د مکې غـرکې د حـرا نه تناب لړې کړ
هجر کې يو کيف دی چې په وصل کې يې نه وينم
ما چې خپل نظر کې د ښکلا نه حجاب لړې کړ

په دې شعر کې درې قافيې دي چې د اولې مصراعې د «ور»، «ليلا» او «جلباب» سره يو شان دي.

د ذوالقوافي بل ډول داسې وي چې يوه قافيه په اخر کې درې ځل غبرګه شوې وي لکه:

نه منل مـو د مـلا مـلا مـلا
شـو هر څـه راتـه بلا بلا بلا
عـداوت او شـقـاوت مـو شو نصيب
ټولې مينې شوې جـلا جـلا جـلا
بې تدبيـره حـرکت مـو چې کـاوه
اوس پيـدا شـو له خـلا خـلا خـلا
را بيدار شئ چې شو تېر هغه شو هېر
راځئ اوس وکـړو سـلا سـلا سـلا

وران تاتوبي نن ودان کـــړو په همت
په خـدمت يې کـړو ځـلا ځـلا ځـلا

۲۰- تکرار (غبرگون)

په يوه نيم بيتي کې د قافيې غبرگون «تکرار» بلل کېږي. لکه:

نازولي کــې چې نه وې دافــتــاب تاب
مـيږه نه دی کـه پرې راشي د شـباب باب

د تقليـد پر دې په سـترگـو د جـمود مـود
قـيـاسي ابليس و نه کړ د سجـود جـود

۲۱- سوال او ځواب

کوم شعر کې چې د دوه تنو مناقشه، مکالمه، مناظره او يو تر بله خبرې وي سوال او ځواب بلل کېږي. بېلگې يې په لاندې توگه دي:

(۱)

خلکو لږ غـرور شئ زه او دی په جنگ يو
هـيڅ يـو تـر بلـه قـنـاعـت نه کـــــــرو
نه يو ځای کېږو سره څنگ په څنگ يو
خـپلو منځـو کـې رفـاقت نه کـرو

***

زه وایم ستر قدرت د یو الله دی
دی وایي روس او امریکا ورسره
زه وایم هر څه کې واکمن هغه دی
دی وایي جاریې شم بابا ورسره

***

زه وایم پرېږده چې عالم پوهوم
دی وایي مه کوه ناپوهه ښه دي
زه روح ناروغو ته دوا ورکوم
دی وایي پام کوه ناروغه ښه دي

***

زه تول جهان متبعین خوښوم
دی یې ړانده مقلدین خوښوي
زه تور ته نه ګورمه سپین خوښوم
دی بې تمیزه ګډ رنګین خوښوي

***

زه مړه سنت ژوندي کول غواړمه
دی وایي پرېږده سر پرې مه خوږوه

زه په توحید قربانېدل غواړمه
دی وایي خپله زندګي جوړوه

***

اوس د انصاف فېصله تاسو وکړئ
چې زه په حقه یم که دا په حقه
ښه فکر و سوچ په دې صفاتو وکړئ
چې دا مسلک به وي د چا په حقه

***

مسلم دوست څه بې انصافي نه غواړي
د چا په حق کې بې باکي نه غواړي

یا دا:

(۲)

زوی: څنګه دې رنګ زېړ دی پلاره چا څخه خفه یې ته
ولې په غوسه یې ته
پلار: رنګ مې ځکه زېړ دی زویه تا څخه خفه یمه
ځکه په غوسه یمه

تر پایه پورې اوږد سوال او ځواب دی(۱).

یا دا:

۱- د حق ګونګسی: ٦۰.

(۳)

ويل يې اختر دی تو کر راوړه چې جامې وګنډو
ما ويل هغه اختر لا نه دی نن غمونه ګنډو

۲۲ - مربع (څلکوری)

دا هغه دوه بېتونه يا څلور نيم بيتي دي چې که هر نيم بيتی په څلورو کورونو ووېشل شي، شپاړس (۱٦) کورونه کېږي که د دې شپاړسو کورونو هريو له ښي خوانه ولولې او که له پاسه نه يې د ښکته په لور ولولې يو ډول دوه بيتونه يا څلور مسرې لوستل کېږي.

بېلګه يې دا ده:

	(۱)	(۲)	(۳)	(۴)
(۱)->	د چا	په زړه کې	د مينې	اور دی
(۲)->	په زړه کې	غم دی	جام يې	نسکور دی
(۳)->	د مينې	جام يې	تش دی	پېغور دی
(٤)->	اور دی	نسکور دی	پېغور دی	نور دی

۲۳ - تلميع

په يوه شعر کې د دوه وو يا ډېرو ژبو راوړل تلميع بلل کېږي. لکه د ميرزا حنان بارکزي دا مناجات:

إلهي د هر چا قاضي الحاجات يې
په قضا په کرم حل المشکلات يې

نا اميدي ده ستا له دره څخه کفر
د هر چا د غم کافي المهمات يې

ته ارحم الراحمين يې رحم وکړه
عفوه کړونی د همه و خطايات يې

څه قدرت لرم چې پورته کښته وايم
ته خالق د اوو مځکو سماوات يې

بې بدۍ بل عمل نه راڅخه کېږي
ته خبر په وارو سر و خفيات يې

خپل حاجت زه له تا غواړم ذوالجلاله
دا په دا چې ته مجيب الدعوات يې

ستا له دره هیڅ سړی نا امېد نه ځي
زه هم نه ځم ته واهب العطایات یې
کار زما غریب په خپل فضل پوره کړه
لاس مې ونیسه رفیع الدرجات یې
(ترپایه)

۲٤ - توشیح

توشیح هغه شعر ته ویل کېږي چې د بیتونو یا د لومړیو مسرو د سر توري راټول او سره یو ځای کړې نو د هغې نه یو بیت، یو مسره، کوم نوم او یا جمله جوړه شي. لکه:

۱/م مولود چې په مکه کې هویدا شو محمد
تیارو د جهالت لره سبا شو محمد
۲/ح حرانه را څرګنده شوه سپوږمۍ د رحمتونو
ترږمۍ د فسادونو ته رڼا شو محمد
۳/م مظلوم کره خوښي شوه د یتیم اوښکې شوې وچې
سمون لره، بدلون لره پیدا شو محمد
٤/د د ظلم غلبې وې د ستم توري پردې وې
تورتم د ګمراهۍ ته رهنما شو محمد

۵/ر رحمت شو بې توپیره برابر گرد ې نړۍ ته
انسان لپاره زیری په ریښتیا شو محمد

۶/س سود ونه وو ظلمونه وو نړۍ ټوله بیماره
دې گردو کړاوونو ته دوا شو محمد

۷/و وروري او همدردي او عدالت وو نه بدلي
دې لوړو ارزښتونو ته ځلا شو محمد

۸/ل لمسون ؤ بې باکي وه بې لاري حق تلفي وه
دې ټولو بد رنگیو ته ښکلا شو محمد

۹/ا الفت شو محبت شو لیاقت شو صداقت شو
بیمارو پرگنو ته مسیحا شو محمد

۱۰/ل له ټولو خطرونو بې پروا عالي جرأت ؤ
په بدر او أُحد کې برملا شو محمد

۱۱/ل لا رښود و پیغمبر ؤ همیشه د حق په خوا ؤ
له ټولو برباد یو نه جلا شو محمد

۱۲/هـ هلاک به مسلم دوسته مخالف د محمد وي
هر چا لره قدوه او مقتدا شو محمد
صلی الله علیه وسلم

د دې شعر د هر بیت د اول نیم بیتي د سر توري چې یو ځای کړې نو «محمد رسول الله» ترې جوړیږي. یا د «غندنه» تر عنوان لاندې شعر وگورۍ

هغه هم د توشیح د صنعت په دود لیکل شوی دی.

د شعر د یوه بیت وېش

څرنګه چې راتلونکي ځینې عنوانونه د شعر د بیت وېش پورې اړه لري نو باید ویې پېژنو. د شعر هر بیت دوه مسرې (مصراعې) یا نیم بیتي لري چې دواړه د شعر په دود داسې وېشل کېږي:

هر بیت پنځه برخې لري:

۱- صدر.

۲- عروض.

۳- ابتدا.

٤- عجز.

٥- حشو.

۱- صدر: د لومړي نیم بیتي لومړۍ برخې ته ویل کېږي.

۲- عروض: د لومړي نیم بیتي وروستۍ برخې ته ویل کېږي.

۳- ابتدا: د دوهم نیم بیتي لومړۍ برخې ته ویل کېږي.

٤- عجز: د دوهم نیم بیتي وروستۍ برخې ته ویل کېږي.

٥- حشو: د دواړو نیم بیتیو منځنیو برخو ته ویل کېږي.

لکه:

۱- راځئ	چې يو شو افغانانو	ورونو
صدر	حشو	عروض
۲- وکړو	په مينه افغاني	تفاهم
ابتدا	حشو	عجز

۲۵- رد العجز

د غبرګون، تجنيس، اشتقاق او مشابه اشتقاق په حيث چې د دوهم نيم بيتي وروستۍ برخه (عجز) د بيت د نورو څلورو برخو نه په هره يوه کې تکرار شي «رد العجز» بلل کېږي او دا په څلور ډوله دی:

۱- رد العجز على الصدر.

۲- رد العجز على العروض.

۳- رد العجز على الإبتداء.

٤- رد العجز على الحشو.

او هريو يې بيا په څلور ډوله دی:

۱- د غبرګون په ډول.

۲- د تجنيس په ډول.

۳- د اشتقاق په ډول.

٤- د مشابه اشتقاق په ډول.

چې په دې ترتيب د «رد العجز» ډولونه (١٦) شپاړس کېږي او رد العجز على الحشو دوا‌ړو نيم بيتيو کې کېږي چې څلور ورسره نور زيا تېږي او د رد العجز ټول ډولونه (٢٠) شلو ته رسېږي چې تفصيل يې په دې ډول دی:

رد العجز على الصدر (په سينې د لنډې غبرګون)

عجز د عجېزې نه دی او عجيزه لنډې (د ملا لاندينی اخري برخې) ته ويل کېږي او صدر سينې او لومړۍ برخې ته ويل کېږي، په شعري اصطلاح کې عجز او صدر مخکې وېږندل شول.

رد العجز على الصدر دې ته ويل کېږي چې د شعر د لومړۍ مصراعې (مسرې) لومړۍ برخه د دوهمې مصراعې وروستۍ برخې سره په لاندې څلورو ډولونو يو شان راشي:

١- د غبرګون په ډول لکه:

ژوندی مـــړ دی هغـــه څـــوک
چـې يـاد نـه شـي مـــــړ ژونـدی

دلتـه اول ژوندی او دوهم ژوندی په لفظ او معنا کې يو دي او يو د بيت په سر او بل په اخر کې راغلي دي.

۲- د تجنيس په ډول لکه:

ډنگر شه دی نه چاغ شوی په حرام
حرام خور وي همېشه لکه ډنگر

دلته اول ډنگر د خوار په معنا دی او دوهم ډنگر د څاروي په معنا او يو د بيت په سر او بل په اخر کې راغلي دي.

۳- د اشتقاق په ډول لکه:

شرافت په همدردۍ وي د انسان
په ټولنه کې خواخوږی وي شريف

دلته شرافت او شريف د يوه اشتقاق اړيکي لري خو يو مصدر دی او بل اسم فاعل دی او د بيت په سر او اخر کې راغلي دي.

٤- د مشابه اشتقاق په ډول لکه:

زمانه د هغه چا ده
چې وي مخکې څوک زمانه

دلته اول «زمانه» يوه کلمه ده، د وخت په معنا ده او دوهمه «زمانه» دوه کلمې دی «زما» او «نه» يعني «زما څخه» دواړه سره ورته دي او يوه په صدر او بله په عجز کې راغلي دي.

رد العجز على العروض
(په څنډې د لنډې غبرگون)

عجز او عروض مو مخکې وپېژندل او رد العجز على العروض دې ته ويل کېږي چې د لومړۍ مصراعې وروستۍ برخه د دوهمې مسرې وروستۍ برخې سره په لاندې څلورو ډولونو يو شان وي:

۱- د غبرگون په ډول لکه:

کېمرود تصور کې تصويرونه جوړوم
نړۍ ته نن بدل غوندې رنگونه جوړوم

جوړوم په عروض او عجز کې غبرگ شوي دي.

۲- د تجنيس په ډول لکه:

د جنت او د هغه مخکې موره ده
چې له حرصه يې حرامونه موره ده

دلته د اولې مصراعې «موره» د مخکې جگه موره ده او د دوهمې مصراعې په عجز کې «موره» د گېډې درد (پينغ) دی.

۳- د اشتقاق په ډول لکه:

خپل پردی به برابر گڼي منصف
د بل حق کې بې باکي نه دی انصاف

دلته منصف او انصاف په اشتقاق کې سره شریک دي او یو په عروض کې او بل په عجز کې راغلي دي.

٤ - د مشابه اشتقاق په ډول لکه:

چې پیدا شوې نا خبر سبا بېگانه
اوس نو ولې له الله شوې بېگانه

دلته یو «بېگانه» په عروض کې او بل په عجز کې راغلي دي او په اشتقاق کې سره ورته ښکاري خو د واړه جلا معنا لري اول دوه کلمې دی «بېگا» او «نه» یعنې «له بېگا څخه» او دوهم یوه کلمه ده چې «بېگانه» پردي او نابلد ته ویل کېږي.

رد العجز على الإبتدا ء

(په پیل د لنډې غبرگون)

مخکې مو عجز او ابتدا پېژندلي دي؛ رد العجز على الإبتدا دې ته ویل کېږي چې د دوهمې مسرې لومړی برخه د هغې وروستۍ سره په لاندې څلورو ډولونو یوشان وي:

۱- د غبرګون په ډول لکه:

کنځلماره ژبه وي ترخه
خوږه ژبه په هر وخت کې وي خوږه

دلته په ابتدا او عجز دواړو کې خوږه په يوه لفظ او معنا غبرګه شوې ده.

۲- د تجنيس په ډول لکه:

مېړني د ننګ مېدان ته په خوښۍ ځي
سر کې ځي هغه چې ولري افغان سر

دلته په ابتدا کې سر د مخکې په معنا دی او په عجز کې د بدن د سر په معنا دی.

۳- د اشتقاق په ډول لکه:

له دې ډېرو اميرانو مې توبه
خلافت لپاره يو وي خليفه

دلته خلافت او خليفه په اشتقاق کې سره شريک دي؛ يو په ابتدا او بل په عجز کې راغلي دي.

٤- د مشابه اشتقاق په ډول لکه:

خپل وطن چې ورانوې د بل په لمسه
غلامي دې مبارک شه اې غليمه

دلته «غلامي» او غليمه» په اشتقاق کې سره مشابه ښکاري او دي جلا.

رد العجز على الحشو

(په ډکون د لنډې غبرگون)

عجز او حشو مو مخکې وپېژندل؛ رد العجز على الحشو دې ته ويل کېږي چې دواړو مسرو نه د کومې منځنۍ برخه د دوهمې وروستۍ سره په لاندې څلورو ډولونو يو شان وي:

۱- د غبرگون په ډول:

الف- د اولې مصراعې د حشوې سره د عجز غبرگون لکه:

ځوان هغه چې په ازمېښت کې بريالى شي
شکر دا چې بريالى شوم په ازمېښت کې

دلته «ازمېښت کې» د اولې مصراعې په حشوې کې د بيت د عجز سره غبرگه شوې ده.

ب- د دوهمې مصراعې د حشوې سره د عجز غبرگون لکه:

چې قدم اخلي متين په د بانت
تل کوي به پرمختگ کې پرمختگ

دلته «پرمختګ» د دوهمې مصـراعـې په حشوې او عجز کې سره غبرګ شوي دي.

۲- د تجنیس په ډول:

الف- د اولې مصراعې د حشوې سره د عجز تجنیس لکه:

مـېـړنـي توره په لاس مـېـدان تـه وځي
کـړي د ننګ او د ایمـان لپـاره تـوره

دلته په اولې مصـراعـې کـې توره د اوسپنې توره ده او عـجز کـې توره د مړانې، غيرت او فتحې په معنا ده.

ب- د دوهمې مصراعې د حشوې سره د عجز تجنیس لکه:

تر هغـه به لانړی کـې، څـوک ظالم وي او أظلم
چې د پلار سر يې قلم کړي، زوی نه وايې خلي قلم

دلته د دوهمې مصراعې په حشوې کې قلم د غوڅ په معنا دی او په عـجز کې د ليکلو قلم دی.

۳- د اشتقاق په ډول:

الف- په اشتقاق کې د اولې مصراعې د حشوې سره د عجز ګډون لکه:

د ظاهر دين له باطنه سـره يو کـړه
چې د دې دواړو يـووالـی ديـنداري ده

دلته دين او دينداري په اشتقاق کې سره شريک دي او په حشوې او عجز

کې يو ځای راغلي دي.

ب- په اشتقاق کې د دوهمې مصراعې د حشوې او عجز ګډون لکه:

دا د پښتـــو او د اســـلام دښـــمنان
غــواړي پښتـــون نه شي جـلا پښتـــو

دلتـه «پښتـون» او «پښتـو» په اشتـقـاق کې سره ګډ دي او د دوهمې مصراعې په حشوې او عجز کې راغلي دي.

٤- د مشابه اشتقاق په ډول:

الف- د اولې مصراعې د حشوې او عجز ګډون لکه:

مـړانه مـو د تورو شـوه ځـرګنده و نړۍ ته
تاتوبی نن ودان کـړو په کـتـاب قلم او تورو

دلته په اولې مصراعې کې د «تورو» نه مطلب د جنګ توري دي چې په ځرګند واو دي او د عجز د «تورو» نه مطلب حروف دي چې په اوږد واو دي.

ب- د دوهمې مصراعې د حشوې او عجز ګډون لکه:

راځئ چې د ورورۍ خبرې ښې وکړو او سپينې
اباده کړو دا مـېنه مـونږ په سـولې او په مـينې

دلته د دوهمې مصراعې په حشوې او عجز کې «مبنه» کور دی او «مینه» محبت دی چې دواړه سره ورته ښکاري خو اشتقاق کې سره جلا دي.

۲۶- مالا يستحيل بالإنعكاس

(هغه چې نه چپه کېږي)

دا د مقلوب مستوي جناس غوندې دی چې داسې الفاظ راوړل شي چې له ښي او چپې خوا یو ډول لوستل کېږي. لکه:

ننګ او غېرت مې لا تت شوي نه دي
د وطن درد مې زړه کې څړيکې وهي

دلته «تت» او «درد» د ښي او چپ لورنه یو ډول لوستل کېږي.

۲۷- مواربه

مواربه دې ته ویل کېږي چې شاعر داسې لفظونه راوړي چې د تورو یا ټکو په کمولو یا زیاتولو معنا بدله کړي او د مؤاخذې نه. بچ شي یا د اصلاح او یا د بل کوم مقصد لپاره دا کار وکړي. لکه:

ما یو پاړ کی داسې ویلای ؤ:

نشـــتـــه څـــه په کـــور د پښـــتنو د تکلف په نوم
تـش يوه ډالـۍ لـه مـــــيـنـې ډکـــــه ولـولـه لـري
رنـګ يې د اخــلاص په هر کلي کــې خــپــره تـنـده ده
وس کــې يو ســوکـړ ک او د ترخـو چايو پيـالـه لري

دلته د اول بيت د دوهمې مصراعې په سر کې «تش» د «فقط» په معنا راغلی ؤ چې ډېرو لوستونکيو ترې اسمي معنا أخيسته چې د «ډک» ضد ده او ځينو د ډالۍ صفت ګڼه نو له همدې أمله يې معنا بدلېده او ښه نه برېښېده نو ما د «تش» د «ت» او «ش» تکي وغورځول او «ت» نه مې «ب» جوړه کړه نو «تش» نه «بس» جوړ شو او د مؤاخذې او بدلو، لوستونه بچ شو بيا هر چا صحيح لوسته نو داسې شو:

نشـــتـه څـه په کـور د پښـتنو د تکلف په نوم
بـس يوه ډالـۍ لـه مـــيـنـې ډکـــه ولـولـه لـري
(ترپايه)

۲۸- إطراد

په شعر کې د چا نوم او د هغه د پلار او نيکه نوم بې تـکلفه په ترتيب راوړل اطراد بلل کيږي. لکه:

د سخا په کار کې تېز لکه درياب دی
سالم زوی د عبدالله زوی د ګلاب دی

۲۹- تسميط (پېيل)

تسميط دې ته ويل کېږي چې شاعر يو بيت په څلورو برخو ووېشي: درې برخې يوه سجعه وي او قافيه بله سجعه وي. لکه:

روان په سـمـه لار، د علم طلبګار، د بدونه بې زار، رېښتـونی مسلمـان
حـاصل دی شـه مـراد، ورورې او اتحاد، دښمن سره جهاد، ځان پوه کړه په قرآن

۳۰- انسجام او سهولت (اسان او بدل)

انسجام يا سهولت د الفاظو او معانيو اسانی او ښه تناسب ته ويل کېږي.

لکه د عبدالرحمن بابا دا شعر:

په ښـه خـوي له بدخـواهانو بې پروا يم
په نـرمـی لکه اوبـه د اور سـزايم

وهر چاتـه پـه خـپـل شکل څـر ګندېږم
آينې غـونـدې بې روي و بې ريـايـم

۳۱- إكتفاء (بسنه)

«اكتفاء» دې ته ويل كيږي چې شاعر ديوه بيت نه داسې لفظ وغورځوي چې د بيت د نورو الفاظو او چلښت نه څرګنديږي او عقل پرې دلالت كوي لكه:

پوچ ويل او سپک ويل احمق كوي
ژبه هغه ژبه چې د حق كوي

دلته د دوهم نيم بيتي نه د «وينا» كلمه غورځېدلې ده چې په اصل كې داسې دى:

ژبه هغه ژبه چې د حق كوي وينا

د شعري ضرورت له أمله د «وينا» كلمه وغورځېده عقل او چلښت په دې دلالت كوي چې دا كلمه حذف شوې ده.

۲- معنوي ښكلاوې (صنايع)

۱- توريه

«توريه» مصدر دى په لغت كې پټولو ته ويل كيږي او په اصطلاح كې توريه دې ته ويل كيږي چې څوک په خبرو كې داسې كلمه راوړي چې دوه معنا وې ولري: يوه نږدې وي او د لفظ نه هم څرګنده وي خو دا معنا د متكلم مراد نه

وي؛ بله معنا ليرې وي او لفظي دلالت يې هم پټ وي خو د متكلم مراد وي. نو اوريدونكى دا گومان وكړي چې د متكلم مراد هغه نږدې معنا ده، خو داسې باريكه قرينه وي چې ذهين او تيز اندى په دې پوهيږي چې د متكلم مراد هغه ليرې معنا ده.

د توريې ډولونه

توريه په څلور ډوله ده:

١- مجرده.

٢- مرشحه.

٣- مبينه.

٤- مهيأه.

الف- مجرده (لغړه) توريه

دا هغه توريه ده چې يوې خوا (نږدې يا ليرى معنا) ته هم څه قرينه نه وي لكه:

غـــــمونه ډير دي هم دردونه ډير دي
خــــاوسني غـــــمونه نه هيـــريږي

دلته غمونه ډېر دي او قرينه يوې خواته هم نشته خود شاعر د حال، سياق او سباق او تاريخ نه ثرگندېدای شي چې د مينې يادوي او که نور.

ب- مرشحه (ځواکمنه) توريه

دا هغه توريه ده چې قرينه د نږدې معنا خواته وي خو د متکلم مراد لېرې معنا وي. لکه: نا اشنا سړي ته څوک وښايې چې دا زما ورور دی، دلته ذهن ته د نسب ورورولي راځي چې نږدې معنا ده خود متکلم مراد د دين ورور ولي وي چې لېرې معنا ده.

ج- مبينه (ثرگنده) توريه

دا هغه توريه ده چې قرينه د ليرې معنا خواته وي او د متکلم مراد هم ليرې معناوي. لکه:

زمـا دا زړه ټـاټـوبـی هـم وگوری
لېر خو يې وپوښتی پرې څه تېريږي

دلته د زړه نږدې معنا هغه زړه دی چې د غوښې دی او په سينه کې دی خو د شاعر مراد افغانستان دی ځکه چې افغانستان علامه اقبال د اسيا زړه بللی دی او دا لېرې معنا ده خو ټاټوبی کلمه او د افغانستان اوسنی درردناک حالت

هغه قرينې دي چې د ادبي ذوق څښتن پرې پوهېږي چې د زړه نه د شاعر مراد افغانستان دی.

د- مهيأه (تياره) توريه

دا هغه توريه ده چې مخکې يا وروسته ورسره داسې لفظ وي چې توريه ترې برېښي؛ که هغه لفظ وغورځېږي بيا توريه نه څرګندېږي.

لکه يو سړی د ليرې ځای نه کندهار ته روان وي او څوک يې وپوښتي چې چېرته ځې؟ هغه وايي: د انارو ښار ته ځم. نو د ښار نږدې معنا نږدې ښار دی خو د انارو قيد داسې قرينه ده چې دا ترې څرګندېږي چې د متکلم مراد د کندهار ښار دی ځکه چې کندهار په انارو شهرت لري.

۲- استخدام

«استخدام» دې ته ويل کېږي چې په خبرو کې داسې لفظ راوړل شي چې دوه معنا وې ولري اول ترې يوه معنا واخيستل شي او بيا داسې څه ضمير، اشاره او قرينه راوړل شي چې دوهمه معنا هم ترې واخيستل شي لکه:

وايي ډنګريمه څر ببږمه نه
وايم پتمي ته دې بوزم په ديکو

دلته اول نيم بيتي کې ډنگر د خوار په معنا دی او دوهم کې د طنز په ډول د غه حيوان صفته انسان نه په هماغه اشارې او قرينې څناور ډنگر اخيستل شوی دی.

۳- افتنان

«افتنان» دې ته ويل کېږي چې دوه مختلف فنونه سره يوځای راوړې لکه مدحه او هجوه، تعزيت او مبارکي، رټنه او شاباسی او داسې نور لکه:

په قربانيـو دې رحمت وايمه
په خيانتونو دې لعنت وايمه

٤- استطراد

«استطراد» دې ته ويل کېږي چې متکلم يوه موضوع پېل کړې وي له هغې نه بلې ته ووځي خو د دواړو موضوع گانو ترمنځ څه مناسبت وي بيا بيرته اولې موضوع ته راوگرځي او خبره پرې پوره کړي. لکه:

مېړني د جنگ ميدان ته په خوښی ځي
سر کې ځي هغه چې ولري افغان سر
زلفې ډول او سينگار د مجنونو بويه
شخ له ننگه زيږ په زغرو وي د ځوان سر

۵ - مقابله

«مقابله» دې ته ویل کېږي چې دوه یا ډېر لفظونه یاد شي بیا د هغې په ترتیب د هغې په عکس او خلاف د مقابلو معناوو الفاظ راوړل شي. لکه:

صـــداقت او امـــانت کـې مــروت وي
په دروا غـو او خـيـانت کـې رذالت وي

۶ - طباق

«طباق» په لغت کې جوختولو او پیوستولو ته ویل کېږي چې «ایهام التضاد» هم بلل کېږي په اصطلاح کې په یوه ځای د دوه مقابلو لفظونو راوړلو ته طباق ویل کېږي. لکه:

کـه ژړا کـه مـو خندا ده
که مو درد که مو دوا ده
ټول شریک دي واړه یو یو
کـه خوښي کـه واویلا ده

دلته «ژړا او خندا»، «درد او دوا» او «خوښي او واویلا» یو د بل خلاف

او مقابل دي.

۷- إرصاد

«ارصاد» دې ته ويل کېږي چې د يوې فقرې يا د يوې قافيې نه مخکې داسې لفظ راوړل شي چې وروستنۍ فقره يا قافيه ترې څرګندېږي خو د مخکنيو فقرو يا قافيو تسلسل به معلوم وي لکه:

په درملو به ستون نه شي

چې نيولی اجل څوک وي

په دې شعر کې مخکې را روانې قافيې: ابخل، غل، احول، ارذل او مل دي، که دا بيت څوک داسې ووايي:

په درملو به ستون نه شي

چې نيولی... څوک وي

نو مخکې قافيې چې چاته معلومې وي د دې بيت خالي ځای په «اجل» ډکوي چې د مخکې عبارت نه څرګندېږي.

۸- مراعاة النظير

د «مراعاة النظير» نور نومونه هم شته لکه: تناسب، توفيق، ائتلاف، تلفيق او ايهام التناسب. مراعات النظير دې ته ويل کېږي چې دوه يا ډېر داسې لفظونه سره يو ځاى کړې چې تضاد، ونه لري بلکه سره ورته وي او يا څه مناسبت سره ولري. لکه:

اورېدل او ليدل، ويل او کول سره توپير لري.

مرعاة النظير دا هم دى چې د يو کلام پيل او پاى سره ورته وي لکه: مسلمانان سره ورونه دي بايد چې يو تر بله اتفاق اتحاد، همدردي او تعاون ولري او دا ځکه چې د يوه دين تابع دي. دې ډول ته «تشابه الاطراف» هم ويل کېږي.

۹- عقلي استدلال

کلامي او عقلي استدلال دې ته ويل کېږي چې په خبرو کې سريزه کېښودل شي او هغه د پايلې لپاره داسې غوځ دليل شي چې انکار ترې نه شي کېداى لکه:

د گردې نړۍ هر یو څیز جلا ځانگړتیا وې لري چې د نورو سره یې توپیر څرگندوي، نو د دې لپاره چې یو شی ښه وپېژنو او د نورو سره یې توپیر وکړو باید ځانگړتیا وې یې مشخصې او وپېژنو.

۱۰- إدماج

ادماج دې ته ویل کېږي چې خبره د یوې معنا لپاره پېل شوې وي خو په ترڅ کې یې یوه بله معنا هم پرته وي. لکه:

د اسـلام پر دین گـروهمن
زه پښتـــون یمـــه هوډمن
مــال او سـر بـه پرې ښندم
پرې بـه یون کـړمــه پتــمن

دلته د پخې عقېدې خبره دا او د پښتون څخه د ژبې او غیرت دواړه معنا وې اخیستل کېږي.

۱۱ - حسن التعليل

حسن التعليل دې ته ويل کېږي چې اديب د مدعا لپاره د هغې معروف او مشهور لامل را نه وړي بلکه يو بل داسې باريک ادبي لامل راوړي چې د اديب په باريکپوهنې، ذهانت او ذکاوت دلالت کوي. لکه:

په فطرت کې اند په خپله ژبه کېږي
زه به تل د خپلې ژبې ترجمان يم
د قرآن پوهه په خپله ژبه ښه شي
زه پښتو ته ژباړونکی د قرآن يم

دلته په خپله ژبه کې فکر کول او قرآن پوهنه د حسن التعليل څخه دي.

۱۲ - مشاکله

د مشاکلې ښکلا دې ته ويل کېږي چې د څه ملګرتيا له امله ديوه لفظ سره داسې معنا ياده شي چې په عامو وختونو کې ورسره نه لګېږي. لکه:

ويل يې اختر دی تو کر راوړه چې جامې وګنډو
ما ويل هغه اختر لا نشته نن غمونه ګنډو

دلته د غمونو ګنډل په عامو خبرو کې نه ویل کېږي خو د جامو ګنډلو له امله د غم په وخت کې ویل شوي دي.

۱۳- تجرید

د تجرید ښکلا دې ته ویل کېږي چې د یوه موصوف د صفت نه د مبالغې په توګه د هغه په څېر بل موصوف را اوباسې. لکه یو څوک د ښه دوست د دوستۍ په صفت کې ووایي:

هغه داسې خوږ، مخلص او همدرد دوست دی چې د هغه د دوستۍ له امله به نور ډېر کره دوستان پیدا کړې.

۱٤- لف او نشر (نغښتل او شیندل)

لف په لغت کې را نغښتلو ته ویل کېږي او نشر خپرولو او شیندلو ته. او په اصطلاح کې دې ته ویل کېږي چې په خبرو کې اول ګڼ لفظونه راوړل شي بیا په هماغه شمېر نور داسې لفظونه راوړل شي چې د مخکنیو هر یوه سره د وروستني یوه اړیکي وي او دا په درې ډوله دی:

الف- مرتب لف او نشر.

ب- غیر مرتب لف او نشر.

ج- معکوس لف او نشر.

الف- مرتب لف او نشر

مرتب لف او نشر دې ته ويل کيږي چې د لومړۍ فقرې د لفظونو په ترتيب د وروستنۍ فقرې لفظونه راوړل شي چې د وروستنۍ فقرې لومړی لفظ د لومړۍ فقرې د لومړي لفظ سره مناسبت ولري دوهم د دوهم او تر اخره همدا ترتيب مراعات شوی وي. لکه:

شپه او ورځ د دې لپاره دي چې پکې ارام او کار وکړو.

په اولې فقرې کې شپه او ورځ راوړل شول او په دوهمې کې ارام او کار ياد شول نو د دوهمې فقرې اول لفظ چې «ارام» دی د اولې فقرې د اول لفظ: «شپې» سره مناسب دی او دوهم لفظ چې «کار» دی د دوهم لفظ: «ورځ» سره مناسب دی.يا لکه: نيک خوی، سخا، مينه، ايمانداري او رښتيا هغه لوړ انساني ارزښتونه دي چې بشري ټولنه جوړوي.

او بد خوی، بخل، کينه، بدديانتي او دروا غ هغه ناوړه کارونه دي چې بشري ټولنه ړنگوي. په دې کې هم د اولې فقرې او دوهمې فقرې متناسبې کلمې يو د بل په ترتيب راغلې دي.

ب- غیر مرتب لف او نشر

غیر مرتب لف او نشر د مرتب په خلاف دی یعنې د اولې فقرې د لفظونو په شمېر د دوهمې فقرې لفظونه هم وي خو د اولې په ترتیب نه وي بلکه ګډوډ وي. لکه مخکنۍ دوهمه بېلګه چې داسې ووایو:

نیک خوي، سخا، مینه، ایمانداري او رېښتیا هغه لوړ انساني ارزښتونه دي چې بشري ټولنه جوړوي. او بخل، کینه، درواغ، بد دیانتی او بد خوی هغه ناوړه کارونه دي چې بشري ټولنه ړنګوي. د دې دواړو فقرو لفظونه په شمېر او مناسبت کې یو کچ دي خو ترتیب کې سره ګډوډ دي.

ج- معکوس لف او نشر

معکوس په لغت کې سر چپه ته ویل کېږي او په اصطلاح کې هغه لف او نشر دی چې د اولې فقرې لفظونو سره مناسب لفظونه په دوهمې فقرې کې د اولې د ترتیب سر چپه راوړې لکه مخکنی مثال چې داسې ووایو:

نیک خوي، سخا، مینه، ایمانداري او رېښتیا هغه لوړ انساني ارزښتونه دي چې بشري ټولنه جوړوي او دروغ، بد دیانتي، کینه، بخل او بد خوي هغه

ناوړه کارونه دي چې بشري ټولنه ړنګوي.

په دې کې د دوهمې فقرې اخري لفظ د لومړۍ فقرې د لومړي لفظ سره مناسب دی او نور ټول په همدې ترتیب سر چپه دي.

۱۵ - مزاوجه

مزاوجه دې ته ویل کیږي چې دوه داسې فقرې راوړل شي چې یوه شرط وي او بله جزا وي او په دواړو کې دوه دوه وله معناوې وي چې په شرط کې یوه راشي نو په جزاء کې په هماغه ترتیب هغه بله معنا راځي لکه:

که ستا له سترګو اوښکې سپینې څاڅي
زما له زړه نه د رته وینې څاڅي

دلته دوه معناوې دي یو د اوښکو څڅېدل دي او بل د وینې څڅېدل دي اولې د شرط فقرې کې اوښکې وڅڅېدې او دوهمې د جزاء فقرې کې وینه وڅڅېده.

۱۶- جمعه

جمعه په لغت کې يوځای کولو ته ويل کېږي او د بديع په اصطلاح کې هغه ده چې متکلم ګڼ شيان د يو حکم لاندې راوړي لکه:

غلا، زنا، چغلي، درواغ، غيبت، کينه او خيانت ټول شيطاني کارونه دي.

يا: وروروَلي، يو والی، همدردي او ښندنه د برياليتوب ضمانت ورکوي.

۱۷- تفريق

تفريق په لغت کې جلا کولو ته ويل کېږي او د بديع په اصطلاح کې دې ته ويل کېږي چې دوه يو ډول کارونه يا څيزونه وي خو د دواړو حکم جلا جلا وي.

لکه:

هغه دوه سرونه کله برابر دي
چې يو ډک وي له غيرته بل ديوث وي

دواړه سرونه دي خو يو غېرتي دی او بل ديوث دی نو حکمونه يې جلا جلا شول.

۱۸ - تقسیم

تقسیم په لغت کې وېش ته ویل کېږي او د بدیع په اصطلاح کې دې ته ویل کېږي چې ګڼ شیزونه یاد شي بیا په هر یوه باندې خپل مناسب تړاکلي الفاظ ووېشل شي لکه:

روس او امریکا دواړو ماتې خوړلې ده. روسانو ښکاره مادي ماتې وخوړه او امریکا د معنوي او اخلاقي ماتې سره مخ ده.

۱۹ - تفریق سره جمع

جمع او تفریق دې ته ویل کېږي چې متکلم دوه شیزونو ته یو حکم ورکړي خو لاملونه یې جلا جلا وي. لکه:

ستا مخ کې هم لمبې دي زما زړه کې هم لمبې دي
هلته ده ښکلا بله او دلته مینه جل وهي

۲۰ - جمعې سره تقسیم

جمعې سره تقسیم دې ته ویل کېږي چې متکلم دوه یا ډېر څیزونه یو حکم لاندې راوړي بیا هغه جمع تقسیم کړي یا اول تقسیم وکړي بیا جمع. لکه:

زه او ته یو انسانان یو، ختمه وینه مو یوه ده
ته مینبین گرځه بې غمه، زه احساس نه غمزده یم

۲۱ - مغایره

مغایره دې ته ویل کېږي چې یو ځل یې مدحه وکړي او بیا یې ذم (بدي) بیان کړې یا د دې سرچپه وکړې. لکه:

ملا ستا له گیرې جار شم، د دین لوړه مناره یې
خو چې دین باندې خوراک کړې، د شیطان ډلې سره یې

۲۲ - مبالغه

مبالغه د وصف په ښه والي یا بدوالي کې داسې تجاوز ته ویل کېږي چې د هر لیري یا نه کېدونکی ګڼل کېږي. او دا په درې ډوله ده:

الف- تبلیغ.

ب- إغراق.

ج- غلو.

الف- تبلیغ:

تبلیغ هغه مبالغې ته ویل کېږي چې د ښه یا بد صفت کمیت (زیاتوالی یا کمښت) په عقل یا عادت کې ممکن وي لکه:

زه یم زمری په دې نړۍ له ما اتل نشته
په هندوستان و پر تخار او پر کابل نشته
بل په زابل نشته، له ما اتل نشته
(پټه خزانه امیر کروړ)

ب- إغراق:

هغه مبالغې ته ویل کېږي چې د ښه یا بد صفت کمیت (زیاتوالی یا کمښت) په عقل کې ممکن وي او عادت کې مستحیل (نه کېدونکی وي).

لکه خوشحال ختټک چې وايي:

لا تر اوسه يې ماغزه په قرار نه دي
چا چې ماسره وهلی سر په څنګ دی

ج- غلو:

هغه مبالغې ته ويل کېږي چې د ښه يا بد صفت کميت (زياتوالی يا کمښت) په عقل او عادت کې مستحيل (نه کېدونکی) وي.

لکه خوشحال ختټک چې وايي:

د خوشحال سره که ښکښېني يو څو کاله
دا دغره ختټک به واړه شاعران شي

لمړنی دواړه (تبليغ او اغراق) منلې مبالغې بلل کېږي او وروستی (غلو) مردوده مبالغه بلل کېږي.

۲۳- د غندنې په رنګ کې ستاينه

«تأکيد المدح بما يشبه الذم» دې ته ويل کېږي چې د غندنې په رنګ کې د چا ستاينه او لمانځنه وکړي. لکه:

نوريې ټول خويونه ښه دي
خو په هر چا نيک ګومان دی

بل يې هر وخت او ناوخته
هر څوک ناست په دسترخوان دی

په دې کې د «خو» نه وروسته دوه کارونه ښه و نه ګڼل شول چې يو نيک ګوماني او بل مبلمه دوستي ده حال دا چې دا دواړه لا ښه خويونه دي، نو دا د غندنې په رنګ کې ستاينه او لمانځنه شوه.

۲٤ - د ستاينې په رنګ کې غندنه

«تأكيد الذم بما يشبه المدح» دې ته ويل کېږي چې د ستاينې په رنګ کې د چا غندنه وکړي. لکه:

ډېر فاضل او همت ناک دی
دسترخوان در ته څنډي
په کاسو کې چې څه مومي
خپلې خولې کې يې منډي

۲۵ - القول بالموجب

«قول بالموجب» دې ته ویل کېږي چې د چا خبره د هغه د مراد په خلاف حمل کړي یا څوک یو چا ته یا کوم شي ته څه صفت ثابت کړي یا په کوم صفت څه حکم مرتب کړي، اوریدونکی د هغه په هکله هیڅ و نه وایي خو د هغه صفت ثبوت بل چا ته نقل کړي. لکه:

وایي سـړی یم د جـرګـو مـرکـو
وایم ریښـتیـا خـو د درواغـو دوکـو

یا لکه:

امریکا وایي: مونږ بشر دوستان یو.

مونږ وایو: بشردوستان هغه څوک دي چې د ټولې بشري ټولنې خیر غواړي او د بشر په خلاف د سیسې او توطئې نه جوړ وي.

۲۶ - توجیه یا محتمل الضدین

توجیه دې ته ویل کېږي چې داسې یوه خبره وکړې چې دوه مفهومه ترې اخیستل کېدای شي او دواړه یو د بل ضد وي لکه چوکړ (په یوه سترګه ړوند) ته چې ووایې:

الله دی دواړه سترګې سره برابرې کړه.

دا دوه خواوې لري چې چوکړه سترګه یې روغه شي او دواړه په روغوالي کې سره برابرې شي دايې يوه خوا ده. چې روغه يې هم چوکړه شي او دواړه په ړوند والي کې سره برابرې شي دايې بله خواده.

۲۷- إستتباع

«إستتباع» دې ته ويل کيږي چې د يوه شي داسې وصف وي چې بل پورې يې هم ونښلوې يا يو شی په دوه ډوله يا دول. لکه:

په سترګو مې ليدلي داسې خلک چې بې لاروي
پردی مال داسې خوري لکه دا مال يې چې د پلار وي

۲۸- سلب او ايجاب

«سلب او ايجاب» دې ته ويل کيږي چې يوه شي ته داسې صفت ثابت کړې چې د ټولو خلکو نه يې نفې کړې او د هغه ستاينه يا غندنه پرې وکړې. ستاينه لکه:

ټول فضيلتونه چې په تاکې يو ځای شوي دي
نورو کې هيڅ نشته ما چې تاکې کوم ليدلي دي

غندنه لکه:

چې د بل په مـــال بخـــیل وي
له هغـــه به ابخل څـــوک وي! ؟

۲۹- د حکمت چار

«د حکمت چار» دې ته ویل کېږي چې چا سره خبرې کوې داسې چار ولوبوې چې هغه یې سوچ هم نه کاوه او هغه داسې چې:

۱- پوښتنې ته یې ځواب و نه وایې او داسې ځواب ورکړې چې هغه یې پوښتنه نه وي کړې.

لکه یوه استاذ راته کیسه کوله چې یو ښکلی شاګرد مې وپوښته چې ستا څو ورونه دي؟ هغه وویل: لویه خور نه لرم. زه د هغه کشر شاګرد ذکاوت او ځواب ته ډېر حېران شوم. ځکه چې ما غوښتل که لویه خور یې وي چې زه یې په نکاح واخلم.

۲- د چا خبره داسې لور ته واړوې چې د هغه مراد نه وي او په دې یې پوه کړې چې داسې باید ووایې.

لکه چې ډاکټر نه ناروغ پوښتنه وکړي چې څه خورم؟

هغه ورته په ځواب کې ووایي: بادي ترشي مه خوره!

مطلب دا چې د خوراک څیزونه ډېر دي باید د نه خوراک او پرهېز پوښتنه

دې کړې وای.

۳۰- إبداع

یوې خبرې کې چې د بدیع ډېر ډولونه وي «ابداع» بلل کېږي لکه په دې لاندې عبارت کې:

پښتانه یو غیرتي، جنګیالي، توریالي او ننګیالي قوم دی، میلمه دوستي، ښندنه، دینداري، اسلام دوستي او احسان نه هېرول هغه وصفونه دي چې پښتانه پرې ویاړي، غم، ښادي، سوله، جنګ، دوستي او دښمني، مبارکي او تعزیت... په ټولنیزه توګه او ثابتو بنسټونو کوي، پښتانه په خپل کور کې د دوست او دښمن یو ډول احترام کوي، د پښتنو دیوه شخص سره چې چا دوستي وکړه او یا یې پناه واخیسته ټول کهول او ټبر یې دوستي کوي او پنا ورکوي، د پښتنو دوستي او دښمني ښکاره او څرګنده وي. او پټې توطئې او دسیسې نه جوړوي، جرګه د پښتنو د قدر وړ عادت او بنسټ دی چې لویې او وړې شخړې او لانجې پرې پای ته رسوي او حل کوي یې، خو کاش چې خپلمنځي دښمنۍ او ضد پکښې نه وای.

پښتانه د یوې خبرې او په خپل عهد او ژمنې کلک ولاړ خلک دي. له دښمن نه تښتنه، په شاتګ، د ژمنې ماتول، د چا حیا ته سپک کتل، طمعه او د غیرت خلاف کارونه هغه ناوړه اعمال دي چې

ښښتانه يې غندي او عيب يې بولي.

په دې جملو کې د بديع لاندې ډولونه دي چې لوستونکي يې بايد د مخکنيو لوستل شويو او راتلونکيو بحثونو په بنسټ را او باسي:

۱- تقسيم.

۲- جمع.

۳- ترصيع.

٤- مرتب لف او نشر.

٥- قول بالموجب.

٦- مزاوجه.

۷- تجريد.

۸- مراعاة النظير.

۹- استتباع.

۱۰- انسجام او سهولت.

۱۱- موازنه.

۱۲- مغايره.

۱۳- عقلي استدلال.

۱٤- طباق.

۱٥- افتنان.

۱٦- مالا يستحيل بالإنعكاس.

۱۷- رجوع.

۳۱- عکس او بدلون

کله چې مخکې وروسته کړې او وروسته مخکې کړې عکس بلل کیږي لکه: د حکیمانو نصیحتونه د نصیحتونو حکیمان دي.

یا لکه: که تا ویل چې زه یم او ما ویل چې زه یم نه به ته یې نه به زه یم
که ما ویل چی ته یې او تا ویل چې ته یې هم به ته یې هم به زه یم

۳۲- رجوع

رجوع په لغت کې واپس کېدلو ته ویل کیږي او د بدیع په اصطلاح کې: یوه خبره کول او بیا د قوي دلیل له امله د هغې نه واپس گرځېدل رجوع بلل کیږي لکه:

چا سره هېڅکله ښه بگړه نه کړم
یره کوم یې پرېږده څه به وشي

۳۳- سنجيده ټوکه

سنجيده ټوکه هغه ټوکه ده چې څرګنده ټوکه وي خو په حقيقت کې يې مراد رښتيا وي.

لکه يو ګوډ يارانده ته ووايي: په جنت کې به ګوډان اوړانده نه وي.

دا خو څرګنده ټوکه ده خو حقيقت کې رښتيا دي ځکه چې جنت کې به الله تعالی ګوډان او ړانده هم روغ کړي.

۳٤- تفريع

تفريع په لغت کې يو شی د بل فرعې او څانګې جوړولو ته ويل کيږي او د بديع په اصطلاح کې دې ته ويل کيږي چې يوه شي لپاره يو حکم ثابت کړې بيا د څه اړيکو له امله هماغه حکم بل شي ته هم ثابت کړې. لکه:

په زړه کې ګرانه ده ستا مينه ګرانه
هم راته ګرانه ده ستا وينه ګرانه

۳۵- تجاهل العارف (ناګاري)

د رښتني، زیاتې ستاینې، زیاتې غندنې او تعجب له أمله ځان ناګاره کول او داسې پوښتنه کول چې پرې پوه وي، تجاهل العارف بلل کېږي. بېلګه یې دا ده: (۱)

چې وایي ښه او په عمل کې نشته
د واعظ خله کې پاتې څه اثر دی
د خرد واورې د خوراک سره څه
همېشه ګل په لوبو څه خبر دی

یا دا:

په غلیم چې غوږ څنګونه کړي دا څوک دی!؟
په دښمن چې تاړاکونه کړي دا څوک دی!؟
دا چې سرېې په خپل لاس کې دي نیولي
شپه او ورځ چې یرغلونه کړي دا څوک دی!؟
د هدف په لوري یون کړي نه تمبېږي
چې په غرو رغو مزلونه کړي دا څوک دی!؟

۱- ناګاري د معانیو د بحث یو څېرکی هم دی (۱۰٤) م مخ وګورئ.

۳٦- معما یا لُغز (اړ)

لغز او معما دې ته ویل کېږي چې په شعر کې یو پټ مطلب نغښتی وي او هغه حل طلب وي پښتو کې اړ هم بلل کېږي. چې فارسي کښې ورته چیستان وایي. لکه:

یو مرغه داسې موجود دی په جهان کې
چې یې ذکر دی راغلی په قرآن کې
نه وزر لري نه الوزي هوا ته
نه څه خوري نه یې خوله وازه وي وچاته
په اوبو باندې دا پایي هر ساعت
بې اوبو هېڅ شي ته نه لري حاجت
پاکې صافې اوبه نه څښي که یې ګورې
یا به شنې وي یا به سرې وي یا به تورې
د دنیا په هره ژبه بنه پوهېږي
نه ارام کړي او نه خوب نه ستړی کېږي
مبصر دی په دنیا کړي تبصرې
راته وایه معلومات که ته لرې

په دنيا کې هر يو کار په دې روان دی
په يو آن د هرې ژبې ترجمان دی

کپه څه پلورې دا يې پلورې لوی تجار دی
که څه اخلې ده سره دې دوکاندار دی

نوي عصر کې جهان ورته محتاج دی
فيلسوف دی د پوهانو د سرتاج دی

نه ژوندی دی نه يې روح سره تماس دی
دا د هر چا د فکرونو انعکاس دی

مسلم دوسته دا يو دومره لوی نعمت دی
رب له لوري د ډېرو ورې پرې عزت دی

ځينې وخت معما او اړ د تورو د حذف، مخکې کولو او وروسته کولو نه جوړېږي لکه:

د ک خم د اوبو واړوه يو څاڅکی ترينه توی کړه
مدهوش نه چې هوش لرې کړې دا نوم مې د جانان دی

« خم » چې واړوې « مخ » شو او څاڅکی د « خ » تکی دی نو تکی چې ترې لرې کړې « مح » شو او « مدهوش » نه چې « هوش » لرې کړې « مد » پاتې شو نو « مح » سره چې « مد » يوځای کړې « محمد » شو.

ځينې اړونه او معماوې د ابجدو په حساب جوړېږي ددې لپاره د ابجدو د تورو قيمتونه يا شمير بايد وپېژنو.

د ابجدو حساب او د تورو ابجدي ارزښت

ابجدي کلمې	توری	ارزښت	توری	ارزښت	توری	ارزښت	توری	ارزښت
اَبْجَدْ	الف	١	ب	٢	ج	٣	د	٤
هَوَّزْ	هـ	٥	و	٦	ز	٧		
حُطِّیْ	ح	٨	ط	٩	ی	١٠		
کَلِمَنْ	ک	٢٠	ل	٣٠	م	٤٠	ن	٥٠
سَعْفَصْ	س	٦٠	ع	٧٠	ف	٨٠	ص	٩٠
قَرْشَتْ	ق	١٠٠	ر	٢٠٠	ش	٣٠٠	ت	٤٠٠
ثَخَّذْ	ث	٥٠٠	خ	٦٠٠	ذ	٧٠٠		
ضَظَّغْ	ض	٨٠٠	ظ	٩٠٠	غ	١٠٠٠		

د ابجد واړونه

په پښتنو شاعرانو کې دا هم رواج و چې له یوه نوم، تاریخ او یا بل مطلب څخه به یې د ابجدو په حساب معما یا اړ جوړ کړ، لکه علي خان وایي:

معما مې ده د اسم اوه سوه
لا یو کم دی که ذوه واره ورله لام لاړ

د علي خان نوم نه د ابجدو په حساب په دې ترتیب (۷٦۱) جوړیږي:

ع= ۷۰
ل= ۳۰
ی= ۱۰
خ= ٦۰۰
الف= ۱
ن= ۵۰
۷٦۱

نو اوه سوه (۷۰۰) سره چې د لام شمیر (۳۰) دوه ځل جمع شي (۷٦۰) کیږي «لا یو کم» نو (۱) چې ورسره جمع شي (۷٦۱) شو.

له دې جملې څخه د میرزا حنان بارکزي دا شعر هم دی چې معما ته ورته

دی او د ابجدو په حساب دی:

په عـــــد دود أبـجـــــد بـه درتـه وايم
يو شـــو شـــيـــزه برابر دي په حـــســـاب
که کشمش دی که نخود په حساب يو دي(١)
هم بنګي او ملحـــــد يو دي په دا باب
د دراز او د بې عــــقل عــــدد يو دی(٢)
هم کــاکل او ګـــژدم يو مکړه عـــتـــاب(٣)
د عـدوّ او د سګ يو رنګه عــــدد دی(٤)
خـواجـه سـرا او خـرسـيـاه سـره تناب(٥)
هم صـهـبـا او پيـاله مـی په يوه رنګ دي(٦)
قـلـعـــه برج هم برابر په دا حــســـاب
په حساب کې دغه لوک او مايه يو دي(٧)
هم دغـه رنګ برابر سـهـو حــسـاب(٨)

١- کشمش: واړه انګور. نخود: چنې.
٢- دراز: لوړ اوږد.
٣- کاکل: د جنکو د تندي وېښتان. ګژدم: لړم.
٤- عدو: دښمن. سګ: سپی.
٥- خواجه‌سرا: ايجړا (نرښځی). خرسياه: تورخر.
٦- صهبا: د انګور و شراب. پياله‌مي: د شرابو پياله.
٧- لوک: رذيل خلک. مايه: ببر اوښ.
٨- د ميرزا حنان بارکزي ديوان: ٢٣٢ - ٢٣٣.

ددې شعر د حل جدول دادی:

کشمش	ک=٢٠	ش=٣٠٠	م=٤٠	ش=٣٠٠	=٦٦٠				
نخود	ن=٥٠	ح=٦٠٠	و=٦	د=٤	=٦٦٠				
بنگي	ب=٢	ن=٥٠	گ=٢٠	ی=١٠	=٨٢				
ملحد	م=٤٠	ل=٣٠	ح=٨	د٤	=٨٢				
دراز	د=٤	ر=٢٠٠	الف=١	ز=٧		=٢١٢			
بې عقل	ب=٢	ی=١٠	ع=٧٠	ق=١٠٠	ل=٣٠	٢١٢			
کاکل	ک=٢٠	الف=١	ک=٢٠	ل=٣٠	=٧١				
گږدم	گ=٢٠	ږ=٧	د=٤	م=٤٠	=٧١				
عدوّ	ع=٧٠	د=٤	و=٦	=٨٠					
سگ	س=٦٠	گ=٢٠		=٨٠					
خواجه‌سرا	خ=٦٠٠	و=٦	الف=١	ج=٣	ه=٥	س=٦٠	ر=٢٠٠	الف=١	
خرسیاه	خ=٦٠٠	ر=٢٠٠	س=٦٠	ی=١٠	الف=١	ه=٥	=٦٧٦	=٦٧٦	
صهبا	ص=٩٠	ه=٥	ب=٢	الف=١				=٩٨	
پیاله مي	پ=٢	ي=١٠	الف=١	ل=٣٠	ه=٥	م=٤٠	ی=١٠	=٩٨	
قلعه	ق=١٠٠	ل=٣٠	ع=٧٠	ه=٥	=٢٠٥				
برج	ب=٢	ر=٢٠٠	ج=٣		=٢٠٥				
لوک	ل=٣٠	و=٦	ک=٢٠		=٥٦				
مایه	م=٤٠	الف=١	ی=١٠	ه=٥	=٥٦				
سهو	س=٦٠	ه=٥	و=٦		=٧١				
حساب	ح=٨	س=٦٠	الف=١	ب=٢	=٧١				

ځينې نور اړونه او لغزونه داسې وي چې د يوه شي ځينې اوصاف په داسې ډول وايي چې سړی پرې تېر وځي لکه:

مـــا ليـــدلې د انګور يوه دانه وه
چې په حجم هندوانې غـونډې درنه وه

د انګور هره دانه د هندوانې په اندازه وي خو هغه هندوانه چې ګل په سر تازه را ټوکېدلې وي او د انګور د دانې په اندازه وي.

ځينې ولسي لغزونه هم شته چې د ونې يې بولي. ببلګه يې دا ده:

د ورځې ګرځي ګرځي د شپې راشي يوه پولۍ ازغي په ځان را واړوي.

ځواب يې «سترګې او بانه» دی.

يا دا:

د ورځې ګرځي ګرځي د شپې راشي د يوې روپۍ ځای ونيسي.

ځواب يې «امسا» دی.

دې ډول لغزونو يا دونو ته ټکونه هم ويل کېږي.

۳۷- تلميح

کومې کيسې، پېښې، شعر يا متل ته اشارې کولو ته تلميح ويل کېږي لکه:

د مېوند مـاتې په يو شـعـر فـتـحـه و مـوندله
مـلاله پښـغله په تاريخ کـې له چا نه هېـرېږي

په دې کې د مېوند په جنگ کې د ملالې مشهورې پېښې ته اشاره ده.

۳۸- تخلص

«تخلص» دې ته ويل کېږي چې د پيل شوې موضوع نه بلې خواته ووځې خو د واړه موضوع گـانې داسې سره سلېخ او وپېې چې لوستونکی يا اورېدونکی په وتلو پوه نه شي.

ښېلگه يې وروستـه را روان «حمد» دی چې د «حمد» نه د اسلام ستاينې ته وتلی دی خو د مخکې سره څرگند پيل او تړاو لري.

۳۹- براعة الإستهلال (په زړه پورې پیل)

د يوه کتاب، مضمون او شعر په سريزې او مطلع کې داسې باريکې اشارې کول چې د راتلونکي کتاب، مضمون او د شعر محتوا ترې څرگنده شي، «براعة الإستهلال» بلل کېږي؛ «براعة المطلع» او «حسن الإبتداء» هم ورته ويل کېږي.

لکه «د زړه انځور» د کتاب دا سريزه:

«انسان د نورو ځناورونه دوه ډوله توپير لري:

۱- بدني جوړښت.

۲- معنوي ارزښتونه.

په معنوي توپيرونو کې يو ارزښتناک توپير دا دی چې انسان په خبرو د خپلو غوښتنو څرگند تعبير کولای شي؛ ژبه د زړه ترجماني او انځور گري کوي. تعبيرونه، ترجماني او انځور گري هم سره توپير لري؛ تر ټولو ښه او اغېز ناک تعبير هغه پېيلې خبرې دي چې د انسان عواطفو، جذباتو او ولولو ته ټکان ورکړي، راوېې پاروي او د بدلون او نوښت ښکارندوی شي.»

له دې سريزې نه په ډاگه څرگندېږي چې د کتاب راتلونکې موضوع شعر دی.

٤٠- براعة الطلب (په زړه پورې غوښتنه)

«براعة الطلب» دې ته ویل کېږي چې شاعر یا متکلم خپله غوښتنه او د زړه خبره په داسې ډول وکړي چې د اګیزه نه وي خو د باریکو اشارو نه څرګندېږي. لکه:

که ته یې نه وایې زه ښه پوهېږم
ستر ګو دې زړه نه څه پېغام راوړی

یا لکه یو څوک د چا نه خپل زوی ته د هغه لور غواړي په مرکه ورشي او ورته ووایي:

«دوستي او خپلوي چې څومره زیاتېږي هغومره خوند کوي، مونږ ستاسو له ښو خویونو څخه ډېر اغیزمن یو، زما زوی عبدالله زلمی شوی دی، په دولسم ټولګي کې زده کړه کوي شکر دی خپلو مسؤلیتونو ته ښه پاملرنه کوي، زه غواړم چې زمونږ او ستاسو دوستي په خپلوی بدله شي او د هغه د راتلونکي ژوند پرېکړه ستاسو ترغاړې کړم.»

د دې نه دا څرګندېږي چې د مخاطب نه د خپل زوی عبدالله لپاره لور غواړي.

٤١- براعة المقطع (په زړه پورې پای)

«براعة المقطع» چې «حسن الإنتهاء» او «حسن الختام» هم ورته ويل کيږي دې ته ويل کيږي چې د کتاب او مضمون پای يا د شعر مقطع کې داسې الفاظ راوړل شي چې ډير خواږه، په زړه پورې، د ښه معنا او ښکلي سبک درلودونکي او د پای څرګندوونکي وي. لکه «د زړه انګور» د کتاب دا پای:

دا چې مې وکښ، د زړه انګور
د اند په څغاسته په نيلي سپور

له ربه غوارم لاس په دعا
چې ماته راکړي، توفيق هم نور

چې ورپوره شي، د پښتنو
په مايې پاتې، لا هم دی پور

دامې ارمان دی، دا مې هيله
چې راته پاتې نه شي پېغور

مسلم دوست وايي، ماته هروخت
دا تسلي ده، د زړه تکور

٤۲- حاضر جوابي

حاضر جوابي یوې نابېره مناسبې خبرې یا یو چاته په ډېرې چالاکۍ او ظریفانه انداز کې مناسب ځواب ورکولو ته ویل کېږي او دا هغه څوک کولای شي چې ډېر تېز ذهن ولري بېلګې یې دا دي:

ملا غلام الرحمن «جرار» چې په ملا وزر هم مشهور ؤ او د ننګرهار د للمې اوسېدونکی ؤ چا ورته وویل: دا رېښتیا ده چې په للمه کې په لس روپۍ... (باد اچول) دي؟ هغه ورته وویل: بده بې پښتي مزدوري ده کوې یې نه؟

یا لکه:

الفت صاحب د څو شاعرانو او ادیبانو سره روان ؤ یو ځاي کې یې دوه خره ولیدل چې یو د بل څټ ګراوه، چا وویل: په خرو کې هم الفت شته. الفت ورته وویل: هو لکه زه چې په تاسو کې یم.

یا لکه:

ماته چا وویل: ابراهیم علیه السلام چې کله پسه حلال کړ غوښه یې چا وخوړه؟

ما ورته وویل: زه هغه وخت ورسره نه وم.

۴۳- طنز

طنز په ټولنه کې په یوه شخص، کار، اړخ، طرز العمل، هیئت او حالت په ټوکوټوکو کې تنقید کولو ته ویل کېږي طنز په داسې ټوکو تصویر کشي کوي چې ښکاره د خندا او حقیقت کې د افسوس وړ وي.

بېلګه یې داده:

فضل د مولا دی اوس پښو ته برابر شومه
شکر چې رهبر شومه
د ېریم خوش نصیبه له دنیانه چې خبر شومه
شکر چې رهبر شومه
دا څنګه زندګي وه نه مې مال ؤ نه مې هال ؤ
هرچاته به مې سوال ؤ
په څه تکلیف نیولی مې کابل کې امامت ؤ
ټول ژوند مې په ذلت ؤ
سېږي ټوکرې د ودې وې وظیفه به مې خوراک ؤ
د مړو مې پوښاک ؤ
چې مړی به مې ولمباوه سخات ته به اوتر شومه
شکر چې رهبر شومه

***

په کوربه چې ګنده شو بیا هغه ماته لیلام ؤ
همدغه مې انعام ؤ
که سپي به ؤڅټلی یا به پاتې شوله چانه
قربان به شو له مانه
خواري وه غریبي وه محتاجي وه بد قسمت ؤ
هر څه ته مې حاجت ؤ
چې مړې به رنګي شو بیا به بدونه بد تر شومه
شکر چې رهبر شومه

***

روسانو ته دې خبر وي راته بخت یې کړ بېدار اوس
هجرت مې شو په کار اوس
هغوی چې شهیدان شو رب دې وبخښي چې مړه شول
زمونږ لپاره ښه شول
جهاد ؤ که هجرت ؤ څه عجیبه خزانه وه
بې مثله ترانه وه
روانه ګوزاره شوه په خوندونو باندې سر شومه
شکر چې رهبر شومه

***

دا اوږد شعر دی مونږ د بېلګې په توګه په همدې بسنه کوو نور په «د زړه انځور» کې وګورئ.

٤٤- مزاحیه

مزاح په لغت کې ټوکې ته ویل کېږي او په اصطلاح کې هم د خوښۍ او خندولو لپاره یوې خبرې ته مزاح ویل کېږي مزاحیه صنعت هم د ادب یوه برخه ده خوښه هغه دی چې ریښتیا وي. بېلګه یې دا ده:

زمـــا جـــانان خـــو شـــهـــزاده دی
چا حرامیانو پرې تارکول مږلي دینه

یا دا:

***

زمـــــا لـیلی داســــې ډولي ده
لکه د میـښې نه چې وباسې ښکرونه

یا دا:

ټټۍ ده که ډېران دی او که خوله د نسواري ده
یو رنګه مرداري ده
چې خر کله په شنو شي یا د شنو غویي په داره
یا کوږ که چرګه ښاره

٤٥ - شعري غلاوې

لکه څرنګه چې د ادب په مېدان کې پیاوړي ادیبان شته ادبي غله هم شته چې د نورو مضامین، شعر، نثر او نور ادبي اصناف ځان ته منسوبوي.

که یو څوک د چا عبارت، مضمون، شعر یا نثر رانقل کړي او د منقول عنه (له چا نه چې را نقل شوی) نوم واخلي یا یې اثر ته حواله ورکړي دا کومه بده خبره نه ده بلکه د ادبي سلسلې یوه کړۍ ده. همدارنګه هغه عامې تشبیه، استعارې، کنایې، مجازونه... چې زیات مشهور دي او هر څوک یې پېژني او عام ادیبان یې استعمالوي، د هغوی استعمال هم غلا نه ګڼل کېږي همدارنګه د چا په اقتفا، وزن، سجعې او څپونوی شعر لیکل هم غلا نه ده.

ادبي غلاوې په درې ډوله دي:

۱- نسخ یا انتحال.

۲- مسخ یا إغاره.

۳- سلخ یا إلمام.

نسخه

«نسخه» چې «انتحال» هم بلل کېږي په درې ډوله ده:

۱- کټ مټ.

۲- ورته.

۳- سرچپه.

۱- کټ مټ

دا هغه غلا ده چې ادبي غل بې له کوم لفظي او معنوي بدلون او توپیر څخه د بل چا أدبي صنف کټ مټ را واخلي او خپل ځان ته یې منسوب کړي، دا ډول غلا سوچه او ډاګیزه ده. بېلګه یې دا ده:

حسن خط د بېداری و مخ ته ورکړ
چې ښکاره شو په غدارو د نګار خط
ستا د شونډو مهره څوک واخلي دلبره
چې ترې پریوت چار پېره لکه ښامار خط

دا شعر محمد امان کتې مټ د عبدالقادر ختک له ديوان څخه اخيستی او ځان ته يې منسوب کړی دی. (۱)

۲- ورته

ورته دې ته ويل کيږي چې کټ مټ لفظونه رانه وړي خو د هغه مرادف او ورته لفظونه راوړي لکه د عبدالرحمن بابا دا بيت:

په ښـه خـوی له بدخـواهانو بې پروا يم
په نرمـــی لکه اوبه د اور ســـزايم

چې عبدالقادر خان ختک دا سې راوړی دی:

له هغـوی مـې څـه اندوه چې په خـوی اور وي
په خـــپل خـــوی کـــې ســـوړ او نرم تر اوبه يم

خو دا هم کېدای شي چې عبدالرحمن بابا له عبدالقادر خان نه نقل کړی وی ځکه چې دواړه همزولي وو.

۳- سرچپه

سرچپه دې ته ويل کيږي چې د شعر کومه معنا وي د هغې خلاف او ضد معنا په هماغه طرز راوړې لکه عبدالحميد چې وايي:

۱- د پښتو اشعارو ډولونه (ربښتين).

لکه سر د پسه په اور غاښونه سپين کا
مـــاله نن له ډېره غـــمـــه خندا راغله

علي خان دا شعر داسې سرچپه کړی دی:

لکه و څـــاخي شـــونتـــی د اور له تاوه
هســـې مـــا له نن له غـــمـــه ژړا راغله

د دې شعر طرز د عبدالحميد بابا د شعر دی خو خندايې په ژړا بدله کړې ده او د پسه د سر د غاښو سپينوالی يې د شونتي په څڅېدو بدل کړي دي.

مسخه

مسخه چې اغازه هم بلل کېږي دې ته ويل کېږي چې په شعر کې څه بدلون راوړي او دا په درې ډوله دی:

۱- ممدوح.

۲- مساوي.

۳- مذموم.

۱- ممدوح (ستايل شوی)

ممدوح هغه مسخه بدلون دی چې شاعر د بل چا شعر کې داسې بدلون وکړي

چې نقل له اصل نه ښه بریښي؛ داسې بدلون نه یوازې دا چې بد نه دی بلکه ستایل کېږي او ښه ګڼل کېږي بېلګه یې هغه ده چې مخکې د نسخې یا انتحال په دوهم ډول (ورته) کې تېر شو که عبدالرحمن بابا د عبدالقادر خان ختک نه نقل کړی وي نو د عبدالرحمن دا نقل د مسخې ممدوح ډول دی ځکه چې د عبدالقادر خان له شعر نه ډېر ښه دی.

۲- مساوي

دا هغه مسخه بدلون دی چې نقل د اصل نه ښه هم نه وي او ناوړه هم نه وي بلکه دواړه برابر وي دا ډول بدلون نه د ستایلو وړ وي او نه د غندلو خو فضیلت او ښه والی اصل ته حاصل وي.

لکه د قلندر افریدي دا شعر:

چې پرې غم غلطاوه شي هغه درې دي
یو قلم دویم بباض دریم اشعار

چې د عبدالقادر ختک د دې شعر څخه یې نقل کړی دی:

چې پرې غم غلطوم درې مې محرم دي
یو قلم دویم کتاب دریم اشعار خپل

۳- مذموم

«مذموم» هغه مسخه بدلون ته ويل کيږي چې نقل له اصل څخه ناوړه او بې کاره وي دا بد ګڼل کيږي او غندل کيږي. لکه د رضواني دا شعر:

ستا په سپين تندي ای جانه دا شين خال دی
که اذان ته د سحر ولاړ بلال دی

چې د عبدالحميد بابا له دې شعر څخه نقل شوی دی:

دا په وچولي تور خال زما د يار دی
که اذان لره ختلی دی بلال

دلته نقل له اصل نه بې کاره دی.

سلخه

«سلخه» چې «إلمام» هم بلل کيږي دې ته ويل کيږي چې شاعر د بل چا د شعر يوائې معنا را واخلي. دا هم په درې ډوله ده:

۱- ممدوح.

۲- مساوي.

۳- مذموم.

۱ - ممدوح

دا هغه إلمام بدلون دی چې نقل له اصل نه زيات بليغ وي. دا ډول نقل ستايل کېږي او ښه گڼل کېږي. لکه د عبدالعظيم دا شعر:

اوس زمونږ د زمانې نه برکت لاړ
د هر چا د زړه نه مهر و محبت لاړ

چې دا خون گدا له دې شعر نه يې اخيستی دی:

له جهانه مهر و مينه محبت لاړ
له هر چا نه اخلاص صدق محبت لاړ

دلته نقل له اصل څخه ښه دی.

۲ - مساوي

دا هغه إلمام بدلون دی چې نقل له اصل څخه نه ښه وي او نه بد بلکه دواړه سره برابر وي. لکه د ميرزا حنان بارکزي دا شعر:

عمر درومي په شتاب
دم قدم دی په حساب

چې د عبدالرحمن بابا د دی شعر نه يې نقل کړی دی:

دلته دم او قدم دواړه په حساب دي
پل غلط له لارې مه ږده بې حسابه

دا دواړه سره برابر ښکارېږي، اګر چې که ټول اړخونه يې وڅېړو د عبدالرحمن بابا شعر پرې ډېر ښه دی خو د روانۍ او ديوې معنا د اشتراک له مخې يې سره مساوي بولو.

۳- مذموم

دا هغه اِلمام بدلون دی چې نقل له اصل څخه بې کاره، بې خونده او ناوړه وي؛ دا ډول بدلون غندل کېږي او بدګڼل کېږي.

لکه د ميرزا حنان دا شعر:

پر مخ دې راغی، کرار کرار خط
رخسار دې لاندې، کړ وار په وار خط

دښمن هسې چارې، پر دښمن نه که
لکه چې وکړې، ستا په رخسار خط

داسې برېښي چې ميرزا حنان د عبدالحميد بابا دې شعر نه نقل کړی

دی چې:

خط په مخ د صنم راغی
که سپوږمۍ شوه په هاله کې

دايې غاښ په خوله کې زېب کا
که ژاله شوه په لاله کې

او دا ځکه چې ميرزا حنان خپله وايي:

د حميد د خوش نظمۍ په زراعت کې
دا حنان يې دی د شعر خوشه چين

خو دلته يې خوشه چيني لږه بې خونده ده.

٤٦- توارد

« توارد » دې ته ويل کېږي چې د شاعر تخيل، ذهن او اند په تصادفي توګه هغې خواته لاړ شي چې د بل شاعر خيال هم هماغه خواته تللی وي او د دواړو شعر يو مطلب ځرګند کړي؛ دا هغه وخت کېږي چې يو د بل شعر نه وي ليدلی خو افکار يې سره ورته وي او يا دغه يوه شعر کې سره ورته وي.
دا ډول شعر غلا کې نه راځي او نه غندل کېږي بلکه د ستاينې او تقدير وړ دی.

٤٧ - اقتباس

«اقتباس» دې ته ويل کېږي چې په شعر يا نثر کې د قرآن کريم يا حديث الفاظ داسې وېبېل شي چې څرګند نه برېښي دا هم روا او د ستاينې وړ دی لکه:

مسلمان په مسلمان لري حرمت
که يې وينه ده که مال دی که يې پت

دا شعر د دې حديث مضمون دی چې:

«كل المسلم على المسلم حرام، دمه و ماله و عرضه»

«ټول مسلمان په بل مسلمان حرمت لري، که د هغه وينه ده که يې مال دی او که عزت»

٤٨ - عقد

«عقد» نثر په نظم او شعر بدلولو ته ويل کېږي لکه د چا کتاب يا مضمون د ځينو الفاظو په زياتولو او کمولو سره په شعر واړوي. دا هم ښه کار او د ستاينې وړ دی.

٤٩- حل

«حل» نظم او شعر په نثر بدلولو ته ویل کېږي لکه د چا شعر را واخلې، په نثر یې واړوې او یو مضمون یا کتاب ترې جوړ کړې دا کار هم ښه دی او د ستاینې او تقدیر وړ دی.

۵۰- تضمین

«تضمین» دې ته ویل کېږي چې شاعر د خپل شعر په ترڅ کې د بل چا پوره یا نیمګړی شعر راوړي خو که مشهور نه وي نوم اخیستل یا ورته اشاره کول ضروري ګڼل کېږي او که د شاعرانو او ادیبانو ترمنځ مشهور وي نو بیا که نوم وانه خیستل شي یا ورته اشاره و نه شي نو باک نه کوي لکه د مطیع الله دا شعر:

د مکې په طواف خر نه حاجي کېږي
دا وینا د اولیـــا ده ســــودا نه ده

چې د عبدالرحمن بابا دا شعر یې تضمین کړی دی:

د مکې په بزرګۍ کې هیڅ شک نشته
ولې خــر بـه حــاجي نه شي په طواف

د پښتو شعر ډولونه

په لومړي وېش پښتو هم د نورو ژبو په څېر دوه ډوله شعرونه لري:

۱- عروضي او دېواني.

۲- ملي او ولسي.

او هر شعر دوه ډوله وي:

۱- د محتوا او موضوع له مخې.

۲- د جوړښت او هيئت له مخې.

لومړی: عروضي او دېواني شعر

«عروضي» یا «دېواني» هغه شعر دی چې د ځانګړیو منل شوو شعري قوانینو په بنسټونو جوړ شوی وي.

اګر چې دا ډول اصطلاحات د عربې ژبې نه اخیستل شوي دي خو ځینې بنسټونه داسې وي چې د ټولو ژبو سره شریک وي او بې له دې چې د بلې ژبې سره پرتله شي د ژبو د فطري طبیعت د یو والي له أمله سره یو ډول وي او بې تکلفه په یوه قالب کې سره راتلای شي؛ هغه بنسټونه ترې مستثنا دي چې د یوې ژبې ځانګړتیا بلل کېږي او هغه په تکلف د نورو ژبو سره برابرول ښه نه برېښي.

د پښتو ژبې د عروضي او دېواني شعر ډولونه په لاندې ډول دي:

۱ - د موضوع او محتوا له مخې

حمد

«حمد» په لغت کې ستايلو ته ويل کېږي او په اصطلاح کې د الله تعالی د لوی والي، قدرت او صفاتو پرله پسې ستايلو ته حمد ويل کېږي. د جوړښت له مخې حمد کوم ځانګړی هيئت نه لري په هر جوړښت کې چې ښه څرګند، بليغ او ښکلی بريښي هغه ورسره مناسب دی. بېلګه يې دا ده:

د هغه ښتن په نوم مې دا کلام دی
چې د شعر راته کړی يې الهام دی

محمد يې استولی پيغمبر دی
د قرآن په نوم ورکړي يې پيغام دی

کائنات يې پيدا کړي دي پنا ته
پنا نه لري هغه على الدوام دی

نېکمرغي او هدايت همه رانغاړي
غوره دين يې رالېږلی د اسلام دی

هر زمان او هر مکان کې و هر چا ته
د ژوندون طرز العمل ته يو نظام دی

په انسان يې دي بې شمېره احسانونه
چې د عقل يې ورکړی لوی انعام دی

د خپل دوست او هم دښمن روزي رسان دی
د کرم سيوری يې هر چا باندی عام دی

پاک رسول يې ؤ کتاب عملي کړی
دا لامل دی چې هغه ته احترام دی

چې د رب حکم چا نه دی پلی کړی
لعنتي دی رسوا شوی او بدنام دی

چې الله رانه راضي شي په دارينو
مسلم دوست وايي همدا زما مرام دی

مناجات

مناجات په لغت کې پټې جرګې او د راز خبرو ته ویل کیږي او په اصطلاح کې الله تعالی ته د بنده عاجزي، خواري او احتیاج وړاندې کول او له هغه جل جلاله څخه د خپلو اړتیاوو د پوره کولو غوښتنه، بلنه، دعاء، سپارښتنه او زاري کول مناجات بلل کیږي په جوړښت کې کوم خاص هیئت نه لري په کوم کې چې ښه بریښي هماغه یې جوړښت او قالب دی. لکه:

زمونږه ربه ای زمونږ د امیدونو ربه
د کائناتو د پیدا او درازونو ربه
د مخلوقاتو د بقا او د پنا څښتنه
ای د نړۍ د هر زوال او ارتقا څښتنه
د لویې مځکې اسمانونو او خلا څښتنه
په هر یو کار د خپلې خوښې او رضا څښتنه
ای د أجرامو او ذرو مالیکولونو ربه
د کائناتو د پیدا او د رازونو ربه

***

د اضطراب او تزلزل او د بدلون خالقه
د اطمینان او د قرار او د سکون خالقه
ای د جنګونو د ورانیو او شبخون خالقه
د روغې جوړې او د سولې او سمون خالقه
د انبیاوو فرښتو او کتابونو ربه
د کائناتو د پېدا او د رازونو ربه
ای په اندونو اندیښنو زمونږ په کړو خبره
په دې غمیزو او زخمونو او زګېروو خبره
زمونږ په ستونزو کړاوونو او دردو خبره
د زمانې په ناروا کړو وړو خبره
په حال مو رحم وکړه ای د رحمتونو ربه
د کائناتو د پېدا او د رازونو ربه
***
مونږ ګناهګار یو ته رحمان یې هم رحیم مالکه
مونږ خطاکار یو ته غفور یې هم کریم مالکه
که مونږه سر غړوو ته هم یې حلیم مالکه
مونږ بنده ګان یو ته الله یې ای عظیم مالکه
ای مهربانه شه راتېر له ګناهونو ربه
د کائناتو د پېدا او د رازونو ربه

***

نېکي مو نشته خو تا يو ګنو توحيد دې منو
قرآن منو، قيامت منو، وعدا او وعيد دې منو
ستا ټول صفات منو يو تا منو حميد دې منو
حاکميت يوازې ستا منو مجيد دې منو
چارې مو سمې کړه د ژوند او د مرګونو ربه
د کائناتو د پېدا او د رازونو ربه

نعت

«نعت» په لغت کې صفت ته ویل کېږي چې ستایل وي او که غندل وي. او په اصطلاح کې د محمد رسول الله صلی الله علیه و سلم د شخصیت، اخلاقو او کړو وړو ستایلو ته نعت ویل کېږي. کوم ځانګړی جوړښت نه لري کوم هیئت چې ورسره مناسب ؤ هماغه یې جوړښت دی. بېلګه یې دا ده:

مـولود چې په مکه کې هویدا شـو مـحـمـد
تیـارو د جـهـالت لره سـبـا شـو مـحـمـد
حِـرانه را څـرګنده شـوه سپـوږمـۍ د رحـمـتـونو
تـروږمـۍ د فـسـادونو ته رڼا شـو مـحـمـد
مظلوم کره خوښي شـوه د یتیم اوښکې شـوې وچې
سـمـون لره، بدلون لره پیـدا شـو مـحـمـد
د ظـلم غـلبـې وې د سـتـم توري پـردې وې
تورتم د ګـمـراهۍ ته رهنما شـو مـحـمـد
رحـمت شـو بې تـوپیـره برابر ګـردې نړۍ تـه
انسـان لپـاره زېرې په ریښـتـیـا شـو مـحـمـد

سودونه وو ظلمونه وو نړۍ ټوله بېماره
دي ګردو کړاوونو ته دوا شو محمد
وروري او همدردي او عدالت وو نړېدلي
دي لوړو ارزښتونو ته ځلا شو محمد
لمسون ؤ بې باکي وه بې لاري حق تلفي وه
دي ټولو بدرنګيو ته ښکلا شو محمد
الفت شو محبت شو لياقت شو صداقت شو
بېمارو پرګنو ته مسيحا شو محمد
له ټولو خطرونو بې پروا عالي جرأت ؤ
په بدر او أُحُد کې بر ملا شو محمد
لا رښود ؤ پېغمبر ؤ همېشه د حق په خوا ؤ
له ټولو برباديو نه جلا شو محمد
هلاک به مسلم دوسته مخالف د محمد وي
هر چا لره قدوه او مقتدا شو محمد
صلى الله عليه و سلم

مرثیه (ویرنه)

مرثیه د مړه انسان یاد، ستاینې، او د غم ښکاره کولو ته ویل کېږي. جوړښت کې کوم ځانګړی هیئت نه لري کوم چې مناسب وګڼل شو په هماغه هیئت کې جوړېږي. بېلګه یې دا ده:

د حاجي امیرخان لور «بي بي زینب» د خپل ورور: «شاه محمود» په مړینه دا ویرنه ویلې ده: (۱)

بږغ سو چې ورور تېر له دنیا سونا
قندهار واړه په ژړا سونا
زړه مې په ویر کې مبتلا سونا
چې شاه محمود له ما جلا سونا

***

داروې جهان را ته تورتم دئ نا
زړه د ببلتون په تبغ کرم دئ نا
هوتک غمجن په دې ماتم دئ نا
د پاچاهی تاج مو برهم دئ نا

۱- پټه خزانه: ۱۸۸.

چې شاه محمود تېر له دنيا سونا
قندهار واړه په ژړا سونا

***

ځوان ؤ مېړه د توري جنګ ؤنا
ولاړ د کام په نام و ننګ ؤنا
دښمن له ده په وينو رنګ ؤنا
پر مېدان شېر و يا پلنګ ؤنا
افسوس چې مرګ د ده په خوا سونا
قندهار واړه په ژړا سونا

مدحه (ستاینه)

«مدحه» ستایلو او د ښو خویونو او کړو وړو یادولو ته ویل کېږي. بیلګه یې دا ده:

ښکارندوی(۱) د محمد سام شنسباني(۲) په مدحه کې وايي:

د پسرلي ښکلونکي بیا کړه سینګارونه
بیا یې ولونل په غرونو کې لالونه(۳)

د دې مطلع نه وروسته د پسرلي په هکله ګڼ بیتونه وايي او بیا وايي:

نه به چونې په ستا یه د جنډیو مورسي(٤)
نه به مورسم د سلطان په صفتونه
د شنسب د کهاله ختلی لمر دی(٥)
د پسرلي په دود ودان له ده رغونه

۱- «ښکارندوی»، د احمد زوی دی او د غور پلازمېنې: «فیروز کوه» کې د غوري حکمرانانو یو لوړ رتبه مامور ؤ. یو عالم، ادیب او شاعر ؤ.
۲- محمد سام شنسباني د غوري حاکمانو څخه یو مشهور حاکم ؤ چې په سلطان محمد سام یادېده؛ شنسباني د هغه نیکه: «شنسب» ته نسبت دی.
۳- لونل: شیندل.
٤- چونې: بلبلې. جنډی: ګل.
٥- شنسب بن خدنک د غوري بادشاهانو نیکه ؤ چې د علی رضی الله عنه په خلافت کې یې د هغه په لاس ایمان راوړی ؤ او د هغه له پلوه سر لښکر هم ګمارل شوی ؤ. کهاله: د کهول څخه دی چې کورنۍ ته ویل کېږي.

له ښندو اوروېې درست ایواد زرغــون کــړ (۱)
له قـــــصـــــداره تر دیبله یې یو نـونـه (۲)

پـه زابل چې د بري پرنیلې ســپـــورسي (۳)
پـه لاهـور یې د مـــبــــړانې گـــوزارونـه

نـه یې څــو ک مخ تـه دري د مـیــر ځـمنو (٤)
نـه یـې توري تـه تینـگبـــــږي کـلک ډالـونـه

د اســـلام د دین شـــهـــاب د نړۍ لمر دی (۵)
تـورســتـــهـــان یې کــړ رڼا پـه جـهـــادونـه (٦)

هـره پـلا چې دی پر هنـدو سند یـرغـل کـــا
رڼوي توره نـړۍ پـه شـــــهــــــابونـه (۷)

نورهم شته خو مونږ په همدې د بېلگې په توگه بسنه کوو.

۱- ایواد: هیواد، وطن.
۲- قصدار یا قسدار یا قزدار: د هند او سیستان ترمنځ د بلوچستان په څنډو کې د یوه ځای نوم دی.
دیبل: د هندوستان د بحر په غاړه د سند بندرگاه وه. یون: په غور ځنگ تللو ته ویل کېږي.
۳- نیلی: اس
٤- میر ځمن: دښمن.
۵- شهاب: لمبه، رڼا.
٦- ستهان، ستان: ظرف، مملکت، ځای، تاتوبی.
۷- پټه خزانه: ٥٤.

هجو (غندنه)

«هجو» د يو قوم، کورنۍ، کور يا شخص غندنې او د هغوي د ناوړه کړو يادونې ته ويل کېږي.

بېلگه يې دا ده:

ميـرخمن سره مې کړې وه دوسـتي
نه وفـا وه نه حـيـا وه نه راسـتي
ينگرانو سـره مـه کـوئ ياري
مـا ليـدلې ده په دوی کـې غـداري
رود تېښـتـې به داگـوري هر سـاعت
بې غـيـرت دي پکې نشـتـه ليـاقت
صبـر مـه کوه په کړو د ميـر خمن
له ارذالو سـره نه گـرځي پتـمـن
مـاليـدلې د هغـه سـره نېکي
سـر تر پـايه ده بدي او بې باکي
د رذيـل نـه تـوقـع د شـرافـت
کـه چا کـړې ثـمـره يې ندامت

وياړنه

په خپل دين، قوم، ژبه، نيکونو، توري، مېړانې، زړورتيا او نورو اوچتو صفتونو وياړ کولو ته وياړنه ويل کېږي.

ښېلګه يې دا ده:

امير کروړ (۱) وايي:

زه يم زمري پردې نړۍ له ما اتل نشته (۲)
په هندوستان او پر تخار او پر کابل نشته
بل په زابل نشته
له ما اتل نشته
غشی د من مې ځي برېښنا په مير ښمنو باندې (۳)
په ژوبله يو نم يرغالم پر تښتېدونو باندې (٤)
په ماتېدونو باندې
له ما اتل نشته

۱ - امير کروړ د امير پولاد سوري غوري زوی ؤ په (۱۳۹) هـ.ق کې د غور په منديش کې امير شو؛ امير کروړ ډېر غښتلی اتل ؤ أبوالعباس سفاح چې کله د بني أميه سره جګړې کولې او ابو مسلم يې ملګری ؤ امير کروړ جهان پهلوان هم د هغوی په مرسته کې ډېرې فتحې کړې وې او مړانه يې ښودلې وه چې د خپلو فتوحاتو او توري په هکله يې همدا پورتنی وياړنه ويلې وه.
۲ - اتل: پهلوان.
۳ - من: د سنسکريتي ژبې اريايي کلمه ده چې زړه ته ويل کېږي او په پخوانۍ پښتو کې د ارادې په معنا استعمال شوې ده چې دلته يې هم معنا «اراده» ده.
٤ - يرغالم: د يرغل مفرد متکلم کلمه ده يعنې حمله او هجوم کوم.

زما د بریو پر خول تاوېږي هسک په نمنځ او په ویاړ (۱)
د آس له سوو مځکه رېږدي غرونه کاندم لتاړ (۲)
کړم ایوادونه او جاړ (۳)
له ما اتل نسته

زما د توري تر شپول لاندې دي هرات و جروم (٤)
غرج و بامیان و تخار بولي نوم زما په اودوم (٥)
زه پېژندویم په روم (٦)
له ما اتل نسته

پر مروزما غشی لوني ډاري دښن راځه (۷)
د هریوا لرود پرځنډو ځمه تښتي پلن راځه (۸)
رېږي زرن راځه (۹)
له ما اتل نسته

۱- بریو: د «بري» جمع ده، فتح او کامراني. هسک: اسمان. نمنځ: نمانځنه یا لمانځنه. ویاړ: افتخار.
۲- سوو: سومانو. لتاړ: دړې وړې شیندلي، ګډوډ.
۳- اوجاړ: ویجاړ، ړنګ.
٤- جروم: د ګرم نه دی د افغانستان جنوبي برخه.
٥- اودوم: زهر، چاره.
٦- پېژندو: مشهور.
۷- لوني: شیندي. ډاري: وېرېږي. دښن: دښمن.
۸- پلن: پلې یا غښتلی.
۹- زرن: زړور.

حماسي شعر

حماست په لغت کې سختوالي، شدت او زړورتیا ته ویل کېږي او په شعري اصطلاح کې حماسي هغو شعرونو ته ویل کېږي چې موضوع یې جنګ، مړانه، ښندنه، زړورتیا، ننګ، غېرت، توره او ویاړونه وي. ویاړنه د حماسي شعر یوه برخه ده او توپیر یې دا دی چې «ویاړنې» کې یوازې افتخاري اړخونه وي او په حماسي کې مخکني ټول ډولونه او اړخونه وي؛ سربېره پر دې په جنګ تېزول او ولولې راپارول هم په حماسي شعرونو کې ګڼل کېږي؛ د «ویاړنې» او «حماسي» شعر منځ کې تناسب د عموم خصوص مطلق دی هره ویاړنه حماسه ده او هر حماسي شعر ویاړنه نه ده.

بېلګه یې د خوشحال خټک دا شعر دی:

د افغان په ننګ مې وتړله توره
ننګیالی د زمانې خوشحال خټک یم

یا لکه دا شعر:

چې خوشحال یې وه په ننګ تړلې توره
زه هماغه ننګیالی پښتون افغان یم

ټول جهان مې غږ د توري او ربدلی
وهر چاته زه د لمرغوندي عيان يم

معما، طنز او مزاح هم د موضوع له مخې ډولونو کې راځي چې مخکې د بديع ډولونو کې تېر شو.

۲ - د جوړښت له مخې

د عروضي او دېواني شعر دوهم وېش د جوړښت له مخې دی چې لاندې ډولونه لري:

۱ - غزل، نسيب او تشبيب

«غزل» مصدر دی د غزل يغزل نه؛ په لغت کې د ځوانو هلکانو او جنکو خبرو، د محبوب د غږو ستاينې او د دوه وو مينو (محب او محبوب) تر منځ کړو وړو، خبرو او ښځو سره لوبو ته ويل کېږي. تغازُل يو تر بله د مينې خبرو ته ويل کېږي او تَغَزّل په تکلف سره غزل ويلو ته ويل کېږي، «غزل»، «نسيب» او «تشبيب» سره نږدې دي، نسيب د مينې حال او تشبيب په ډاګيزه توګه د محبوب او د هغه د صفاتو يادونې ته ويل کېږي او کله کله دري واړه يو د بل په ځای استعمالېږي.

او په اصطلاح کې غزل د شعر هغه ډول دی چې سر تر پایه یو وزن او یوه قافیه ولري که ردیف ولري نو هم د ټولو یو ردیف وي او که نه نو قافیه او وزن خو به ارو مرو یو وي په یو بیت کې دوه مسرې وي او د ټولو بیتونو د دوهمې مسرې قافیې یو شان وي د غزل اول بیت ته مطلع ویل کیږي چې په لغت کې د ختلو او ښکاره کېدو ځای ته ویل کېږي شاعر هم له همدې لارې نه راځیږي او راښکاره کیږي د مطلع د دواړو مسرو قافیه به یوه وي او د نورو ټولو دوهمه مسره د مطلع په قافیې او وزن ویل کېږي.

آخري مسرې ته مقطع ویل کېږي چې په لغت کې د غوڅېدو ځای ته ویل کېږی شاعر هم خپل شعر په همدې مسرې غوڅوي په مقطع کې اکثر شاعر خپل نوم یا تخلص یادوي خو اوسني شاعران یې ضروري نه ګڼي.

غزل لږ تر لږه پنځه بیتونه او زیات یې پنځلس بیتونه وي او که له دې لږ څه زیات شي هم بد نه برېښي.

په غـزل کـې د یوې مـوضـوع تسلسل ضـرور نه وي او اکـثـر هر بیت یوه ځانګړې مـوضـوع وي خو کله کله یو لنډ مطلب هم په څو بیتـونو کـې راوړل کېږي او د قصیدې سره یې توپیر همدا دی چې په قصیده کې اوږده موضوع پر له پسې څرګندېږي او په غزل کې داسې نه وي.

د غزل لپاره ځانګړې موضوع نشته، شاعر کولای شي چې هر مطلب پکې را ونغاړي او یا ډېر مطالب پکې ځای کړي. بېلګه یې دا ده:

د هغه احساس له غره نه هم اوچت دی
چې دردمند په غم فغان د خپل ملت دی

ژوند یې ژوند دی مرګ یې ژوند دی هغه نه مري
مخکې مخکې چې په کار کې د غیرت دی

د هغه نوم تاریخونو کې ځلیږي
چا چې کړی د ټولنې ښه خدمت دی

د یو خبتې څرول یې چې هدف وي
حیواني خوی کې روان په ښه شدت دی

چې د بل په غلامۍ کې ژوندی خوښ وي
مرګ یې ښه دی چې تر ټولو دون همت دی

چې د ننګ په کار کې وروسته پاتې کیږي
بې ایمان دی او بزدل دی او بې پت دی

د بند ترجيع

بند په يوه شعر کې څو همقافيه بيتونو ته ويل کيږي چې وروسته ترې قافيه بدليږي او ترجيع را ګرځېدلو ته ويل کيږي د بند ترجيع د غزل په ډول يو بند په يوه قافيه ويل کيږي چې لږ تر لږه پنځه او زيات يې لس بيتونه وي او کله له دې هم زياتيږي؛ لومړي بند نه وروسته يو بيت ورزياتيږي چې وزن او څپې يې د همدې بند غوندې وي خو قافيه يې بدله وي، بيا د هر بند نه وروسته همدغه بيت بيا بيا را وړل کيږي چې همدې بيت ته د بيا بيا ورګرځېدلو له امله ورته د بند ترجيع ويل کيږي د هر بند بېله او جلا قافيه وي خو د شعر وزن او څپې سر ترپايه يو ډول وي. بېلګه يې دا ده:

ته مؤمن ژوندی په دين يې زما ياره
ته ژړا فرياد کوه په څو کوکاره
استغفار توبه کوه د ځان د پاره
ته هم ځان ساته پنا غواړه له ناره
بېداري کړه په سهار کې زما دلداره
زه و تاته يو ويی کړم زما وروره

په سهار بېداري کړه اخر وګوره
یا به ته سې په جنان کې یا په اوره
چې ستا حال به په څه رنګه سي له ګوره
بېداري کړه په سهار کې زما دلداره(۱)

د بند ترکیب

بند مومخکې وپېژانده او ترکیب سپرولو او یو ځای کولو ته ویل کېږي د بند ترکیب، د بند ترجیع په څېر وي خو دومره توپیر لري چې د بند ترکیب کې د هر بند نه وروسته د جلا قافیې یو بیت ورزیاتېږي او بیا نه غبرګېږي بلکه د هر دوه بندونو منځ کې یو داسې بیت راوړل کېږي چې وزن او څپې یې د نور شعر سره یو شان وي خو قافیه یې جلا وي او ترکیب یې هم له همدې کبله بولي چې شاعر د هر بند نه وروسته د بدلې قافیې یو بیت پرې سپر وي او ورسره یو ځای کوي یې. بېلګه یې دا ده:

نن د چمن له خوانه شور اورم
په بوراګانو ظلم زور اورم
سمسور چمن کې تور کارغان ګورم
په سرو ګلونو کې زاغان ګورم

۱- پته خزانه: ۱٦٤.

له ژړا ډک شین گلستان گورم
ډیر په فریاد مړاوي گلان گورم

بلبل چغبري چې گلونه غواړم
په خپلواکۍ مین سرونه غواړم

چې بهار نه وي زه چمن څه کوم
چې اسلام نه وي زه وطن څه کوم

چې گلان نه وي زه گلشن څه کوم
چې خوښي نه وي زه خفتن څه کوم

ظالمه تا سره جهاد کوم
زه د مظلوم سره امداد کوم

مثنوي (دوه ییز)

«مثنوي» هغه شعر ته ویل کیږي چې د هر بیت دواړه نیم بیتي سره یوه قافیه وي، د ټولو بیتونو وزن او څپې سره یو ډول وي خو قافیه د هر بیت جلا جلا وي، دا ډول شعر کومه ځانګړې موضوع نه لري او هره موضوع پکې نغښتل کېدای شي؛ اکثره پکې کیسې ویل کیږي. بېلګه یې دا ده:

زده کــــړه ښــــه ده چې رڼا ده
نــــا پــــوهــي لــــويــــه بــــلا ده
عــــلــــم هــــر چــــاتــــه د وادی
کــــه د دین کــــه د دنیــــا دی
خــــو زمــــونږ چې ترقي ده
لــــوده ګــــي او بــــې بــــاکــــيْ ده
په نصــاب کــې مــو نقــصــان دی
پــه تــقــلــيــــــد بــانــدې روان دی
چې نړۍ کــــې فــــرســــوده شي
هغــــه مــــونږ ســــره تــازه شي

نه نوښت او نه بدلون شته
نه څه فکر نه سمون شته

مثلث (دریز)

«مثلث» هغه شعر ته ویل کېږي چې لومړی بند یې درې مصراعې (مسرې) وي او درې واړه په یوه قافیه وي د نورو بندونو دوه مصراعې یې په یوه قافیه وي او دریمه یې د سر بند په قافیه وي او کله هم لومړی بیت یوه قافیه وي او دریمه مصراعه بله وي خو هر بند چې درې مصراعې وي مثلث بلل کېږي. او کله هم هر بند یوه قافیه وي؛ وزن او څپې د ټولو یو ډول وي. بېلګه یې دا ده:

روان په سمه لار
د علم طلبګار
د بدونه بېزار
رېښتوني مسلمان
حاصل دي شه مراد
وروري او اتحاد
دښمن سره جهاد
ځان پوه کړه په قرآن

مربع (څلوريز)

«څلوريز» هغه شعر ته ويل کېږي چې هر بند يې څلور نيم بيتي وي کله يو د مطلع بيت لري او کله د لومړيو څلورو مسرو يوه قافيه وي چې دوه بېتي مطلع بلل کېږي؛ د نورو بندونو درې مسرې يوه قافيه وي او څلورمه د مطلع په قافيه وي؛ سرتر پايه د شعر وزن او څپې يو ډول وي. او کله څلور واړه مسرې يو ډول قافيه لري. بېلګه يې دا ده:

(۱)

مغلوب شو په نړۍ کې د الحاد طرفداران
د ظلم تغر ټول شو چې توحيد شو راعيان
هر خوا تياره خپره وه د انکار او جهالت
ترړمې وه د فساد ټول و واخته په علالت
د شرک بازار ؤ ګرم خر څېده به ضلالت
رڼا شوه راڅرګنده آيتونه د قرآن
د ظلم تغر ټول شو چې توحيد شو راعيان(۱)

يا لکه دا:

۱- د حق ګونګسی: ٤٦.

(۲)

بېلتانه ناره مې وسوه په کور باندې
نه پوهېږم چې به څه وي پښن په وړاندې
له خپلوانو به بېلېږم په سرو سترګو
دواړه سترګې مې په وینو دي ژړاندې
اسماعیله ستا نارو مې زړګی سرې کئ
بېلتانه خرښبون بیا له تا پردی کئ
نه هېربږي که مې بیا نه ستا یادی کئ
په چړود وير به پرې سي د زړه مراندې(۱)

یادا:

(۳)

ګهیځ رڼا د لمر خپره سوه
زما پر کور د وير ناره سوه
د بېلتون ورځ توره تیاره سوه
ږغ سونا څا په چې بېلتون راغی
زړه مې له دې ویرنې شین دی
په ژړا ژاړم څه ناورین دئ(۲)

۱- پټه خزانه: ۲۰.
۲- ناورین: مصیبت، غم، کړاو.

زرغـــون لـه اوښـــو مـــې ســـادين دئ(۱)
پـه نـول نـولـېـــږم چې تـاخـــون راغـی(۲)

مخمس (پنځيز)

«مخمس» د مربع غوندې وي خو توپير يې دا دی چې بندونه يې پنځه مسرې لري څلور يو ډول قافيه لري او پنځمه يې بدلېږی وزن او څپې سر ترپايه يو ډول وي کله يو بيت جلا مطلع لري او کله يې نه لری او کله پنځه واړه مسرې يو ډول قافيه لري. بېلګه يې دا ده:

دې ګـــډوډ يونـه پرېشـــان يمـــه زه
ډېر و حـــزيونو تـه حـــېـران يمـه زه
هر يو دعـــوه د مـــسلمـــان کـــوي
پـه خـــولـه خـــبـرې د ايمـــان کـــوي
بـل غم يې نشـتـــه غم د ځـان کـــوي
طرفـــداري تېول د شـــيطان کـــوي
لـه غم و فکر ســـرګـــردان يمـــه زه
ډېرو حـــزيونو تـه حـــېـران يمـــه زه

۱- سادين: شو دياره مځکه.
۲- نول: پرېشاني، غم. تاخون: هغه ناروغي چې وينه غورځوي. پټه خزانه: ٦٢.

مسدس (شپږيز)

«مسدس» هم د مربع او مخمس غوندې دی خو توپير يې دا دی چې په دې کې هر بند شپږ مسرې لري چې پنځه يې يوه قافيه لري او شپږمه يې بدلېږي وزن او څپې د ټول شعر سر تر پايه يو ډول وي.

کله کله د مطلع يو جلا بيت لري او کله يې نه لري. او کله هم ټول شپږ واړه نيم بيتي يوه قافيه لري؛ د محتوا له مخې کومه ځانګړې موضوع نه لري او هر مطلب پکې بيانېدای شي. بېلګه يې دا ده:

په قـــربانيـــو دې رحـــمت وايمـــه
په خـــيـــانتـــونو دې لعنت وايمـــه

صـــد افـــرين دې په همت وايمـــه
ستـــا کـــارنامـــو ته شجـــاعت وايمه

په تبـــر جـــرأت دې برکت وايمـــه
خـــو په ظلمـــونو دې نفـــرت وايمـــه

مسبع (اووه پيز)

«مسبع» هم کله کله د مطلع يو جلا بيت لري او کله يې نه لري هر بند اوه نيم بيتي لري چې شپږ يې په يوه قافيه وي او اوم يې د مطلع په قافيه وي چې د هر بند په اخر کې بدلېږي. او کله کله اوه واړه نيم بيتي يوه قافيه وي او هر بند په همدې ترتيب وي.

او که مطلع و نه لري د هر بند په اخر کې يوه مسره جلا راوړل کېږي چې د ټولو قافيه يو ډول وي مسبع هم سر تر پايه يو ډول وزن او څپې لري. د محتوا له مخې کومه ځانګړې موضوع نه لري او هر ډول مطالب رانغاړي.

بېلګه يې دا ده:

صداقت او امانت کې مروت وي
په دروا غو او خيانت کې رذالت وي
وروور پالنه تعقل او ديانت وي
وروور وژنه، سر ترپايه جهالت وي
چې ساتلی د انسان يې کرامت وي
په عمل کې يې اخلاص او ديانت وي
د هغه برخه الفت او لياقت وي

مثمن (اته یيز)

د «مثمن» هر بند اته نیم بیتي لري چې اوه يې په يوه قافیه او اتم يې جلا قافیه لري دا هم کله يو بيت مطلع لري او کله يې نه لري د ټولو بندونو اتم نیم بیتی د مطلع په قافیه وي او که مطلع و نه لري بيا جلا قافیه لري چې د هر بند اخر کې همـاغـه قـافيـه راځي؛ او کله داسې هم وي چې اته واړه نیم بیتي يوه قافیه وي؛ سرتر پایه يو وزن او يو ډول څپې لري د محتوا له مخې ځانګړې موضوع نه لري او هر ډول مطالب پکښې رانغښتل کېږي.

بېلګه يې دا ده:

ای وطنه تا ضـــــرور ابادوم
پټ په زړه کې ستا د مينې تب لرم

ته مې مور یې ته مې ژوند يې تا کې مرم
ټولې ژمنې ستا په ننګ باندې ترم

ستا یادونه زه په زړه باندې لیکم
ستا دښمن به ستا له پولې نه شړم

ستا بچي به ستا سوکړک باندې پالم
خړې خاورې دې په سروزرو منم

متسع (نهه یېز)

د «متسع» هر بند نهه نیم بیتي لري چې اته یې یوه قافیه او نهم یې جلا قافیه لري کله د مطلع یو جلا بیت لري او کله یې نه لري او کله ټول نهه نیم بیتي یوه قافیه وي د هر بند اخري نیم بیتی د مطلع په قافیه راوړل کېږي او که مطلع و نه لري بیا جلا قافیه لري چې د هر بند اخري نیم بیتي کې په همدې ډول قافیه راځي؛ سر تر پایه ټول بندونه یو ډول وزن او څپې لري؛ د محتوا له مخې کومه ځانګړې موضوع نه لري او هر ډول مطالب رانغاړي.

بېلګه یې دا ده:

که څوک نه شي انسانو ته قصاب
پرې اسان به شي د خوېدو حساب
ښه څر ګند دي ټول کار ونه د ثواب
هم ښکاره دي د عتاب او د عذاب
په هغه باندې اسانه وي جواب
چې و نه لري په زړه کې اضطراب
چې له بده کاره وکړي اجتناب
هم و حق ته هغه کاندي د صواب
دا د عقل دی نچوړ لب او لباب

معشر (لسيز)

« د معشر » هر بند لس نيم بيتي لري، نهه يې په يوه قافيه وي لسم يې جلا قافيه لري چې د هر بند په اخر کې راوړل کېږي کله لس واړه نيم بيتي يوه قافيه وي او نور بندونه هم په همدې ترتيب وي، کله د مطلع يو جلا بيت لري او کله يې نه لري؛ سر تر پايه يو ډول وزن او څپې لري؛ د محتوا له مخې ځانګړې موضوع نه لري او هر ډول مطالب را نغاړي.

بېلګه يې دا ده:

راځئ چې وکړو په اخلاص د اخوت خبرې
د تېرېدنې د انصاف او عدالت خبرې
جنګونه تېر شو وروروژنې او ظلمونه شو تېر
ورانۍ موډېرې وکړې هم وينې زخمونه شو تېر
د بد مرغۍ تولې بېلګې او انجامونه شو تېر
تنظيم پرستې قافلې بېل مرامونه شو تېر
د بېګانه وو تملق احترامونو شو تېر
د خپل وطن دورانولو انعامونه شو تېر
د دې مظلوم ولس شلېدلي ګرېوانونه شو تېر

د نورو لمسي او امر او الهامونه شو تېر
دا د وحشت تورې تيارې او ماښامونه شو تېر
دښمنۍ هېرې کړئ کوو د محبت خبرې
د تېرېدنې د انصاف او عدالت خبرې

رباعي (څلوريزه)

رباعي هغه شعر ته ويل کېږي چې دوه بيتونه ولري چې څلور مسرې کېږي په رباعي کې اکثر اوله دوهمه او څلورمه مسره يوه قافيه لري او دريمه مسره ازاده وي او کله کله څلور واړه مسرې يو ډول قافيه لري، د خيال تسلسل يې يو وي او په څلورمې مسرې کې زيات ټينګار وي.

بېلګه يې دا ده:

چې نظر مې اندېښنو کې را ولاړ شي
له سوچونو په غمونو کې لتاړ شي
دې دنيا سره زه داسې نابلديم
لکه ليرې کليوال چې ښار ته لاړ شي

قطعه (پارکی)

«قطعه» هغه شعر ته ویل کېږي چې د اول بیت د دواړو مسرو قافیه سره یو شان نه وي او د شعر د ټولو بیتونو وزن، څپې او د دوهمو مسرو قافیې سره یو ډول وي؛ لږ ترلږه دوه بیته وي او زیاته هم راتلای شي. بېلګه یې دا ده:

نشته څه په کور د پښتنو د تکلف په نوم
بس یوه ډالۍ له مینې ډکه ولوله لري
رنګ یې د اخلاص په هر کلي کې خپره ټنډه ده
وس کې یو سو کړک او د ترخو چایو پیاله لري

یا دا:

نصر د شیخ «حمید» لودي[۱] زوی چې کله د ملتان پاچا شو نو د اسماعیلي فرقې په ګروهه[۲] شو او ملحد شو د هغه د تره زوی د شیخ «حمید» وراره شیخ «رضي» ورته دا پارکی ولیکه او ور ویې لېږه:

۱- شیخ حمید لودي د «الپتګین» او «سبکتګین» په وخت کې له: «۳۵۱» هجري ق نه تر «۳۹۰» هجري ق پورې د ملتان پاچا ؤ.
۲- ګروهه: عقیده.

د الحـــــاد پـه لـور دي تـر پـلـل(۱)
گـــروه دي زمـــونږ وكـــوراوه(۲)
مـــــورږ رونـلـی پـه زيـارنـه(۳)
تـــا پـــه تـــورو تـــوراوه
لرغـــون ولې گـــروهبـــدلي
چـې دي گـــــــوښـی اړاوه٬
هغـــه گـــروه دي اوس آړه كـــړ(٤)
چـــې پـلـــرو دي رڼـــا وه
لـودي ســتـا پـه نـامـه سپک شـو
كـــه هر څـــو مـــو درناوه
نـصـــره نـه مـــويې لـه كـــهـالـه(٥)
لـودي نـه يـې پـه كـــــــاوه(٦)
زمـــورږ رغـــاده ســتـــا د گـــروهـه(۷)
د ورځـلـوی پـه رغـــــــاوه(۸)

۱- ترپلل: لاړې، تيوپ دی كړ، وتښتېدې.
۲- گروه: عقيده. وكوراوه: باطل كړ.
۳- رونلی: رون كړی پاک كړی.
٤- آړه كړ: وادې ړاوه.
٥- كهاله: كورني.
٦- كاوه: كړنه، كولو.
۷- رغا: بې زاري.
۸- ورځلوی: ورځ لوی، لويه ورځ، قيامت. رغاوه: بې زاری.

کله چې شیخ نصر ته د «رضي» دا پاړکی ورسېد هغه ور ته ځوابي پاړکي کښېٔ داسې وکښل:

د إلحـاد پـه تور تورن ســوم
زه لرغـون خـو ملحـد نه یم
زما د ښنه هسې تورا کـړي(۱)
کـه ملحـد یم د د ښنه یم
له اسـلامـه نه ترېلمـه
تورانو څـخـه په ترېله یم
گـروه مې هغـه لرغـونی دی(۲)
اوس هم کـروړ په لرغـونه یم(۳)
د إسـلام پر هسک بـه ځلم
وتـورانـو تـه تـیـاره یم
د لـودي زوی سـنـتي یم
د حـمـید له لوړ کـهـاله یم
تـوراني دښـمـن چې وایـي
زه لـه گـروهـه پـه آړه یم
دا یې تور تاسـې دروهوي(٤)
زه مـؤمن سـتـاسې پـه تله یم

۱-دښنه: دښمنان. تورا: تور، تهمت، إفتراء.
۲- لرغونی: پخوانی.
۳- کروړ: سخت، محکم.
٤- دروهوي: (له دروهل نه دی) غولول.

د ښنو ويناوې مغږه(۱)
زه لودي يمه څوزه يم(۲)

بولله (قصيده)

«قصيده» چې پښتو کې ورته بولله ويل کيږي هغه پرله پسې شعر دی چې د موضوع تسلسل پکې رعايت شوی وي، لږ ترلږه شپاړس بيتونه لري او زيات يې پوله نه لري خو تر يوسل او پنځوسو پورې ويل شوي دي؛ قصيده مطلع او مقطع لري، د مطلع د دواړو مسرو قافيه يې يو شان وي او د نورو ټولو بيتونو د دوهمې مسرې قافيه د مطلع په څېر وي.

ببلګه يې دا ده:

غوري ښکارندوی بن احمد د پسرلي په هکله دا قصيده ويلې ده: (۳)

د پسرلي ښکلونکي بيا کړه سينګارونه(٤)
بيا يې ولونل په غرونو کښې لالونه(٥)

۱- مغږه: مه اوره. نغوړل: اورېدل. مه نغوړه: مه اوره.
۲- پټه خزانه: ۷۰- ۷٤.
۳- پټه خزانه: ۵۰.
٤- ښکلونکي: ښکلوونکي، ښايسته کوونکي.
۵- ولونل: وشيندل، خپاره کړل، وکرل.

مځکه شنه لاښونه شنې لمنې شنې سوې(١)
طیلسان زمردي واغوسته غرونه
د نیسان مشاطي لاس د مچېدو دی(٢)
مرغلرو باندی وښکلل ښهونه(٣)
د غټېو لوجنډی خاندي وریدي ته(٤)
زرغونو ښهو کې ناځي زلمي جونه
لکه ناوې چې سور ټیک په تندي وکا
هسې و ګاڼل غټولو سره پسولونه(٥)
مرغلرې چې اور ووخونو لیه(٦)
په ځلا یې سوه رانه خپاره دښتونه
زرغونو مځکو کې ځل کا لکه ستوریه
چې پر هسک باندې ځلېږي سپین ګلونه
سپینې واورې ویلېده کاندې بهېږي
لکه اوښې د مین په ګرېوانونه

١- لاښونه: کمرونه (واړه غرونه) مفرد یې لاښ دی.
٢- نیسان: د پسرلي میاشت ته ویل کېږی. چې د اپریل او حمل سره سمون خوري. مشاطي: له مشط نه دی چې عربي کی ګومنځ ته ویل کېږی لکه ګومنځ چې ویښتان ښکلي او منظم کوی د نیسان میاشت مځکه ښکلې کوي. مچېدو: ښکلولو.
٣- وښکلل: ښکلي کړل.
٤- غټول اوریدی د ګلونو ډولونه دي. جنډی: ګل.
٥- وګاڼل: ښکلي کړل، ګاڼه یې ورواغوسته، و پسولل. پسولونه: ګاڼې مفرد یې «پسول» دی.
٦- وخونولیه: وخونولې و شیندلې.

هر پلورنې ولې بهـــاندې خـــاندي(۱)
له خـوښيـــه سـر وهي لـه سـينګړونه(۲)
هـر پـلـو د ګـلـو وږم دی لـونـلـی(۳)
تـه وارا غـله له خـــتنـه كـــاروانونه(٤)
د مـسيح په پوبه مړو ژوندون بيا موند(٥)
پسرلی مګر مسيح سو په پوکړونه(٦)
له مـړو خـاورو يې آغلی ګل را ويوست(۷)
وچ ښـــديا او غـــريې كـــړ له جنتـــونـه
سړی جاجي چې را مشت كړ را مشتګرو(۸)
ګـهـيـځ چوني چې په بڼ وكـاږغـونـه(۹)
په بر بڼ چې ږغ د چونيو نغوږيده سي(۱۰)
تـه واچندي سـره پـېـودي اشلوكـونـه(۱۱)

دا اوږد قصيده ده چې مونږ په همدې بسنه كوو.

۱- بهاندي: بهېدونكې.
۲- له خوښيه: له خوښی. سينګړونه: د كاڼ او ډبرو مځكه.
۳- لونلی: شيندلی، خپور شوی.
٤- تهوا: ته بهَوايې. ختن: چين كې يو ځای دی چې په ښكلا شهرت لري.
٥- پو: دم. ٦- پوكړونه: پوكولو، دمونو.
۷- آغلی: ښكلی. راويوست: را وويست.
۸- جاجي: (خج په اول جيم) فكر كوي «جاجل» فكر كول. را مشت: ساز او سرود.
۹- ګهيځ: سبا. چوني: بلبلې يا عام مرغان.
۱۰- بربڼ: لوی باغ، بڼ باغ او بربڼ په پخوانی پښتو كې لوی باغ ته ويل كېږي. نغوږيده: اوريده.
۱۱- چندي: شاعران. پېو: اوبدل شوي. اشلوكونه: شعرونه.

مستزاد

دا هغه شعر دی چې اول بیت یې اوږد او دوهم یې لنډ وي او د دواړو قافیه یو شان وي؛ د اوږدو بیتونو څپې او وزن سره یو وي او د لنډو بیتونو څپې او وزن سره یو وي کله دوهم، کله دریم او کله هم له دې زیاتو بیتونو نه وروسته د سر قافیه را غبرګیږي، دوهم لنډ نیم بېتی د اول اوږده نیم بیتي خوند او رنګ ور زیاتوي مستزاد کومه ځانګړې موضوع نه لري او هر مطلب پکې نغښتل کېدای شي.

بېلګه یې دا ده:

نه دین او نه غېرت لرې ملګری د دولت یې
اخته په لوی ذلت یې
رښتیا خبره نه کړې په دروا غو چې عادت یې
اخته په لوی ذلت یې
د خېر کارونه نه کوې دښمن د مسلمان یې
ملګری د شیطان یې
روا دې په کار نه دي همېش غواړې نا رواته
اخر به شې رسوا ته
هېر کړی دې قیامت دی بې ضمیره بې همت یې
اخته په لوی ذلت یې

آزاد نظم

آزاد نظم د غربي نړۍ اختراع او ابتکار دی چې شرقي نړۍ ته یې هم سرایت کړی دی او اوس دلته هم رواج شوی دی، پښتنو شاعرانو هم اوس د دې تقلید پیل کړی دی، تر دې چې ځینې شاعران که یوائې نه وي نو اکثره شعرونه یې له همدې ډوله وي. ازاد نظم یې ځکه بولي چې د قافیې، ردیف، د مسرو تر منځ د سېلابونو تناسب او نورو شعري ضوابطو او قیودو څخه ازاد وي او یوائې یو ډول آهنګ لري او څپې یې د شاعر په خوښه وي.

ازاد نظم د شاعر یو اهنګ لرونکی نثر دی چې د خیال او سوچ د طوفاني څپو د جوش نه په نابېره توګه په داسې ازادۍ سره راوځي چې د شعر په مشهورو قالبونو کې د جوړښت هېڅ اند ته پکې اړتیا نه پېښېږي؛ له همدې امله یې ځینې مسرې لنډې او ځینې اوږدې وي.

ازاد نظم یوائې د تخیل او پیغام نوم دی چې شاعر یې د سوچ او اغیزې له څپو څخه د ژبې او قلم څوکې ته لېږي.

بېلګه یې دا ده:

يوه هسکه څپه راغله
وه له وينو څخه جوړه
په سرونو وه پسوللې
په ننګونو
په زګېرويو
په غيرت اوُ په ښندنو
راروا نه په غورځنګ وه
اميدونه ورسره وو
يو پيغام ؤ پکې نغښتی
يو انعام ؤ پکې نغښتی
په هوډونو وه پسو للې
په دردونو
تيندکونو
هجرتونو کړاوونو
ډکه پکه وه له ژمنو
ورته ټينګ نه شو
په مخکې
فولادي غونډي بندونه
دغرور لوړي مانی

د هوس د ننگ منارونه
ټول نسکور شول
رنگ پر مځکه
یوه هسکه څپه راغله
ود له وینو جوړه شوې
په سرونو وه پسوللې
را روانه په غورځنگ وه
د هر څاڅکي د اعلان ؤ
چې په امر د قرآن
او په مینه د څښتن
زمونږ یون دی
پر مخ درومو
نه تمېږو
نه اودرېږو
نه وچېږو
پولې پېژنو لرو یې
او تم ځای مو هم لیدلی
نتیجه مو پېژندلې
له تور تم څخه تېرېږو

هلته لنډه لړه وړاندې مو موخه ده
د سبا روښانه څرک دی
لکه لمر دی
لا روښانه
هلته پولې دي د عدل
مونږ په منځ کې يې
تمېږو
وړاندې نه ځو
او اوډرېږو
بيا وچېږو
هلته ښه سمسور يو بڼ دی
چې په مونږه زرغونېږي .

معریٰ (لغړ) نظم

«معریٰ» په لغت کې لغړ او بربنډ ته ویل کېږي او په اصطلاح کې د ازاد نظم په څېر د قافیې او ردیف څخه لغړ وي؛ د ازاد نظم سره دا توپیر لري چې مسرې یې سره هم وزنې او په څپو کې سره برابرې وي. کله کله یې په تصادفي توګه دوه مسرې په قافیه کی سره برابرې راشي. دا هم د ازاد نظم په څېر د غربیانو له پلوه راغلی دی.

بېلګه یې دا ده:

دا د لفظونو شـــاعـــر
دا له مـــعنا څـــخـــه پاک
دا د هـوس ګـــــــوډاګی
د تـزویـرونـو مـــــجـنون
دا د دروا غـــــو مــــیـن
پـه نـالیـــــدلې لیـــــلا
په فـــرضي زلفـــو پسې
دا جـــعلي لـوغــــړن

دا د آهـونـو مـنـځ کـــــې
د فــــریادونـو پـنـځ کـــې
او د زخــــمـــو د پاســــه
او دا پـه ویـنـو لـتـــــاړ(۱)
لـه تـن جـــدا ســــرونـه
او دا ســـپـــېـره مـــخـونـه
له اوښکو ډکـــې ســتــرگـــې
هـیـڅ ورتـه نـه ښـکـارېږي!؟

دوهم: ملي شعرونه

هر قوم، ولس او ژبه ځینې ځانګړي مشخصات او جلا ځانګړتیاوې لري؛ پښتو ژبه د شعر په مېدان کې ځینې داسې شعرونه لري چې هغه د دې ژبې مشخصاتو او ځانګړتیاوو کې راځي چې نورې ژبې یې نه لري او دا شریک ولسي او ملي شعرونه دي.

ډولونه یې دا دي:

۱- لنډۍ.

۲- چار بیته یا بدله.

۱- لتاړ: ککړ.

۳- لوبه او بگتی.

٤- ناري.

۵- نیمکۍ، سروکۍ او ټیکۍ.

لنډۍ

«لنډۍ» د پښتو هغه ځانگړی (۲۲) څپیز ملي شعر دی چې لومړی نیم بیتی یې (۹) او دوهم یې (۱۳) څپې وي او د غبرګ راښکلو او اوږدولو لپاره یې په اخر کې «مه» یا «نه» راوړل کېږي لنډۍ کومه ځانګړې موضوع نه لري او هر مطلب پکې بیانېږي. هره لنډۍ ځانګړې موضوع وي.

لنډۍ یې هم له همدې امله بولي چې په یو بیت او لنډو الفاظو کې لوی مطلب نغښتی وي؛ زیاتې د تورې، مړانې، مینې، جانان بېلتون، دیدن او موزیګې په هکله ویل شوې وي.

د لنډیو ویونکی معلوم نه وي او زیاتې د ښځو له خوا ویل شوې دي.

لنډۍ نور نومونه هم لري لکه: ټیکۍ، ټپه، مسره.

د ټپې د تسمیې د لامل په هکله مختلفې رایې او توجیه ګانې وړاندې کېږي خو زما په اند ټپه ځکه ټپه بلل کېږي. چې ټپ په پښتو کې زخم ته ویل کېږي او د ټپې اغېزه دومره زیاته وي چې یا زړه ټپي کوي او یا د ټپي زړه نه را وځي.

ښېلګې يې دا دي:

جانان مې سر پر وطن کښېښود
په تار د زلفو به کفن ورته ګنډمه

***

که په مېوند کې شهيد نه شوې
خدايګو لاليه بې ننګۍ ته دې ساتينه

***

موزيګی بيا په خندا راغی
په ملنګۍ کې چا توتان ورکړي دينه

***

د موزيګي شکېدليه کته
چې زه دې لنګه ټينګوم بازو دې ځينه

***

ټوټې ټوټې په تورو راشې
د بې ننګۍ اواز دې را مه شه مينه

***

تورې وهه برى به مومې
که برى نه وي ځوانان تل په تورو مرينه

***

تور په رنځک سور شي په وينو
سالم په تن بې ننګه را مه شي مينه

***

توتې توتې په تورو راشي
چې پرهار ونه دې ګنډم خوله درکومه

***

جانانه ښه شو چې زخمي شوې
زد به دا خپله غاړه هسکه ګرځومه

***

جانان مې جنګ کې توره وکړه
ځکه همزولې راته کوښې سموينه(۱)

***

بېغ شو پر کټ جانان يې راوړ
زړه مې په پر شو چې په شانه وي زخمونه(۲)

***

موري لندې توره مې راکړه
پر دين غزا ده زه خپل ځان شهيدومه

۱- کوښې: پنې، پېزار.
۲- پر: توپ.

***

که زه مین وم ځان به جار کړم

پښتون پـ ـور د بې ننګۍ نه قبلوینه

***

د توریالیو خوندي ژاړي

د سپو موزیو خوندي سترګې توروینه

***

زلمی ولاړ توره تر ملا دی

غزاله ځي په خپل وطن سر ورکوینه

***

سنګر د ځان په وینو سور که

چې شا وخوا پر تاغا ټول زرغونه شینه

***

هلک به ولې توره نه کړي

تر نیمایي سنګره زه ورسره ځمه

***

سر مې له تن ځنې جلا کړ

که مې پګړی د بې ننګۍ تړلې وینه

***

په دنيا مه نازېږئ خلکو

دنيا فاني ده په ارمان به ځني ځونه

***

د سر دښمن مې هوښيار ښه دی

زه د بې عقله په دوستی پښېمانه يمه

توري به نه کړو نو به څه کړو

چې مو شبدې د پښتنې رودلي دينه

***

راشه پر قبر مې اور بل کړه

که مې په مړينې په شا وويني تېرونه

***

په تور تپوپک ويشتلی راشې

د بې ننگی اواز دې را مه شه مينه

***

ترپ له ميدانه په کار نه دی

په بدنامی کې سپي موزيان په تبه مرينه

په پښتو ملي او ولسي شعرونو کې د لنډيو شمېر ډېر زيات دی او د راټولولو کار يې تر اوسه لا نيمګړی پاتې دی.

د پښتو ټولنې له خوا د لنډيو يوه ټولګه په ۱۳۳٤ هـ.ل کې چاپ شوې ده؛ «سلمئ شاهين» د «روهي سندرې» په نامه د پښتو لنډيو يوه ټولګه په دوه ټوکو کې راټوله کړې ده چې پښتو اکاډمي چاپ کړې ده او ځينو نورو هم څه ناڅه پښتو لنډۍ راټولې کړي دي خو تر اوسه هيڅوک په دې نه دي موفق شوي چې د پښتو ټولې او يا اکثره لنډۍ را ټولې کړي؛ دا ځکه چې د پښتنو په دې پلن ټاټوبي کې ګڼې پرګنۍ قبيلې او ولسونه ميشته دي؛ د هر سړي، ښځې، زلمي، پېغلې، بوډا او بوډۍ په حافظې کې داسې لنډۍ شته چې له نورو سره نشته؛ له همدې لامل له مخې پښتانه که ټول نه وي نو اکثر يې شاعران دي.

نو ځکه لنډۍ د ټولو پښتنو شريکه ملي پانګه ګڼل کېږي.

بدله یا چار بیته

«بدله» د پښتو د شعر ډېر لرغونی ډول دی چې وروستنیو په «چار بیته» نومولی دی، چاربیته د محتوا له مخې یوه موضوع په پرله پسې توګه څېړي او د جوړښت له مخې یوه مطلع لري چې کله یو بیت کله درې مسرې او کله دوه بیتونه وي او ورپسې بندونه راځي د سربند ته کسر او پېرو هم ویل کېږي لږ تر لږه څلور مسرې وي او زیاتې یې هم راتلای شي؛ زیات یې اته مسرې وي چې څلور بیتونه کېږي او چار بیته هم له همدې امله ورته ویل کېږي. د چار بېتې د هر بند په پای کې د سر بیت ته رجوع کېږي او په ډېرې چستۍ او چالاکۍ ورته راګرځي په ځانګړي انداز کې لوستل کېږي چې د اورېدو پورې اړه لري ځینې چار بیتې د مستزاد په شکل یو اوږد او یو لنډ نیم. بیتی لري، بیا د هر بند پسې د سر د کسر په ډول قافیه غبر ګېږي او د سر پېرو ورسره ویل کېږي کله د پېرو او بندونو طاق نیم بیتي سره یو قافیه وي او جوخت نیم بیتي سره یوه قافیه وي، کله د پېرو دواړه نیم بېتي خپلو کې یوه قافیه نه وي خو د هر بند نه وروسته یو بیت د کسر په څېر اول نیم بیتي سره اول، او دوهم نیم بیتي سره

دوهم يوه قافيه لري.

کله د پېړو دوه نيم بيتي په يوه قافيه او دوه په بله قافيه وي او نور بندونه دري دري مسرې په يوه قافيه او څلورمه د پېړو مسره ورسره غبرګيږي .

بېلګې يې دا دي:

(۱)

په سور غر بل راته نن اور دئ
وګړيه جوړ راته پېغور دئ
پر کلي کور باندی مغل راغی
هم په غزني هم په کابل راغی

***

غښتليو ننګ کړئ د امو وار دئ
مغل راغلی په تلوار دئ
په پښتونخوا کې يې ناتار دئ
پر کلي کور باندی مغل راغی

***

آدمرغي غښتليو راسئ
پر ننګ ولاړ د پښتونخواسئ
توري تېرې غشي تر ملاسئ
پر کلي کور باندې مغل راغی

***

زلمو په غـــــشـــو کـــړئ وارونه
د تـبـــــرو تورو گــــوزارونـه
ور وړاندې کـــړئ خـپـل ټټـــرونـه
پر کلي کـور باندې مــغل راغی(۱)

یا دا:

(۲)

اوښکې مې څاڅي پر گریوان یو وار نظر کـه پرمـا
راســـه گـــذر کـــه پـرمـــا

***

د مـینې اور دې زمـا زړگی وریت په انگار کـینا
ښـــــې تـارو نـار کـــــینـا(۲)
خـود بـه ویلېږم چې مـې زړه پر تا مـفـتـون کـینا
ځـــان مـــــې زبـون کـــــینـا
اوښکې مې څاڅي پر گرېوان یو وار نظر کـه پر مـا
راســـه گـــذر کـــه پر مـــا

***

۱- پټه خزانه: ۱۰.
۲- تارونار: نری وچ.

وکـه نظر زمـا پر حـال چې پروت رنځـور يمـه تل
پـه ويـر نـاســـــــــوريمــــــــه تـل
له زړه مې ځاځي وينې سور په وينو خپل يمه تل
پـه اور جـلـبـل يمـــــــــــــــه تـل
اوښکې مې ځاځي پر گريوان يو وار نظر که پر ما
راســــږ گــــذر کــــه پـر مــــا (۱)

يا دا:

(۳)

ښلتون دې زور دئ تر لېمو مې سهار نم ځاځي
لـکـه شـــــــبنم ځـــــــاځي
دا سره ياقوت مې په لمن کې ستا په غم ځاځي
پـه غـم الـم ځــــــــــــاځي
گوره ليلى باران د اوښو ستا په چم ځاځي (۲)
ځـنـگـه پـر چـم ځـــــــــاځي (۳)

***

۱- پټه خزانه: ٦٦.
۲- چم: (په زوره کي) کلى کوڅه.
۳- چم: طرز، چل، ترتيب.

راغله لیلیٰ په شینکي خال نڅا په گلوکوي
په سـرو منگولو کـوي
سهار چې وځي سیل کا، ږغ په بلبلو کوي
گـل پـه اوربـلو کـوي
ملالې سترگې یې کا ته په ویر ژلو کوي
زېب پـه کـجلو کـوي
د ژوبل زړه وینې په هر گړی هر دم څاڅي
لکه شـبنم څـاڅي

یا دا:

(٤)

کم بخـتـه مکړه پر دنیـا ډونگونه
کـه دې زړه غـواړي د جنت گلونه

***

کم بخـتـه مور یو میلمانه پر دنیا
وطن مو بل دئ اخر ځو په رشتیا
هم به ښه بدسي را معلوم په عقبا
نو له سره اور کئ په امان ځانونه

***

کم بخته مه کوه حرام چې بد دي
چې کړي حرام هغه باطن کې د ددي
اعمال يې تړله په عقبا کې رد دي
په لويه ورځ به يې وي تور مخونه(۱)

لوبه او بګتۍ

لوبه او بګتۍ د ملي او ولسي شعر يو ډول دی ځينې شاعران د لوبې او بګتۍ تر منځ توپير کوي او ځينې يې نه کوي زما په رايه دواړه يو شی دي او دا هم ويلای شو چې دا دواړه د چار بيتي يو ډول دی.

لوبه د مستزاد په ډول د مطلع يو اوږد او بل لنډ نيم بيتی لري وروسته هر بند دوه يا درې او يا څلور نيم بيتي په يوه قافيه، وزن او بحر وي وروسې بيا د مطلع په قافيه د مستزاد په ډول يو بيت راځي او مطلع ورسره غبر ګيږي.

بېلګه يې دا ده:

د بې شرمۍ کوې کارونه ناروا پښتونه
شې به رسوا پښتونه
ګټلی نوم د رنه بدنام شو
ستا چې غليم ته احترام شو

۱- پټه خزانه: ۱۵۸.

ماضي دې هېره فکر خام شو
په کومه خوله یا دوې توره د بابا پښتونه
شې به رسوا پښتونه
د اروپا په لاره لاړې
د انګرېزانو سره ژاړې
د روس او چین په مینه ویاړې
دا ستا د لاسه پښتانه شو د خندا پښتونه
شې به رسوا پښتونه
ورور او تربور سره په جنګ یې
په نه خبره په غورځنګ یې
وږی او تږی یې ملنګ یې
ته لاندې کېږې خلکو څیرې کړه فضا پښتونه
شې به رسوا پښتونه

غاړې یا نارې

غاړې یا نارې د پښتو شعر یو ځانګړی ډول دی او دا هغه غږونه او غږانګې دي چې د منثورو کیسو په منځ کې په اوچت اواز ویل کېږي او د ځینو قبیلو ځانګړې غاړې هم وي لکه د کاکړو غاړې، د بنوڅیو غاړې، د تیراوالو غاړې...

ببلګې یې دا دي:

(۱)

که یون دئ یون دئ، مخکې ببلتون(۱)
له کسي غره څخه، ځي خرښبون دئ(۲)
که وروره وروره، خرښبون وروره
ته چې ببلتون کړې، زما ویر ته ګوره

۱- یون: ژباړه یې مخکې تېره شوه.

۲- کسي: د سلیمان غره ته د «کسي» غر ویل کېږي. خرښبون: د کسي غره د پښتنو د پلار عبدالرشید لمسی او د سړبن زوی و.

چې ځې مرغي له، تورې کرغې له(۱)
همزولي پاته، ځې څه برغې له(۲)
د خدای د پاره، خربښبون یاره
چې هبرمونه کړې، زمونږ کهول واړه
زړه مې رېبږي، یار مې ببلبږي
ببلتون یې اور دی، ځان په سوځبږي(۳)

(۲)

ته د سفر په لوري لاړې
د زېړو گلو باغ دې چاته وسپارنه
ځواب: زه د سفر په لوري لاړم
د زېړو گلو باغ مې خدای ته وسپارنه

۱- مرغه: د کندهار په ختیځ سهیل کې د ارغستان نه د کسې غره پورې ځای دی. کرغه: اوچه بې وښو مځکه.

۲- برغه: بې گټې، خوشې، بې کاره.

۳- پټه خزانه: ۱۸.

نیمکۍ، سروکۍ او ټیکۍ

« نیمکۍ » د پښتو د ولسي شعر یو ډول دی چې مطلع یې یو مستزاد بیت لري چې « سروکۍ » یې بولي وروسته د هرو دوه وو بیتو منځ کې یوه لنډۍ ور اچول کېږي چې « ټیکۍ » یې بولي؛ ترتیب یې په دې ډول دی چې د سروکۍ نه وروسته د ټیکۍ یا ټپې اوله نهه څپیزه مسره ویل کېږي ورپسې د سروکۍ دوهمه نیمکۍ مسره غبرګېږي؛ بیا د ټیکۍ دوهمه دیارلس څپیزه مسره ویل کېږي بیا د سروکۍ دوهمه نیمکۍ مسره ورسره غبرګېږي بیا سروکۍ پوره ویل کېږي او په همدې ترتیب تر اخره ویل کېږي. بېلګه یې دا ده:

پګړۍ په سر که شمله نښغه زما یاره
د مینې طلبګاره
هلک به ولې توره نه که
د مینې طلبګاره
تر نیمایي سنګره زه ورسره ځمه
د مینې طلبګاره
پګړۍ په سر که شمله نښغه زما یاره
د مینې طلبګاره

کیسه، حکایت او داستان

د تېرې زمانې د تاریخي پېښو او اشخاصو یادونه او د واقعیتونو یا د خیالي او فرضي کردارونو بیانول کیسه، حکایت او داستان بلل کېږي.

چې پښتو کې په شعر کې ډېرې ویل شوې دي لکه:

د مجنون او لیلا، یوسف او زلیخا، آدم خان او درخانۍ او داسې نورې چې عصام، فیاض، ملا نعمت الله، برهان او نورو لیکلي دي.

مونږ دلته د بېلګې په توګه یوه کیسه کاږو چې زرغونې[1] ویلې ده:

اورېدلې مې قصه ده
چې له شاتو هم خوږه ده
د اختر په ورځ سهار
بایزید چې ؤ رویدار
له حمامه را وتلئ
په کوڅه کې تېرېدلئ
ایرې خاورې چاله بامه

---

۱ - زرغونه یوه عالمه، لیکواله او شاعره ښځه وه د ملا دین محمد کاکړ لور وه او د سعد الله خان نورزي ښځه وه د سعدي بوستان یې بشپړ پښتو ته ژباړلی ؤ او نور اثار یې هم پرې ایښي دي، ښکلی خط یې درلود. پټه خزانه: ۱۹۲ - ۱۹۴.

راچې په کړلې ناپامه
مخ اوسر یې سوکړ
په ایرو په خاورو خړ
بایزید په شکر کښېوسو
د خپل مخ په پاک بدوسو
چې زه ور یم د بل اور
چې په اور کې سم نسکور
له ایرو به څه بد ورمه
یا به لږ شکوه کومه
هو پوهانو ځان ایرې کړ
له لوینې یې ځان پرې کړ
څوک چې ځان ته ګوري تل
خدای ته نسي کړای کتل
لوی تل په ګفتار نه ده
لو خبره په کار نه ده
تواضع به دې سر لوړ کا
تکبر به دې تل ځوړ کا

نامه

«نامه» هغه د نثر یاد شعر کتاب ته ویل کېږي چې کومه ځانګړې موضوع پکښې ځېړل شوې وي شعري نامه کوم ځانګړی جوړښت نه لري خو اکثره د مثنوي په هیئت ویل شوې دي.

نامه د یو کتاب شکل وي چې سر تر پایه یې بنسټیزه او محوري موضوع یوه وي او نور عناوین د همدغه محور تر شاوخوا څرخېږي په نثر او شعر دواړو کې لیکل شوې دي خو زیاته برخه یې په شعر کښې ده تر ټولو زیاته مشهوره د فردوسي شاهنامه ده چې په فارسي کې لیکل شوې ده او شپېته زره بیتونه لري.

په پښتو کې هم زیاتې نامې لیکل شوې دي لکه:

جنګ نامه، نور نامه، سکندرنامه، ظفر نامه، نادر نامه، بادشاه نامه، شمائل نامه، خوابنامه، د حافظ شاهنامه او تر ټولو زیاتې نامې خوشحال خټک لیکلي دي چې په لاندې ډول دي:

طب نامه، سواتنامه، خط نامه، فالنامه، باز نامه، ساعتنامه، فضلنامه، فراقنامه، اخلاقنامه، او دستار نامه.

بېلګې يې دا دي:

حافظ د احمد شاه ابدالي په هکله نامه ليکلې چې نوم يې «شاهنامه احمد شاه ابدالي» دی؛ هغه د حمد، نعت او د خلفا وو د مناقبو نه وروسته په ديباچه کې وايي:

ته زما په شعر کړه ګوش
چې بلند شه په داهوش

بيا څو بيته وروسته وايي:

احمدشاه مې حال بيان که
دا چې سير يې د جهان که
بهادر دی شير افګن
تېغ يې تير شو تر دکن
نه يې رستم ليدلی جنګ ؤ
مشهور چې په دا رنګ ؤ
نه خبر اسفنديار ؤ
د بادشاه چې کارزار ؤ
چې دا جنګ ؤ ځای په ځای
د بهادر پولاد خای
ما بيان که په تفصيل

په خپل ځای په قال و قیل

دی سکندر کشور کشای دی
و جهان ته راهنمای دی

شو مولدیې خراسان
په مزاج ؤ عالی شان

په طالع د خسروان ؤ
د سر تاج یې په کبوان ؤ

د تخت ځای یې قندهار شو
تمام ملک پرې لاله زار شو

خوشحال خان ختک د طبنامې ببل داسې کوي:

په دارو کې چې ښه نیت وي
دارونه وي عبادت وي

عبادت په روغ صورت شي
گنی کله عبادت شي

ما د طب په کتابونو
نظر کړی په بابونو

چې هر رنځ لره فایده ده
هلیله ده هلیله ده

که درست عمر یې څوک خورینه
هیڅ علت په نه ورځینه

هلیله شفا د تن ده
هم د مرد ده هم د زن ده

په ترتیب یې خوره هوشیاره
مصالح و رسره یاره

دېوان

«دېوان» معربه (عربي کې مستعمله فارسي) کلمه ده جمعه يې «دواوين» او «دياوين» ده.

په لغت کې راټولو شوو کاغذي پاڼو، هغه کتاب چې د لښکرنو مونه پکښې ليکلي وي او د يوه هيواد د ټولو اک او پاچا دفتر ته ويل کېږي. د تسميې وجه يې دا ده چې د ايران يوه پاچا کاتبانو ته وويل چې:

د خلکو حساب ورته په درې ورځو کې ورکړي، يوه ځانګړي ځای کې يې کښېنول او هغوي په خپل کار پيل وکړ څه وخت وروسته پاچا ورښکاره شو کاتبان د ډېرې بيړې له امله داسې زر زر او چالاک خوځېدل لکه ليونيان نو پاچا چې کله هغوي وليدل ويې ويلې «ای ديوانه» (دا ليوني) نو د هغو کتابونو او هغه ځای نوم «ديوانه» شو عربي کې ترې «ديوان» جوړ شو اوس په عربي، پښتو، فارسي او اردو کې د دېوان کلمه مستعمله ده.

په اصطلاح کې د يو شاعر د شعرونو هغه ټولګې ته ويل کېږي چې له «الف» څخه تر «ي» پورې د ټولو قافيو شعرونه پکښې د هجا تورو په ترتيب را ټول شوي وي لکه د عبدالرحمن بابا ديوان، د عبدالحميد ديوان...

کلیات

کل په لغت کې ټول یا د ډېرو اجزاوو او افرادو مجموعې ته ویل کېږي.
«ی» د نسبت او «ة» د تأنیث ده.

او په ادبي اصطلاح کې «کلیات» د یوه لیکوال، أدیب او شاعر د ټولو نثري یا شعري لیکنو مجموعې ته ویل کېږي؛ له همدې امله کلیات د یوه لیکوال، ادیب او شاعر له مرګ نه وروسته را ټولېږي چې د هغه د ژوند ټول نثري یا شعري لیکنې پکښې ځای شي.

پښتو کې په کلیاتو زیات کار نه دی شوی په دې وروستیو کې پرې پیل شوی دی چې لا نیمګړی دی.

لکه د خوشحال کلیات، د حمزه کلیات، د الفت کلیات، د غني کلیات او داسې نور.

هایکو

«هایکو» د جاپاني شعر یو ډول دی چې د جاپان په شاعرانو کې مشهور او په زړه پورې دی.

پښتو کې لا رواج نه دی خو ځینو شاعرانو د ازمېښت په توګه پرې پېل کړی دی. د جوړښت له مخې هایکو درې مسرې لري. چې بېلګه یې دا ده:

ښاغلی نایاب وایي:

د شـعـر په فن باندې به نه پوهېږي
هرې مـسـرې سره به سر خـوځـوي
وایي به لویه فلسـفـه ده پکې

ځینې اوله او دریمه مسره لنډه او پنځه څپې او دویمه اوږده اوه څپې بولي خو ځینې یې داسې نه بولي او د څپو ځانګړی جوړښت ورته نه ټاکي.

د شاعر ډولونه

شاعر د شعر ویلو له مخې په پنځه ډوله دی:

۱- «مُفلِق» یا «خِندِیذ»: هغه شاعر ته ویل کیږي چې په شعر کې ډیر داسې بدیع صنایع، ابتکارات او عجائب منځ ته راوړي چې ډېر په زړه پورې وي، انسان ورته تعجب کوي او حیرانیږي.

۲- «شاعر»: هغه شاعر ته ویل کیږي چې د شعري قواعدو او ضوابطو موافق ښه شعرونه وایي او د مفلق درجې ته لا نه وي رسیدلی.

۳- «شویعر»: هغه شاعر گوتي ته ویل کیږي چې په شعر کې یې څه محاسن نه وي خو شاعر بلل کیږي او څه ناڅه شعري استعداد لري.

٤- «شعرور»: هغه بې کاره شاعر وتي ته ویل کیږي چې ډېر بې خونده شعرونه وایي او په اوریدلو یې انسان تنگیږي.

٥- «متشاعر»: هغه کم عقل شاعر نماوي چې په تکلف سره څه را جوړوي او د شعر بوي پکې نه وي خو گمان کوي چې شاعر یم.

پای

د الله تعالی شکر دی چې د دې کتاب د کښلووس یې راکړ او د هغه جل جلاله نه غواړم چې د پښتو ادب سره اړیکو لرونکو ښاغلو ته مې څه گټه رسولې وي او د دې میدان په ځغاسته کې نه یوائې دا چې پاتې نه یم راغلی بلکه تر ډېرو د مخه شوی هم یم.

د کتاب مأخذونه په خپلو خپلو ځایونو کې لیکل شوي دي او د عربي اصطلاحاتو مأخذونه: «جواهر البلاغة»، «مطول» او «مختصر المعاني» دي هیله لرو چې لوستونکو په غور لوستی وي، ځان یې پرې پوه کړی وي او بیا یې په دې هکله څه ویلي وي، ځکه:

«څوک چې په څه نه پوهېږي دښمني ورسره کوي»

عبدالرحیم مسلم دوست

پېښور

۱۲/۹/۱٤۲۱ هـ. سپوږمیز

۱۹/۹/۱۳۷۹ هـ. لمریز

د لیکوال لنډه پیژندنه

نوم یې عبدالرحیم مسلم دوست او د پلار نوم یې حاجي عبدالمنان (مرحوم) دی. د حاجي عبدالحنان لمسی او د غازي صوفي محمد عالم- چې په صوفي صاحب عالم گل مشهور ؤ- لمسی دی.

په ۱۳۳۸ هـ. لمریز کال د ننگرهار د کوټ صاحبانو کلي کې زیږېدلی دی؛ په ختېه ستانکزی دی.

لومړنی زده کړه یې د کوټ لاغرجوی په لومړني ښوونځي کې کړې ده، ثانوي او عالي زده کړې یې د مزار أسدیې، د ننگرهار نجم المدارس، پېښور حدیقة العلوم، إسلامي مرکز او الجامعة الأثریه کې کړې دي.

په ۱۳۵۷ هـ. لمریز کال یې هجرت کړی دی، د «إحیاء الدعوة الاسلامیه» په نامه د یوې اداري بنسټ یې اېښی دی، د افغانستان د «لجنة الدعوة و التعلیم» د شورا غړی دی او دلاندینیو مجلو مؤسس او خپروونکی دی:

۱- «زېرې» پښتو او فارسي ژبو کې.

۲- «الإحسان» عربي ژبه کې.

۳- «دعوت» اردو ژبه کې.

PROPERTY OF ACKU
12119

د ليکوال چاپ او ناچاپ آثار

ليکنې:

١- ضياء التوحيد. په پښتو ليکل شوی، فارسي او اردو ته ژباړل شوی دی (چاپ).

٢- اتباع الرسول. په پښتو ليکل شوی، فارسي او اردو ته ژباړل شوی دی (چاپ).

٣- دعاء النبی. په پښتو ليکل شوی، فارسي او اردو ته ژباړل شوی دی (چاپ).

٤- فقه الآثار. دريې ټوکه چاپ ته تيار دی او په نور کار روان دی.

٥- خوږه ژبه (همدا اثر).

٦- شعر او قافيه (ناچاپ).

٧- ګردی مېز (د طنزونو ټولګه) (ناچاپ).

٨- کشف الإبهام. (عربي، چاپ).

٩- ايضاح الأدلة. (عربي، چاپ).

١٠- القلائد الوضيئة (عربي، ناچاپ).

١١- ملاک العزة و التمکين. (عربي، ناچاپ).

شعر:

١٢- د حق ګونګسی. (چاپ).

١٣- د زړه انځور. (ناچاپ).

پښتو ته ژباړې:

١٤- رفع الملام. (چاپ).

١٥- د أهل سنت و الجماعت ځانګړې صفتونه. (چاپ).

١٦- په اسلام کې دوستي او دښمني. (چاپ).

١٧- د سلفي دعوت علمي بنسټونه. (چاپ).

١٨- پاکې کلمې. (ناچاپ).

١٩- سلطاني ډالۍ. (ناچاپ).

Download From: Aghalibrary.com